ئەلۆمۆرف

د زمانێ کوردی دا

دانـــــان
زێڕین خورشید سەلیم

دەزگەهێ سپیرێز
٢٠١٣

ئەلۆمۆرف د زمانێ کوردیدا

- **ژمارا وەشانێ:** (٣٧٥)
- **ناڤێ پەرتووکێ:** ئەلۆمۆڕف د زمانێ کوردیدا
- **دانانا:** زێڕین خۆرشید سەلیم
- **دەرهینانا ناڤەرۆکی:** شیرزاد محەمەد عومەر
- **بەرگ:** نەجمەدین بیری
- **سەرپەرشتکارێ چاپێ:** شێروان ئەحمەد تەیب
- **چاپا:** ئێکێ
- **تیراژ:** (٧٥٠) دانە
- **ژمارا سپاردنێ ل پەرتوکخانەیا بەدرخانیان ل دهوک (٢٠٨١) ل سالا ٢٠١٢**
- **چاپخانەیا:** خانی دهۆك

SPIREZ PRESS & PUBLISHER
DUHOK

سپیرێز

ڕێڤەبەرێ گشتێ و
سەرنڤیسەر

مؤید طیب

مافێن چاپکرنێ د پاراستێ نە
©

کوردستانا عێراقێ ـ دهۆك
تاخێ مازی - جادا ئاشتی
ئاڤاهیێ سپیرێز

www.spirez.org
www.spirezpage.net

دار سبيريز للطباعة والنشر
دهوك

ئەلۆمۆرف
د زمانێ کوردیدا

دانانا:

زێڕین خورشید سەلیم

سپیرێز — 2012

ئەڤ پەرتووکە نامەیەکا ماستەرێ بوو، پێشکێشی کولیژا ئادابێ پشکا زمانێ کوردی زانکویا دهوکێ هاتیە کرن. سالا ٢٠٠٩ ل ژێر چاڤدێریا (د. عەبدلوەهاب خالد موسا) بوو.

دیارییە بۆ:

دایکا من یا دلۆڤان یا هەردەم ئاستەنگێن ژیانێ ل بەر من سڤککرین.

بابێ من یێ خۆشتڤی، کو هەردەم بۆ بلندکرنا ئاستێ زانستییێ من هاریکار و پشتەڤانە.

خویشک و برایێن من.

ناڤەرۆك

پێشەکی..	٩
پشکا ئێکێ: مۆڕفیم و ئەلۆمۆڕف..	١١
١- چەمکێ مۆڕفیمێ...	١٣
٢- جۆرێن مۆڕفیمان...	١٧
أ) مۆڕفیمێن سەربەست..	١٧
ب) مۆڕفیمێن بەند...	١٧
١) پێشگر..	١٩
أ- پێشگرێن ڕێزمانی...	٢٠
ب- پێشگرێن داڕشتنێ..	٢٢
٢) پاشگر..	٢٣
أ- پاشگرێن ڕێزمانی...	٢٤
ب- پاشگرێن داڕشتنێ..	٣٤
٣) نێڤگر...	٣٨
٤) ناڤبەند...	٤٠
ج) مۆڕفیمێن نیمچە سەربەست..	٤٠
٣- گرفتێن مۆڕفیمێ:...	٤١
أ- میتافۆر..	٤٢
ب- پەیڤا لێکدای...	٤٣
ج- مۆڕفیما دوبارەکرنێ (-ەوە/-ەڤە)...	٤٣
د- ئێك فۆڕم و چەند واتایەك..	٤٥
ه- چەند فۆڕمێن جیاواز بۆ ئێك ناڤەرۆك...	٤٦
٤- مۆڕفیم و مۆڕف و ئەلۆمۆڕف..	٤٨
پشکا دوێ: ئەلۆمۆڕف و شرۆڤەکرنا چەند چەمکان	٥١
هەلسەنگاندنا کارێن بەرێ ل دور ئەلۆمۆڕفێ...	٥٣
١- فۆنیم..	٥٧

٢- فۆن.. ٥٩
٣- ئەلۆفۆن.. ٦٠
٤- مۆڕف.. ٦١
٥- مۆڕفۆفۆنیم.. ٦٦
٦- ئەلۆمۆڕف.. ٦٩
٧- جۆرێن ئەلۆمۆڕفێ.. ٧٢
أ- ئەلۆمۆڕفێن فۆنۆلۆجی.. ٧٢
ب- ئەلۆمۆڕفێن ڕێزمانی.. ٧٣
ج- ئەلۆمۆڕفێن لێکسیکی.. ٧٣
د- ئەلۆمۆڕفێن شێوەزاری (دیالێکتی).................................. ٧٤
هـ- ئەلۆمۆڕفێن بەرامبەری.. ٧٤
و- ئەلۆمۆڕفێن سفر.. ٧٥
ز- ئەلۆمۆڕفێن گوهارتی.. ٧٥
پشکا سێیێ: ئەلۆمۆڕف و پراکتیککرنا وێ د زمانێ کوردیدا............ ٧٧
دەستپێك.. ٧٩
أ- ئەلۆمۆڕفێن فۆنۆلۆجی.. ٧٩
ب- ئەلۆمۆڕفێن ڕێزمانی.. ٨٧
ج- ئەلۆمۆڕفێن لێکسیکی.. ٩٤
د- ئەلۆمۆڕفێن شێوەزاری (دیالێکتی).................................. ٩٦
هـ- ئەلۆمۆڕفێن بەرامبەری.. ٩٨
و- ئەلۆمۆڕفێن سفر.. ١٠٠
ز- ئەلۆمۆڕفێن گوهارتی.. ١٠٢
ئەنجام.. ١٠٧
لیستا ژێدەران.. ١٠٩
کورتیا لێکولینێ.. ١١٩
ملخص البحث.. ١٢١
Abstract.. ١٢٣

پێشـــــەکـــــی

١. ناڤ و نیشانێ ڤەکۆلینێ:

ئـەڤ ڤەکۆلینـە ل ژێـر نـاڤ و نیـشانێ ((ئـەلۆمۆرف د زمـانێ کوردیـدا))، کـو هاتیـە تەرخانکرن بۆ دانەنیاسینا ئەلۆمۆرفێ و جۆرێن وێ د زمانێ کوردیدا.

٢. گرنگیا ڤەکۆلینێ:

گرنگیا ئەڤێ ڤەکۆلینێ د وێ چەندێدایە، کو هەتا نوکـە نامەیـەکا ئـەکادیمی ل دور ئەلۆمۆرفێ د زمانێ کوردیدا نەهاتیە ئەنجامدان، ئەگەر د نـاڤ زمانڤانیـا کوردیـدا هـەتا ڕادەیەکی بیر و بۆچـون ل سـەر ئـەڤی بابـەتی هـەبن، ب ڕەنگـەکێ هـویر و زانـستی نـە چوینە د ناڤ هەمی لایەنێن بابەتیـدا؛ لـەورا مـە ب فـەر دیـت ڤەکۆلینـەکا ئـەکادیمی ل سـەر بابـەتێ ئـەلۆمۆرفێ و دیارکرنـا جـۆرێن وێ ب شـێوەیەکێ تێـر و تەسـەل ئـەنجام بدەین.

٣. سنورێ ڤەکۆلینێ:

د ڤێ ڤەکۆلینێدا سەبارەت دیارکرنا جـۆرێن ئـەلۆمۆرفان ب تنـێ مـە خـو ب ئاسـتێ مۆرفۆلۆجییێڤـە پابەنـد نەکریـە، بـەلکو مـە پـەنا بریـە بـەر ئاسـتێن (فۆنۆلـۆجی، سـینتاکس)ێ، و ژ لایـەکێ دیڤـە ئـەڤ ڤەکۆلینـە ب شـێوەزارێ بـادینی هاتیـە نڤێـسین و پتریا نمونێن وێ ژ ئاخفتنا خـەلکێ (دهـوك) و (هـەولێر)ێ یـێن هاتینـە وەرگـرتن و ب تنێ کێمەك نەبن، کو ژ ژێدەر و ڤەکۆلینان هاتینە وەرگرتن.

٤. ڕێبازا ڤەکۆلینێ:

ئەڤ ڤەکۆلینە ل دویڤ ڕێبازا (وەسفی) هاتیە ئەنجامدان.

٥. پشکێن ڤەکۆلینێ:

ئەڤێ ڤەکۆلینێ ژ بلی پێشەکی و ئەنجامان، سێ پشك ب خوڤە گرتینە:

پشكا ئێكێ: د ڤێ پشكێدا بەحسێ (مۆرفیم و ئەلۆمۆرف)ێ هاتیەكرن، كو تێدا نواندنا لایەنێ تیوریێ بابەتێ مۆرفیمێ هاتیە كرن، وەكی چەمك و دیاركرنا جۆرێن مۆرفیمێ وەكی (مۆرفیما سەربەست)، (مۆرفیما بەند) و (مۆرفیما نیمچە سەربەست)، هەروەسا د ڤێ پشكێدا گرفتێن مۆرفیمێ یێن هاتینە بەحسكرن و هەروەسا پەیوەندیا مۆرفیمێ ب مۆرف و ئەلۆمۆرفێڤە هاتینە ئاشكەراكرن.

پشكا دوێ: د ڤێ پشكێدا بەحسێ ئەلۆمۆرفێ د كارێن بەرێ یێن زمانێ كوردی و هەڵسەنگاندنا وان كاران هاتیەكرن، د دویڤدا چەند چەمكەك یێن هاتینە شرۆڤەكرن ئەوژی: (فۆنیم)، (ئەلۆفۆن)، (مۆرف)، (مۆرفۆفۆنیم) و (ئەلۆمۆرف)ن، هەروەسا بەحسێ جۆرێن ئەلۆمۆرفان (ئەلۆمۆرفێن فۆنۆلۆجی)، (ئەلۆمۆرفێن رێزمانی)، (ئەلۆمۆرفێن لێكسیكی)، (ئەلۆمۆرفێن شێوەزاری)، (ئەلۆمۆرفێن بەرامبەری)، (ئەلۆمۆرفێن سفر) و (ئەلۆمۆرفێن گوهارتی) هاتینە كرن.

پشكا سێیێ: ئەڤ پشكە یا تایبەتە ب لایەنێ پراكتیكیێ ئەلۆمۆرفێ د دیالێكتا ژوری (دهوك) و دیالێكتا ناڤەراست (هەولێر)دا، د ڤێ پشكێدا مە هەوڵدایە پراكتیككرنا خو بێخینە ل سەر جۆرێن ئەلۆمۆرفان، د ئاخفتنا (دهوك) و (هەولێر)ێدا.

ل دوماهیێ ئەنجامێن ڤەكۆلینێ ب كورتی و هویری هاتینە خویاكرن.

پشکا ئێکێ
مۆرفیم و ئەلۆمۆرف

١- چەمكێ مۆرفیمێ:

د كەڤنـدا د زانـستێ ڕێزمانێـدا زاراڤـێ (پـەیڤ) ل جهـێ زاراڤـێ (مـۆرفیم) دهاتـە بكارهینان و ب دیتنا زمانڤانێن ئەوی سەردەمی پـەیڤ د زمانیـدا ب بـچوكترین یەكـەیا بنجینەیا واتادارا زمانی د هاتە هژمارتن. ب ڕاسـتی پـەیڤێ شـیانێن هنـدێ یـێن هـەین، كو ل جهێ مۆرفیما سەربەست بهێت، بەلێ د شیاندا نینـە مـۆرفیمێن بەنـدێن (گـیرەك) وەكی: (پێشگر - نێـڤگر - پاشـگر...) ل جهـێ پـەیڤێ بهێتـەدانان، هەرچـەندە (گـیرەك) یەكەیێن واتادارن، بەلێ واتایێن وان ب پەیڤ و مۆرفیمێن دیڤـە بەنـدن، ئـانكو دشـیاندا نینـە ب تنـێ واتایـەكێ بـدەن. ئـەڤ چـەندە بـۆ ئەگـەر زمانڤـان بـۆ شـرۆڤەكرنا زمـانی یەكەیەكا بچوكتـر بهینن ئەوژی مۆرفیم بو.

مۆرفیم، گرنگترین ڕەگەزە بـۆ زانـستێ مۆرفۆلـۆجیێ[١]، مـۆرفیم زاراڤـەكێ گریكیـە، ئەڤ زاراڤە ژ دو پارچان پێك دهێت، ئەوژی "Morph – فۆرم" و "eme – یەكەیەكا جوداكەر". كو واتایا هنـدێ ددەت، كـو مـۆرفیم فۆرمـەكێ جوداكـەرە ئـانكو ب ڕێكـا وێ دشیاندایە پەیڤێن زمانی پێ بهێنە پولینكرن و جوداكرن[٢].

هزرا مۆرفیمێ ل دەستپێكا سالێن چلاندا ژ لایـێ زانـایێ ئـەمریكی (بلۆمفیلد)یڤـە پەیـدا بویـە[٣]، بـەلێ ئەڤـە ئـەوێ چـەندێ ناگـەهینیت كـو هـزرا مـۆرفێمێ ل بـەری (بلۆمفیلد)ی نـەبو، هـەروەكی د ڤـی بواریـدا(ڕۆبنـز) دبێـژیت: مـۆرفیم وەكـی چـەمك دزڤڕیتە سەردەمێ سانسكریتیان هەروەكی زمانڤانێ ب نـاڤ ودەنـگ (پـانینی)[٤] گرنگـی ب ڤی چەمكی د شرۆڤەكرنا زمانیدا ددا[٥]، ژ بلی ناڤكرن و بكارهینانـا مـۆرفیمێ وەكـی زاراڤ هەروەسا ژێكجوداكرنـا وێ ژ (پـەیڤ)ێ ب شـیوەكێ زانـستی بـۆ زانـا (بلۆمفێلد)ی دزڤریت.

---

(1) سمیع ابو مغلی ٢٠٠٢ ، ٥٢.

(2) سلیمان ئیسماعیل رەجەب، ٢٠٠٦ ، ١٨.

(3) نازەنین جەلال ئەحمەد، ٢٠٠٤ ، ٧٨.

(4) پانینی، زانایەكێ ئاینیێ هندیە، گرنگی ب زمانی دایە، ل سەدێ شەشێ(پ.ز) ئێكەمین هەول بۆ ڤەكۆلینا زمانی ل سەر دەستێ وی هاتیەكرن. ئەڤ زمانڤانە د مێژویا نڤێسیدا ب كەڤنترین زمانڤان دهێتە هژمارتن، هەروەسا ئێكەمین ڤەكۆلینا زمانڤانیا گەهشتی ل سەر زمانێ سانسكریتی ژلایێ (پانینی) ڤە پێشكەشی جیهانێ هاتیەكرن. عبد الوهاب خالد، ٢٠٠٥، ١١.

(5) سمیع ابو مغلی ٢٠٠٢ ، ٥٢.

پشتی سەرهلدانا مۆرفیمێ وەکی یەکەیەکا زمانی، پتریا زمانێن جیهانێ بۆ شرۆڤەکرنا زمانی، هەمان زاراڤ بکارهینان وەکی زمانێن ئینگلیزی و کوردی و عەرەبی، بەلێ ل گەل ڤێ چەندێ هندەك ژ زانایێن عەرەب هەولدان ئەڤی زاراڤی وەرگێڕنە سەر چەندین زاراڤێن دیتر، وەکی زارڤێ (الصرفیم، دوال النسبة، عامل الصیغة، المورفام، الوحدات الصرفیة، الصرفیمات،... هتد)، کو ئەڤە هەمی بەرامبەری زاراڤێ (مۆرفیم) د کارێن واندا د هێنە دیتن[1].

بەلێ ل گەل ئەڤان هەمی نافکرنێن ل سەری ژلایێ عەرەبانڤە بۆ زاراڤێ (مۆرفیم)، هندەکا ژ وان ئەڤێ دوماهیێ (مۆرفیم morpheme) پەسەند کر، کو ب دیتنا وان زاراڤەکێ پەسەندتر و هویرترە، چونکی زاراڤێ (مۆرفیم) یێ بویە زاراڤەکێ جیهانی کو د ناڤ هەمی زمانێن جیهانێدا دهێتە بکارهینان، ژ بەر هندێ یا گونجای و پەسەندترە هەر هەمان زاراڤ ئانکو مۆرفیم د ناڤ رێزمانا عەرەبی ژیدا بهێتە بکار هینان[2].

سەبارەت پێناسا مۆرفیمێ هەمی زمانڤانێن بیانی ئێك بۆچون بۆ وی زاراڤی هەنە، هەرچەندە ب چەند شێوازێن جودا باسکرینە، بەلێ ل گەل هندێژی ئەو پێناسە هەمی د ئێك بازنەدا دزڤڕن، ئانکو هەبونا ئێك بۆچونێ ب چەند شێوازێن جودا.

ب واتایەکا دیتر ئەو هەمی پێناسێن بۆ مۆرفیمێ هاتینە کرن ژ لایێ زانایێن عەرەب و زانایێن بیانیڤە جەختێ ل سەر هندێ دکەن، کو مۆرفیم بچوکترین یەکەیا واتادارا زمانیە[3].

---

(1) بۆ پتر پێزانینان بنێرە، نسرین عبدالله شنوف ، ٢٠٠٥، ١٠٠ – ١٠٣.
(2) ژێدەرێ بەرێ ، ١٠٢.
(3) بنێرە:
ا– عبد القادر عبد الجليل، ١٩٩٨، ١٠٦ .
ب– أشواق محمد إسماعيل النجار، ٢٠٠٠ ، ١٢.
جـ– سميح أبو مغلى، ٢٠٠٢، ٥٣.
د– سالم سليمان الخماش، ٢٠٠٧، ٣٣ .
e- Bloomfield ,1933,166.
f- From kin , V , 1988, 121.
g- Radford , A , 1997,265.
h- Burridge, K& Mulder, J, 1998, 304.

ئەگەر بهێین سەحکەینە پێناسا مۆڕفیمێ ل دەڤ زمانڤانێن کورد، دێبینین هەمان ئەو پێناسەیە ئەوا ل دەڤ زمانڤانێن بیانی - ڕۆژئاڤا و عەرەبان - بۆ مۆڕفیمێ هاتیەکرن، کو مۆڕفیم بچوکترین یەکەیا واتادارا زمانیە[1].

دشیاندایە ئەڤێ پێناسێ، د شرۆڤەکرنا ئەڤێ نمونێدا دیاربکەین، کو ئەوژی پەیڤا (پەری)یە، ئەڤ پەیڤە ئانکو (پەری) مۆڕفیمەکە و ژ دو برگان پێك دهێت و چوار فۆنیمە. ل ڤێرێ (پەری) بچوکترین یەکەیا واتادارا زمانیە و بچویکتر نابیت، ئەگەر ئەوێ مۆڕفیمێ ئانکو پەیڤا (پەری) ل سەر پارچێن (پە، ری) کەرت بکەین، ل وی دەمی ئەو مۆڕفیم دێ واتا خو ژ دەست دەت، ژ بەر هندێ ئەو یەکەیا واتادار ئانکو (پەری) ب مۆڕفیمەکا سەربەست دهێتە ناڤکرن.

هەروەسا ئەگەر، سەحکەینە پەیڤێن زمانێ کوردی، دێبینین پشکەکا زۆر ژ وان پارچێن جودایێن واتادار، (مۆڕفیم) ژێ دروست دبن، ئەڤ پارچێن واتادار پەیڤێن نوی پێك دهینن، کو دشیاندایە ب مۆڕفیمێن بەند بهێنە ناڤکرن[2].

هەروەکی د پەیڤا (شاخەوان)دا، دیار دبیت، ئەڤ پەیڤە ژ دو مۆڕفیمان پێك دهێت ئەوژی (شاخ + ەوان) و هەر ئێك ژ وان مۆڕفیمان پارچەکا واتادارا ئەوێ پەیڤێیە و زێدەتر بچوکتر نابیت. بێ گومان ئەگەر فۆنیمەکا ڤێ پەیڤێ بهێتە لادان، دێ واتا خو ژ دەست دەت و دشیاندا نینە ئێدی وەکی پەیڤ بهێتە هژمارتن. ب واتایەکا دیتر دشیاندایە بێژین دەمێ فۆنیمەك ژ هەر مۆڕفیمەکا بەند یان سەربەست بهێتە لادان ئێکسەر دێ واتا و ئەرکێ ئەوان مۆڕفیمان ژ ناڤ چیت، وەکی د ڤێ نمونێدا دیار دبیت:

(1) بنێڕە:
ا- محەمەد ئەمین هەورامانی، ١٩٧٣، ١٠٩.
ب- ئەوڕەحمانی حاجی مارف، ١٩٧٨، ٢٣.
پ- وریا عومەر ئەمین، ١٩٨٢، ٨٥-٨٦.
ت- محمد معروف فتاح، ١٩٩٠، ٨٠.
ج- ڕۆژان نوری عبدالله، ٢٠٠٧، ٢١-٢٢.
(2) ئەوڕەحمانی حاجی مارف، ١٩٨٧، ٢٧.

پـەیڤا (کـاژ) مۆڕفیمـەکا سەربەسـتە و ژ سـێ فۆنیمـان پێـك دهێـت /ك/، /ا/، /ژ/، ئەگـەر فۆنیمـەکێ ژ ئـەڤێ پـەیڤێ ژ نـاڤ ببـەین، دێ واتـا خـو ژ دەسـت دەت. ئـەڤجا چ فۆنیما /ك/ یان /ا/ یان فۆنیما /ژ/ بیت، هەروەکی ل خوارێ دیار دبیت:

کاژ ←—— کژ - اژ - کا

ئـەڤ دیـتن و شـروڤەکرنێن ل سـەری بـۆ مۆڕفیمـا سەربەسـت هاتینـە نیـشاندان، بـۆ مۆڕفیما بەندژی ڕاستن، واتە لادان یان جهـ گوهۆڕینا هەر فۆنیمەکێ د مۆڕفیما بەنـددا بهێتەکرن، دێبیتە ئەگەرێ تێچون یان گوهۆڕینا واتا و ئەرکێ وێ مۆڕفیما بەند، ئەڤجا چ ئەو مۆڕفیما بەند یا داڕشتنێ بیت یان یا ڕێزمانی – ئەرکی- بیت.

بۆ نمونە:

١. م. بەند یا داڕشتنێ (-ستان) ئەگەر فۆنیمەکا وێ بهێتە لادان، یان جهێ وێ بهێتە گوهۆڕین دێ واتایا خویا بنەرەتی ژ دەست دەت.

٢. م. بەند یا ڕێزمانی –ئەرکی-(-بو) یـا دەمـێ ڕابردویـێ دور، ئەگـەر فۆنیمـەکا وێ بهێتە لادان، دێ ئەرکێ وێ هێتە گوهۆڕین، یان تێ چیت.

هـەژی دیارکرنێیـە، کـو مـۆڕفیمێ سـێ مـەرج یـێن هـەین و ب ڕێکـا ئـەڤان هەرسـێ مەرجان دشیاندایە وەکی یەکەیەکا زمانی سەرەدەری د گەلدا بهێتە کرن، ئەو هەرسـێ مەرج ژی ئەڤێن ل خوارێنە:

١. دڤێت مۆڕفیم واتایەکێ بدەت.

٢. دڤێت بۆ یەکەیەکا دیتر نەهێتە کەرتکرن.

٣. دڤێت د هەر ژینگەهەکا تێدا دەربکەڤیت، هەمان ئەرك یان واتا هەبیت[1].

---

(1) أشواق محمد إسماعيل النجار ، ٢٠٠٠، ١٣.

٢- جۆرێن مۆڕفیمان:

پترِیا زانایێن زمانی د دابەشکرنا مۆڕفیماندا بۆ سەر جۆرێن وان، جەختێ ل هندێ دکەن، کو مۆڕفیم دبنە دو جۆر، ئەوژی (مۆڕفیمێن سەربەست و بەند)ن، بەلێ ل ڤێرێ مە هەولدایە باسی ئەڤان هەر سێ جۆران بکەین:

أ) مۆڕفیمێن سەربەست[1]:

ئەو جۆرە مۆڕفیمن ئەوێن ب تنێ واتایەکا دروست ددەن، ئانکو دشیاندایە ب تنێ بهێنە بکارهینان و واتایەکا تەواو بدەن، کو ئەڤان بەشێن ئاخفتنێ: (ناڤ، جهناڤێن جودا، هەڤالناڤ، هەڤالکار...)ان ب خوڤە دگریت، وەکی: (تو، جوان، زیرەك، بەر، ئێڤار، شەڤ، ڕۆژ... هتد).

ب) مۆڕفیمێن بەند[2]:

ئەو جورە مۆڕفیمن، کو ب تنێ واتایەکا دیارکری نادەن، هندەك ژ وان ژ لایێ واتایێڤە سەربەخۆنە، بەلێ فۆڕمێن وان ب مۆڕفیمێن سەربەستڤە بەندن، وەکی مۆڕفیما نیاسینێ و دوبارەکرنێ... ، بەلێ هندەکێن دیتر ژ لایێ فۆڕم و واتایێڤە بەندن، ئەڤجا ل ڤێرێ ئەگەر واتایەکا نەئاشکرا هەبیت، واتایا وان دێ ب رێکا مۆڕفیمێن سەربەست ئاشکرا بن. وەکی: واتایا مۆڕفیمێن (-ڤان) و (بێ-) د نمونێن (دادڤان) و (بێ سۆز)دا.

هەژی دیارکرنێیە بێژین، کو پەیوەندییەکا دو لایەنی د ناڤبەرا مۆڕفیما سەربەست و مۆڕفیما بەنددا هەیە، کو چەوا مۆڕفیمێن بەند(ڕێزمانی و داڕشتن) بۆ دیارکرنا واتایێن وان پێدڤی ب مۆڕفیمەکا سەربەستن، هەروەسا مۆڕفیما سەربەستژی- هەرچەندە ب تنێ واتایەکا تەواو ددەت- بەلێ ئەوژی هندەك جاران بۆ پێکهینانا

---

(1) مۆڕفیما سەربەست چەند زاراڤەکێن دی بۆ دهێنە بکارهێنان، وەکی: (م.ئازاد، م. سەربەخۆ، م.لێکسیم (فەرهەنگی)، م.سادە root، م.خوری، م. ریشەلی ...).

(2) مۆڕفیما بەند چەند زاراڤەکێن دی بۆ دهێنە بکارهینان ئەوژی: (م. وشەدارێژ derivational morpheme، ئەفێکس(Affixe) ، م. گرێدای، م بەستراو (بەندکراو) ....هتد).

چەندین پەیڤێن نوی پێدڤی ب مۆرفیمەکا بەند هەیە. کەواتە ل ڤێرێ د شیاندایە بێژین، هەر ئێك ژ وان تەواوکەرا یا دیترە، هەروەکی ئەڤ نەخشێ ل خوارێ ئەوێ پەیوەندییا د ناڤبەرا مۆرفیما سەربەست و بەنددا دەردئێخیت[1]:

مۆرفیما سەربەست   دەرئێخستنا واتایێ   مۆرفیما بەند

→

←

دروستکرنا پەیڤێن نوی

بۆ نمونە:

گۆڵ ← ەکە = گۆڵەکە

م.س   م.بەند   پەیڤەکا نویە

بێ → هێز = بێ هێز

م.بەند   م.س   پەیڤەکا نویە

پێدڤیە ئاماژێ ب وێ چەندێ بدەین، کو د ڕێزمانا دێریندا (واتا) پیڤەر بو، بۆ ژێکجوداکرنا مۆرفیمێن ڕێزمانی و داڕشتنێ، ئەوژی ئەگەر ئەوێ مۆرفیما بەند شیابا پەیڤەکا نوی داڕێژیت ئانکو پەیڤەکا نوی د فەرهەنگێدا زێدە بکەت - ئەڤجا چ پۆلا وێ یا ڕێزمانی بهێتە گوهۆرین یان نە - ل وی دەمی ئەو مۆرفیم دا ب مۆرفیمەکا داڕشتنێ هێتە هژمارتن؛ بەلێ ئەگەر مۆرفیما بەند نە شیابا پەیڤەکێ د فەرهەنگێدا زێدەبکەت، بەلکو ب تنێ وێ مۆرفیما بەند شیابا ئەرکەکێ ڕێزمانی بگێڕیت، ل وی دەمی ئەو مۆرفیم دا ب مۆرفیمەکا ڕێزمانی هێتە نیاسین. وەکی د ڤان نمونێن ل خوارێدا دیاردبیت:

---

(1) نازەنین جەلال ئەحمەد، ٢٠٠٤، ٧٩.

نـا + شرين ——— ناشرين

(م.دارشتن) پێشگر هەڤاڵناڤ پەیڤەکە د ناڤ فەرهەنگێدا هەیە.

کوڕ + ەکە ——— کوڕەکە

ناڤ پاشگر(م.ڕێزمانی) پەیڤەکە د ناڤ فەرهەنگێدا نینە.

بەلێ د ڕێزمانا نویدا، مەرجێ سەرەکی بۆ جوداکرنا مۆڕفیمێن دارشتن و ڕێزمانی ئەوە، کو پۆلا ڕێزمانیا پەیڤێ بگوهۆڕیت یان نە، ئەوژی ئەگەر ئەوێ مۆڕفیما بەند شیا پۆلا ڕێزمانیا پەیڤێ بگوهۆڕیت، ل وی دەمی ئەو مۆڕفیم دێ ب مۆڕفیمەکا دارشتنێ هێتە هژمارتن؛ بەلێ ئەگەر ئەوێ مۆڕفیمێ نە شیا پۆلا ڕێزمانیا پەیڤێ بگوهۆڕیت، ل وی دەمی ئەو مۆڕفیم دێ ب مۆڕفیمەکا ڕێزمانی هێتە نیاسین. وەکی د ڤان نمونێن ل خوارێدا دیار دبیت :

- برا + ەتی ——— برایەتی (م. ڕێزمانی)

ناڤ پاشگر ناڤ

- ب + کوژ ——— بکوژ (م. دارشتنێ)

پێشگر ڕەگێ کاری ناڤ

د ڤێ ڤەکۆلینێدا، دێهەوڵدەین ل دویڤ ڕێزمانا نوی ،مۆڕفیمێن ڕێزمانی و دارشتنێ ژ ێکجودا بکەین. د شیاندایە مۆڕفیمێن بەند دابەشی ئەڤان جۆرێن ل خوارێ بکەین :

١) پێشگر – prefix:

((بە لاتینی بە پێشگر دەوترێت(prefixus)کە زاراوەیەکی لێکدراوە، لە دوو بەش پێکهاتووە (pre)کە بە واتای بەش و بەردەم دێت و (fixus) بە واتای (چەسپاو - نوساو– لکاو) دێت))[1] ب ڤێ چەندێ، کو پێشگر ((گیرەکەکە پێشیا پەیڤەکێ یان ڕەگەکی دگرت و مانایەك دی یان ڕەوشەك دی ددەتە ئاڤاهیێ پەیڤا نو و دارێشتی))[2].

---

(1) ڕۆژان نوری عبد الله، ٢٠٠٧، ٢٧.

(2) فازل عمر، ٢٠٠٥، ٨.

هەروەسا، پێشگرژی دابەشی دو جۆران دبن:

أ- پێشگرێن ڕێزمانی:

پێشگرێن ڕێزمانی: ئەو مۆرفیمن، ئەوێن ل پێشیا پەیڤێ یان ڕەگی دهێن کو ئەرکێ ڕێزمانی دبینن و د شیاندایە ب ڤی ڕەنگێ ل خوارێ دیار بکەین:

١- مۆرفیما دەمێ ڕانەبردو(نوکە و دهێت(داهاتو))[1]:

د هەردو دیالێکتێن ژوری و ناڤەڕاستدا مۆرفیما دەمێ نوکە(ئێستا) (ە) یە و مۆرفیما دەمێ دهێت(داهاتو) (ێ) یە، وەکی د ڤان نمونێن ل خوارێدا دیار دبن:

د.ژ	د.ن
دێخوم ، دØخوم م.دەمێ دهێت — م.دەمێ نوکە بویە سفر(Ø)	دەخو Øم ، دەچێ م.دەمێ نوکە — م.دەمێ دهێت بویە سفر — م.دەمێ نوکە — م.دەمێ دهێت

(1) هەژی گوتنێیە بێژین، کو مۆرفیما دەمێ (ئێستا) (ە)یە نەکو (دە)یە و مۆرفیما دەمێ دهێت (داهاتو) (ێ)یە نەك (دێ)یە، چونکی ((...کاتی بزوێنێك ئەکەوێتە سەرەتای وشە، پێویستی بە هێزێك ئەبێ بۆ گۆکردنی، چونکە لە بزوێندا دەم بە ڕێژەیەك کراوەیە و هەوا بە بەردەوامی لە سیەکان دێتە دەرەوە و تەڵەژێیەکان ئەلەرێنەوە، بۆیە پێویست بە دەنگێك ئەکاتا وەك پاسەوانێك زاڵ بێ بە سەر بڕی هەواکە و ڕێکخستنی کۆ ئەندامی ئاخاوتن. لە هەندێ ناوچەی وەك شارەزور و سۆران و هەورامی و لوڕی دەنگی (ئـ) بۆ ئەم مەبەستە بەکار ئەهێنێن ... بەڵام لە هەندێ ناوچەی تر وەك کرمانجی ژورودا مۆرفیمی (ە)ی کاتی ئێستا لە بەر بێ هێزی ئەکرتێ و دەنگی (د) شوێنی ئەگرێتەوە (دەچم ←دچم ، دەخوی←دخۆی ...))). عەبدوڵلا حوسێن ڕەسول، ١٩٩٥، ١٢٠.

٢- مۆرفیما کارێ فەرمانی:

مۆرفیما ئـەڤی کـاری د هـەردو دیـالێکتێن کـوردیێن ژوری و ناڤەراسـتدا، مۆرفیمـا (ب)ە و دکەڤیتە بەری رەگێ کاری، هەروەکی د ئەڤان نمونێن خوارێدا دیار دبیت:

د.ژ	د.ن
بنڤێسە - بنڤێسن	بنووسە - بنووسن
بگرە - بگرن	بگرە - بگرن

٣- مۆرفیمێن نەرێ:

١. (نا):

مۆرفیمەکا رێزمانییە، ل گەل کارێ رانەبردویێ راگەیاندن دهێت و دکەڤیتـە پێـشیا رەگێ کاری. د دیالێکتا ژوریدا جهێ مۆرفیما (ە)یا دەمێ نوکە و مۆرفیمـا (ێ)یـا دەمـێ دهێت دگریت و د دیالێکتا ناڤەراستدا ل جهێ مۆرفیما (ە)یا دەمێ نوکە دگریـت. وەکـی ل خوارێ دیار دبیت :

د.ژ	د.ن
د∅خۆم ←——— ناخۆم (دەمێ نوکە)	دەخۆم ←——— ناخۆم(دەمێ رانەبردو)
دێخۆم ←——— ناخۆم (دەمێ دهێت)	
د∅کەم ←——— ناکەم (دەمێ نوکە)	دەکەم ←——— ناکەم(دەمێ رانەبردو)
دێکەم ←——— ناکەم (دەمێ دهێت)	

٢. (نــه):

ئەڤ مۆڕفیما نەرێکرنێ د دۆخێ نەرێدا، ل گەل کارێ ڕابردویێ ڕاگەهاندن وکارێ ڕابردو و ڕانەبردویێ مەرجی د هەردو دیالێکتێن ژوری و ناڤەڕاستدا بکار دهێت، وەك:

د.ن	د.ژ
گرتم ⟵ نەم گرت (ڕابردویێ ڕاگەیاندن)	من گرت ⟵ من نەگرت
گرتبام ⟵ نەم گرتبا (ڕابردویێ مەرجی)	من گرتبا ⟵ من نەگرتبا
بگرم ⟵ نەگرم (دهێتێ مەرجی)	بگرم ⟵ نەگرم

٣. (مــه):

مۆڕفیما نەرێ ل گەل کارێ فەرمان د دیالێکتا ناڤەڕاستدا (مە)یە، کو د دیالێکتا ژوریدا دبیتە (نە)[1]. وەکی ل خوارێ دیار دبیت:

د.ن	د.ژ
بگرە ⟵ مەگرە	بگرە ⟵ نەگرە
بگرن ⟵ مەگرن	بگرن ⟵ نەگرن

ب- پێشگرێن دارشتنێ:

پێشگرێن دارشتنێ، ((ئەو مۆڕفیمێن دەما دچنە سەر مۆڕفیمێن دیتر(ڕیشە، بنج و بناغە)، فۆرم و واتایا وان دگۆڕن))[2]. ب واتایەکا دیتر مۆڕفیمێن دارشتنێ ئەرکێ سەرەکیێ وان دارشتنا پەیڤەکا نویە، ئەوژی دەمێ پۆلا ڕێزمانیا وێ د گوهۆڕن. هەروەکی د ڤان نمونێن ل خوارێدا دیار دبن:

---

(1) د هندەك دەڤەرێن دیالێکتا ژوریدا مۆڕفیما نەرێکرنێ ل گەل کارێ فەرمان دبیتە (مە) ل جهێ مۆڕفیما (نە) کو دبێژن: مەبە، مەخۆ، مەگرە، مەگرن، مەخۆن... هتد.

(2) سلێمان ئیسماعیل ڕەجەب، ٢٥، ٢٠٠٦

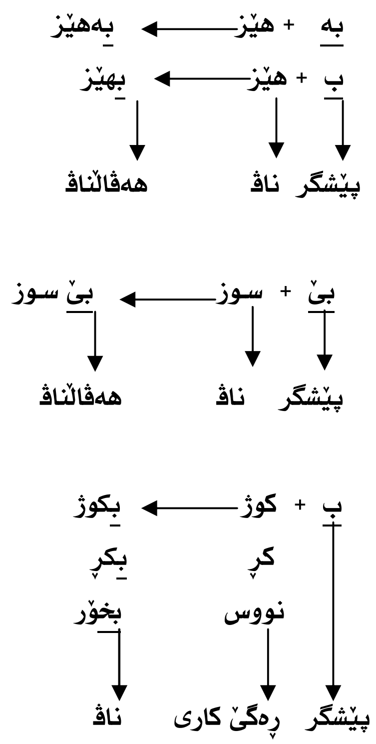

٢) پاشگر – suffix :

((پاشگر بە لاتینی دەوترێت (suffixes) ئەمەش لە دوو بەش پێکهاتووە (su) بە واتایی پاش، (fixes) بە واتای (چەسپاو– نووساو- لکاو) واتە پاشگر بەو مۆرفیمە دەوترێت، کە بە کۆتایی بناغەی وشەوە دەلکێت و دەبێتە هۆی گۆڕینی وشە لەڕووی فورم و واتاوە))[1]. پاشگرژی دابەشی دو جۆران دبن: (پاشگرێن ڕێزمانی و پاشگرێن دارشتنێ).

(1) رۆژان نوری عبد الله،٢٠٠٧، ٢٧.

أ- پاشگرێن ڕێزمانی:

پاشگرێن ڕێزمانی، ئەو مۆڕفیمن، ئەوێن ل پاشیا پەیڤێ دهێن و ئەرکەکێ ڕێزمانی دگێڕن. دشیاندایە بێژین کو پاشگرێن ڕێزمانی پتر ل گەل ئەڤان هەرسێ بەشێن ئاخڤتنێ (ناڤ– هەڤالناڤ– کار) دەردکەڤن، بەلێ دەرکەفتنا ئەوان پاشگران ل گەل ئەوان هەر سێ بەشێن ئاخڤتنێ نابیتە ئەگەرێ پۆل گوهۆرینا وان، بەلکو ب تنێ ئەرکەکێ ڕێزمانی ل گەل ئەوان بەشێن ئاخڤتنێ دگێڕن، ئەڤجا چ (نیاسین، کۆم،... هتد) بیت.

ئەو پاشگرێن ڕێزمانی، ئەڤێن ل خوارێنە:

١- مۆڕفیما نیاسینێ[1]:

د دیالێکتا ناڤەڕاستدا مۆڕفیما نیاسینێ (-ەکە)[٢] یە، کو مۆڕفیمەکا بەندە و ب چەند شێوەیەکان دەردکەڤیت، ئەوژی:

ناڤ + م.ناسیاریێ ⟵ ناڤێ ناسیاری

- کچ + ەکە ⟵ کچەکە

- هەرمێ+ ەکە ⟵ هەرمێیەکە

- چرا + ەکە ⟵ چراکە

مۆڕفیما(-ەکە) باهرا پتر بەری هەمی پاشگرێن دیێن ڕێزمانی دهێت، ئەوژی دەمێ چەند گیرەکەك ل دوماهیکا ناڤی د دویڤ ئێکدا دهێن[٣]. وەك:

---

(1) هەژی دیار کرنێیە، کو ئەڤ مۆڕفیما نیاسینێ د دیالێکتا ژوریدا دبیتە (ئەو)، کو مۆڕفیمەکا سەربەستە. وەکی:
– ئەو کوڕێ زیرەك هات.

(2)هندەك جاران مۆڕفیما(– ەکە) بۆ سڤککرنێ دبیتە (–ە)، ئەوژی ئەگەر ناڤ ب نەبزوێنی دوماهیك هاتبیت. وەك: کورە هاتە ژورەوە. شیرکو حەمە ئەمین، ٢٠٠٢، ٧١.

(3) صباح رشید قادر، ٢٠٠٠، ٨٨.

ناڤ + گیرەکێ ناسیارێی + گیرەکێ کۆمێ ← ناڤێ ناسیارێی کۆم

گولّ + (- ەکە) + (- ان) ← گولّەکان

گولّەکانمان

گولّەکانتانمان

بەلێ هندەکجاران مۆرفیما بچویککرنێ بەری (- ەکە) دهێت. وەك:

- خانوەکەم سوتا.
- کاریلەکەی مردارب‌و.
- کیژۆلەکەی گەورە بوە.

٢- مۆرفیما نەنیاسینێ:

مۆرفیما نەنیاسینێ د دیالێکتا ژوریدا(- ەك)ە، بەلێ د دیالێکتا ناڤەراستدا مۆرفیمێن (- ێك، - ێ)[1] بکاردهێت. وەکی د نمونێن ل خوارێدا دیار دبیت:

د.ژ	د.ن
کوڕەك	کوڕێك- کوڕێ
گولەك	گولّێك – گولّێ
زەلامەك	پیاوێك– پیاوێ

ئەگەر دوماهیا ناڤی بزوێن بیت، دێ /ی/یا نیمچەبزوێن دانینە د ناڤبەرا ناڤی و مۆرفیما نەنیاسینێدا. وەك:

- مامۆستا+ یـ + ەك ← مامۆستایەك/مامۆستاییێك.
- ماسی + یـ[2] + ەك ← ماسیەك/ماسییێك.

---

(1) هەژی ئاماژە پێکرنێیە، کو د شێوەزارێ سۆرانیێ دیالێکتا ناڤەراستدا پتر مۆرفیما (–ەك)بۆ نەنیاسینێ بکار دهێت. وەك: – کوڕەك و کچەك هاتن.

(2) د ڤی باریدا پتریا جاران /ی/یا نیمچەبزوێن دهێتە گوهۆڕین بۆ نەبزوێنێ، وەکی د بڕگەسازییێدا دیاردبیت:

– ماسی /ما/سی/

– ماسیەك /ماس/یەك/

لێ ئەگەر ناڤ ب بزوێنا/ە/ دوماهی هات و مۆرفیما نەنیاسینێ(-ەك) ل سەر هاتە زێدەكرن،/ە/ یەك ژوان دێهێتە لادان، ئەوژی ئەگەر نیمچە بزوێنا /ی/ د ناڤبەرا ئەوان هەردو /ە/ یاندا نەهێت[1]، وەكی د ڤان نموناندا دیار دبیت:

- پاڵە + ەك = پاڵەك. (د.ژ)

- پەنجەرە + ەك = پەنجەرەك. (د.ن)

بەلێ ئەگەر نیمچەبزوێنا /ی/ د ناڤبەرا ئەوان هەردو /ە/یاندا هات، دێ ب شێوێ (-یەك) دەركەڤیت. وەكی د ڤان نموناندا دیار دبیت:

- پاڵە + ەك = پاڵەیەك. (د.ژ)

- پەنجەرە + ەك = پەنجەرەیەك. (د.ن)

پاشگرێ ڕێزمانی(- ێك) د دیالێكتا ناڤەڕاستدا ل گەل ناڤێ نێر و مێ ژی بكار دهێت، وەكی:

كچێك – كوڕێك – ژنێك - پیاوێك... هتد

هەروەسا ئەڤ گیرەكە(- ێك، - ێ، - ەك) د زمانێ كوردیدا، چەمكێ تاكیێ‌ژی دگەهینن، وەكی:

د.ژ	د.ن
باغەك	باغێك – باغێ[2].

دیسان ((لەگەڵ ناوی كاتەكانیشدا، فرێزی ئەدڤێربلی كات، پێك دێنێت))[3]. وەك:

د.ژ	د.ن
ڕۆژەك	ڕۆژێك
شەڤەك	شەوێك

(1) عبد الستار فتاح حسن ، ٢٠٠٢، ٦٣.
(2) صباح رشید قادر، ٢٠٠٠، ٨٩.
(3) شیركو حەمە ئەمین، ٢٠٠٢، ٧١-٧٢.

٣- مۆرفیما کۆمکرنێ:

د هـەردو دیـالێکتێن ژوری و ناڤەراسـتدا مـۆرفیمێن کـۆمکرنێ د دوخـێ تیانـدا مۆرفیما (-ان)ە، هەروەکی د ڤان نمونێن ل خوارێدا دیاردبیت:

د.ژ	د.ن
زەلامان	پیاوان
ژنان	ژنان
گولان	گولاَن

هندەك جاران نیمچە بزوێنا/ی/ د ناڤبەرا ناڤی و مۆرفیما کۆمکرنێ (ان)دا دهێت، ئەوژی ئەگەر دوماهیا ناڤی، فۆنیمەکا بزوێن بو، وەك:

د.ژ	د.ن
مامۆستا + ان ◄——— مامۆستایان	برا + ان ◄——— برایان
زارۆ + ان ◄——— زارۆیان	پەرۆ + ان ◄——— پەرویان
قوتابی + ان ◄——— قوتابییان	هەرمێ + ان ◄——— هەرمێیان

د دیالێکتا ژوریدا، د شیاندایە ل شوینا مۆرفیما کومکرنێ(-ان)ێ ب تنـێ مۆرفیمـا(-ا) بهێتە بکارهینان[1]، ئەڤەژی بۆ سڤککرنێیە، وەك:

قوتابیان وانە گۆتن. ◄——— قوتابیا وانە گۆتن.

د دیالێکتا ژوریدا مۆرفیما کۆمکرنێ د دوخێ خستنەسەردا دبیتـە مـۆرفیمێن (ێـد، ێت، ێن) کو دچـنە سـەرناڤێ دیـارکری، بـەلێ ئەگـەر ل دوماهیـا نـاڤی فۆنیمـەکا بـزوێن هەبیت، دێ نیمـچەبزوێنا/ی/ د ناڤبـەرا نـاڤی و مـۆرفیمێن کـۆمکرنێ (ێـد، ێـت، ێـن)دا دهێت، وەك:

---

(1) عبد الستار فتاح محمد، ٢٠٠٢، ٦٢.

- مامۆستا ——— ◄ مامۆستاییێد – مامۆستاییێت – مامۆستاییێن

- خانی ——— ◄ خانییێد – خانییێت – خانییێن

- پالـه ——— ◄ پالەییێد - پالەییێت - پالەییێن

ژ بلی مۆرفیمێن کۆمکرنێ یێن ناڤبری د دیالێکتا ناڤەراستدا، هندەك مۆرفیمێن دیتر بۆ کۆمکرنێ هەنە. وەکی:(- ەها - گەل، - ات)، بۆ نمونە:

(- ەها)——— ◄ سالەها، چەندەها، جارەها

(- گەڵ) ——— ◄ کورگەل، گاگەل، مێگەل

(- ات)——— ◄ باخات

هندەك جاران دەمێ مۆرفیما کۆمکرنێ (-ات) بکار دهێت، فۆنیمێن /و/، /ه/ و/جـ/ ل گەل ئەوێ مۆرفیمێ بکاردهێن، کو دکەڤنە د ناڤبەرا ناڤی و مۆرفیما کۆمکرنێدا. وەك:

- ئاغا + (-و-)+ (-ات) ——— ◄ ئاغاوات.

- دێ + (-هـ-) + (ات)——— ◄ دێهات.

- میوە +(-جـ-) + (ات) ——— ◄ میوەجات[1].

٤- مۆرفیمێن ڕەگەزی (نفشی):

مۆرفیمێن تایبەتن بۆ دروستکرنا فرێزان، و ئەڤ مۆرفیمە دچنە ل گەل ناڤی و هەڤالناڤی و جهناڤی و هەروەسا دچنە ل گەل ناڤێن بێ گیانـژی و ئەرکێ خویێ ڕێزمانی دگێڕن، ئەوژی دیارکرنا ڕەگەزییە. مۆرفیمێن نفشی د دیالێکتا ژوریدا، ب ڤی ڕەنگێ ل خوارێنە:

أ) د دۆخێ خستنەسەرێدا:

بۆ مێ: (-ا) ——— ◄ دەفتەرا ئەوێ،

بۆ نێر: (- ێ) ——— ◄ ناڤێ ئەوی،

بۆ کۆم: (- ێن) ——— ◄ کچێن وان، کورێن وان،

---

(1) شێرکو حەمە ئەمین قادر، ٢٠٠٢، ٧٣.

ب) د دۆخێ تیاندا (نەڕاستەوخو – بەرکاری):

بۆ مێ: (ـێ) ←——— وێ ژنکێ، وێ کچێ،

بۆ نێر: (ـی) ←——— وی زەلامی، وی کوڕکی،

بۆکۆم:(ـا/ـان) ←——— وان زەلامان، وان کوڕکان،

ج) د دوخێ گازیکرنێدا (بانگکردن):

د دیالێکتا ژوریدا، مۆرفیمێن گازیکرنێ ئەڤێن ل خوارێنە:

بۆ مێ: (- ێ)←——— کچێ وەرە، بێریڤانێ هشیاری پەزی ببە.

بۆ نێر: (- ۆ)←——— کوڕۆ هەڕە، شڤانۆ پەزی دەربێخە.

بۆ کۆم: (- ینۆ)←——— کوڕینۆ ترومبێلێ نەهاژون، کچینۆ ب شەڤ دەرنەکەڤن.

بەلێ د دیالێکتا ناڤەڕاستدا، ئەڤ مۆرفیمە د دوخێ گازیکرنێدا بکاردهێن:

بۆ مێ: (- ە)[1]←——— کچە هەستە.

بۆ نێر: (- ە) ←——— کوڕە هەستە.

بۆ کۆم: (- ینە)←——— کوڕینە هەستن، کچینە هەستن.

٥- مۆرفیمێن بچویککرنێ:

ئەڤ مۆرفیمە، هەروەکی مۆرفیمێن دیێن ڕێزمانی دەمی ل گەل ناڤی دهێن، پۆلا ڕێزمانییا وی ناگوهۆڕن، ئەڤ مۆرفیمە د ناڤ هەردو دەڤەراندا هەڤپشکن. ژ وان مۆرفیمان:

١. (- ۆ) :دلۆ، ئازۆ، زەینۆ...... هتد

٢. (- ۆك): مەنجەلۆك، خوشکۆك.... هتد.

---

(1) د هندەك دەڤەرێن شێوەزارێ سۆرانیدا، مۆرفیما گازیکرنێ بۆ مێ دبیتە (ـێ). وەکی: کچێ وەرە، کچێ هەستە.

٦- مۆڕفیمێن (-تر)ا بەراورد، (-ترین)ا بالا:

مۆڕفیمێن(تر- ترین) ((دوو گیرەکی ڕێزمانین و تایبەتن بە ئاوەڵناوەوە، ئاوەڵناوەکە لە پلەی چەسپیو دەجوڵێنێ، بۆ پلەی سەرەوە باڵاتر، بەڵام هیچ کاتێک، ئەو مۆڕفیمانە(تر، ترین) نابنە هۆی ئەوەی ئاوەڵناوەکە لە خانەی ئاوەڵناوی بگوازنەوە خانەی ناو یان کار یان هەر بەشە ئاخاوتنێکی تر))[1].

	د.ژ	د.ن
١- مۆڕفیما (- تر)ا بەراورد	ئازاد ژ نەوزادی درێژترە.	ئازاد لە نەوزاد درێژترە.
٢- مۆڕفیما(- ترین)ا بالا	بهار خوشترین وەرزە.	بەهار خۆشترین وەرزە.

٨- مۆڕفیمێن بکەر نەدیار(- ر)[2]:

ئەڤ مۆڕفیمە ل گەل کارێ ڕابردو و ڕانەبردوییێ تێپەردهێت. وەکی:

ئازاد پەنجەرەکەی شکاند ◄——— پەنجەرەکە شکێنرا (ر=مۆڕفیما بکەر نەدیارە، ا=مۆڕفیمادەمێ ڕابردویە).

پەنجەرەکە دەشکێنرێ (ر=مۆڕفیما بکەر نە دیارە، ێ= مۆڕفیما دەمێ دهێتە (داهاتو)).

---

(1)صباح رشید قادر، ٢٠٠٠، ٨٩.

(2) هندەك ڕێزمان نڤێس مۆڕفیمێن (را) و (رێ) هەمی پێکڤە ب مۆڕفیما بکەر نەدیار دهژمێرن، کو ب دیتنا وان (را) مۆڕفیما بکەر نەدیارە ل گەل کارێ ڕابردو دهێت و (رێ) مۆڕفیما بکەرنەدیارە ل گەل کارێ ڕانەبردو دهێت" بەلێ د راستیدا (ر) مۆڕفیما بکەر نەدیارە و (ا) مۆڕفیما دەمێ ڕابردویە و (ێ) مۆڕفیما دەمێ دهێتە.

بەلێ د دیالێکتا ژوریدا، ئەڤ تەکنیکا بکەر نەدیاری دهێتە گوهۆڕین و مۆڕفیمێن سەربەست پشکداریێ تێدا دکەن. وەك:

ئازادی پەنجەر شکاند ← پەنجەر هاتە شکاندن(ێ). (د.ڕابردو)

پەنجەر دهێتە شکاندن(ێ). (د.ڕانەبردویێ ئێستا)

پەنجەر دێهێتە شکاندن(ێ)[1]. (د.ڕانەبردویێ دهێت)

٩- مۆڕفیما(- ەتی):

ئەڤ مۆڕفیمە، وەکی پاشگرەکێ ڕێزمانی ب دوماهیکا ناڤیڤە دهێت؛ بێی کو پۆلا ڕێزمانییا ئەوی ناڤی بگوهۆڕیت. وەکی:

ناڤ ← ناڤ

پیاو ← پیاوەتی

برا ← برایەتی[2]

ئازا ← ئازایەتی

١٠- مۆڕفیمێن دەمێ ڕابردو:

مۆڕفیمێن دەمێ ڕابردو (ا، و، ی، ت، د) د هەردو دیالێکتێن ناڤەڕاست و ژوریدا هەنە، هەروەکی د ڤان نموناندا:

چو، فڕی، کێلا، گرت، مرد.

---

(1) د هندەك گوڤەرێن دیالێکتا ژوریدا دەنگێ/ێ/ وەکی دیاردەکا دەنگسازی ل سەر چاوگی دهێتە زێدەکرن.

(2) د ڤان نموناندا دڤێت هێزا سەرەکیا پەیڤێ ل دوماهیا پەیڤێ بیت. د نمونا (برایەتی)دا، د دیالێکتا ناڤەڕاستدا، ئەگەر هێزا پەیڤێ بکەڤیتە سەر دوماهیا پەیڤا(برا)، واتایا ئەوی فۆڕمی دهێتە گوهۆڕین و دێ بیتە (برای ئەوە).

هەژى ئاماژەكرنێیە بێژین، كو ددیالێكتا ژوریدا هندەك كار هەنە. وەكی: (كرن، مرن، برن، خوارن...) كو مۆڕفیما دەمێ ڕابردو تێدا دبیتە سفر(Ø). نە كو (ر) ژبەر كو ئەڤ (ر) د دیالێكتا ناڤەڕاست ژیدا هەیە. هەروەكی ل خوارێ دیار دبیت:

د.ژ	د.ن
كرØ	كرد
مرØ	مرد
برØ	برد
خوارØ	خوارد

١١- جهناڤێن لكاو:

د دیالێكتا ناڤەڕاستدا دو دەستێن جهناڤێن لكاو یێن هەین، ئەوژی:

١.جهناڤێن لكاوێن ڕێككەفتنێ: (م، ی، Ø، ین، ن، ن).

٢.جهناڤێن لكاوێن خاوەنی: (م، ت، ی، مان، تان، یان)[1].

جهناڤێن لكاوێن ڕێككەفتنێ: (م، (ی)[2]، (Ø)[3]، ین، ن،ن) ل گەل كارێ ڕابردویێ تێنەپەڕ و ڕانەبردوی ژیدا دهێن. وەكی:

هاتم، هاتی، هاتØ، هاتین، هاتن، هاتن. (ڕابردویێ تێنەپەڕ)

دەچم، دەچی، دەچێ، دەچین، دەچن، دەچن. (ڕانەبردو)

---

(1) عەبدوڵڵا حوسێن ڕەسول، ١٩٩٥، ١٨٧.

(2) جهناڤێ لكاوە بۆ كەسێ دویێ تاك د دەستەیا ڕێككەفتنێدا مۆڕفیما (ی)ە، نە(یت)ە، چونكی دەنگێ (ت) ((ئەشێ ... ناوبر بێ و لە دواى نەمانی ئەركی ناوبریش هەر ما بێتەوە و بە بەشێك لە راناوەكەیان دانابێ، چونكە دەنگی(ی) نیمچە بزوێنە، كاتێك دەنگێكی بزوێنی ئەكەوێتە دوا، دو ئەگەر دروست ئەبن:

یەكەم– ئەگەر (ی) بە نەبزوێن دابنرێ پێویست بە ناوبر ناكا

دوەم– ئەگەر بە بزوێن دابنرێ پێویست بە دەنگێكی ناوبر ئەكا و بە زۆری لە كوردیدا (ت) بۆ ئەم مەبەستە بەكار ئەهێنرێ، وەك: – چویە هەولێر / چویتە هەولێر.

– چایەك نا خۆیەوە؟ /چایەك نا خۆیتەوە ؟

– ئە بیە چی؟ / ئەبیتە چی؟)). ژێدەرێ بەرێ،١٩٢– ١٩٣.

(3)جهناڤێ لكاو بۆ كەسێ سێیێ تاك د دەستەیا ڕێككەفتنێدا سفر(Ø)ە، بەلێ ((جگە لە مۆرفیمێ (سفر/Ø) زۆر ئەلۆمۆرف بۆ ئەم راناوە دانراون، وەك (ێت،ێ،ات،ا،ت)، بەلام لە بنەرەتدا هیچیان ئەلۆمۆرف نین و پەیوەندیی واتاییان بەم راناوەوە نیە. بەر لە هەمو شتێك نكولی لەو راستیە ناكرێ، كە دەنگی (ت) ناوبرە و ئەكەوێتە نێوان دو بزوێن و بەكارهێنانی پێویستیەكی دەنگسازیە:

هاتەوە بابێتەوە، یارم بەخێر بێتەوە

دوستی تازەی گرتوە، منی لە بیر چوتەوە

لەم بارەدا ناوبری (ت) كەوتوتە نێوان (ا،ە)، (ێ،ە)، (ۆ،ە) كە هیچیان نیمچە بزوێن نین تا بتوانرێ بە دو شێوە گۆ بكرێ ، وەكو لە كەسی دوەمی تاكدا)). ژێدەرێ بەرێ، ١٩٥.

بـەلێ جهنـاڤێن لکـاوێن خـاوەنی: (م، ت، ی، مـان، تـان، یـان) ل گـەل کـارێ ڕابـردوی تێپەڕ و ڕانەبردوی ژێدا دهێن. وەکی:

خواردم، خواردت، خواردی، خواردمان، خواردتان، خواردیان. (ڕابردوێ تێپەڕ)
دەمبینێ، دەتبینێ، دەیبینێ، دەمانبینێ، دەتانبینێ، دەیانبینێ. (ڕانەبردو)

بەلێ د دیالێکتا ژوریدا ب تنێ ئێك دەستەیا جهنـاڤێن لکاو هەیـە، کـو د گـەل کـارێ ڕابـردو و ڕانـەبردو دا دهێـت، کـو ئـەوژی: (م، ی، Ø، یـن، ن، ن)ن. هـەروەکی د ڤـان نموناندا دیار دبیت:

هـاتم، هـاتی، هـاتØ، هـاتین، هـاتن، هـاتن.

دێچم، دێچی، دێچیت، دێچین، دێچن، دێچن.

دگـرم، دگری، دگـریت، دگـرین، دگـرن، دگـرن.

دیسان د هەردو دیالێکتێن ژوری و ناڤەڕاستدا، ل گەل کـارێ فـەرمان جهنـاڤێن لکـاو بکاردهێن، کو ل گەل کەسێ دویێ تاك مۆڕفیما سفر(Ø) دهێت و ل گـەل کەسـێ دویـێ کۆم جهناڤێ (ن) دهێت، هەروەکی د ڤان نمونێن ل خوارێدا دیار دبیت:

د.ژ	د.ن
بخوینە<u>Ø</u>، بخوین<u>ن</u> بکێڵە<u>Ø</u>، بکێڵ<u>ن</u>	بخوێنەØ، بخوێن<u>ن</u> بکێڵەØ، بکێڵ<u>ن</u>

جهناڤێ لکاو بۆ کەسێ دویێ تاك د گەل کارێ فرماندا مۆرفیما سفرە (∅) نە کو مۆرفیما (ە)یە، ژبەر کو (ە) مۆرفیما دەمێ نوکەیە[1] و(ە) ژی ل وی دەمی دەرناکەڤیت، ئەگەر دوماهیا کاری بزوێن بیت. وەکی: (بخۆ، بشۆ، برۆ، بلێ...) د ڤان نموناندا مۆرفیما دەمێ نوکە دەرنەکەفتیە.

ب- پاشگرێن دارشتنێ:

ئەو مۆرفیمن، ئەوێن ل پاشیا پەیڤێن(ناڤ، هەڤالناڤ، هەڤالکار) دهێت کو ب ئەرکێ دارشتنا پەیڤێن نوی رادبن. ب واتایەکا دیتر پاشگرێ دارشتنێ ئەو مۆرفیما بەندە ئەوا کو رادبیت ب گوهۆرینا پۆلا رێزمانیا بەشێ ئاخفتنێ. دشیاندایە ئەوان پاشگرێن دارشتنێ ب ڤی رەنگێ ل خوارێ باس بکەین:

١) پاشگرێ (- اندن):

ئەڤ پاشگرە دچیتە سەر ناڤێ دەنگێن سروشتی و دکەتە چاوگێ تێپەر[2]، ئەوژی دێ ناڤێ دەنگێ سروشتی وەرگرین و پاشگرێ(-اندن) ل سەر زێدەکەین، ل دویڤ ئەڤی یاسایێ ل خوارێ:

ناڤ + اندن ⟵ چاوگێ تێپەر

بارە+ اندن ⟵ باراندن

ڤیژە+ اندن ⟵ ڤیژاندن

قورە+ اندن ⟵ قوراندن[3]

شیعر+اندن ⟵ شیعراندن

تەقە + اندن ⟵ تەقاندن

گرمە + اندن ⟵ گرماندن[4]

---

(1) عەبدوڵلا حوسێن رەسول، ٢٠٠٦، ٥٠.
(2) عەبدوڵلا حوسێن رەسول، ١٩٩٥، ١٣٦.
(3) عبد الستار فتاح حسن، ٢٠٠٢، ٥٨.
(4) عەبدوڵلا حوسێن رەسول، ١٩٩٥، ١٣٦.

د نمونێن (باره، ڤیژه، قوڕه، تەقە، گرمه)دا، فۆنیما /ە/ نه مایه، ژ بەر کو فۆنیما /ا/ ب هێزتره ژ فۆنیما /ە/ ئەڤ چەنده بویه ئەگەر فۆنیما /ە/ د وان نمونانـدا ژ ناڤ بچیت و نەمینیت.

٢) پاشگرێ (- و) :

مۆڕفیما (-و)مۆڕفیما (هەڤاڵناڤێ کری)[١] یه د دیالێکتا ناڤەڕاستدا، ئەڤ مۆڕفیمه د دیالێکتا ژوریدا دبیته (-ی)، کو دچیته سەر کارێ ڕابردو وهەڤاڵناڤێ کریژی دروستدکەت، **وەکی ل خوارێ دیار بیت**[٢]:

د.ن	د.ژ
مردو	مری
سوتاو	سوتی
هاتو	هاتی

هەژی ئاماژه کرنێیه بێژین، کو مۆڕفیما هەڤاڵناڤێ کری د دیالێکتا خوارێ (لوڕی و کەلهوڕی...)دا، دبیته مۆڕفیما (- گ)، کو هەڤاڵناڤێ (سوتی/سوتاو) دێبیته (سوتگ) و هەڤاڵناڤێ (هاتی/هاتو) دێبیته هەڤاڵناڤێ (هاتگ)[٣].

٣) مۆڕفیما بکەر نەدیاری (ر):

مۆڕفیما بکەر نەدیار (ر) هندەك جاران دبیته مۆڕفیمەکا ڕێزمانی و هندەك جاران دبیته مۆڕفیمەکا داڕشتنێ، ئەوژی دەمێ پشکداریێ د چێکرنا (ڕستا بکەر نەدیار)دا دکەت، ل وی دەمی ئەو مۆڕفیم دێبیته مۆڕفیمەکا ڕێزمانی، چونکی د شیانا وێدا

---

(1) ل ڤێرێ زاراڤێ (هەڤاڵناڤێ کری)ل جهێ (ئاوڵناوی کراو) ژ بەر دو ئەگەران هاتیه بکارهینان، ئەوژی:
أ- ئەڤ هەڤاڵناڤه وەسفەکه بۆ کارەکێ ئەنجامدای و (کری)، ئانکو ب جه هاتی.
ب- ئەڤ زاراڤه پتر یێ گونجایه ل گەل شێوازێ نڤێسینا ڤێ نامێ.
(2) عەبدوڵڵا حوسێن ڕەسول، ٢٠٠٦، ٢٧.
(3) ژێدەرێ بەرێ.

نابیت پۆلا ڕێزمانیا ئـەوێ پـەیڤێ بگوهۆڕیـت، بـەلێ ل دەمـێ پـشکداریێ د چێکرنا نـاڤ (هەڤاڵناڤ) ێ بکەریدا دکەت، ل وی دەمی وەکی مۆڕفیمەکا داڕشتنێ سەرەدەری د گەلـدا دهێتـەکرن، چـونکی دبیتـە ئەگـەرێ گوهۆڕینـا پـۆلا ڕێزمانیـا بەشـێ ئـاخفتنێ، کـو د شیاندایە یاسایێ داڕشتنا ناڤ (هەڤاڵناڤ)ێ بکەری ل خوارێ دیار بکەین:

(ڕەگی کار + مۆڕفیمی بەستنی (ە) + مۆڕفیمی بکەر نادیار (ر))) =ناڤ (هەڤاڵناڤ)ێ بکەری[1] ، بۆ نمونە:

- بێژ + ە + ر = بێژەر
- دان + ە + ر = دانەر
- نڤێس+ ە + ر = نڤێسەر
- خوێن+ ە + ر = خوێنەر[2]

٤) هنـدەك پاشـگرێن داڕشـتنێ ب ناڤیڤـە دهـێن و پـۆلا ڕێزمانییـا وی د گوهـۆڕن و دکەنە هەڤاڵناڤ. ب ڤی ڕەنگێ ل خوارێ:

ناڤ +پاشگر= هەڤاڵناڤ
- هۆش+ مەند = هۆشمەند
- مێر + انە = مێرانە
- زێڕ+ ین = زێڕین
- ژەنگ+ی = ژەنگی
- شێر+ انە = شێرانە
- پیاو+ انە = پیاوانە

---

(1) عەبدوڵلا حوسێن رەسول ، ١٩٩٥، ١٦٦.
(2) هندەك ڕێزمان نڤێس مۆڕفیما (ە) و مۆڕفیما (ر) پێکڤە ب مۆڕفیما ناڤێ بکەری دهژمێرن، بەلێ د ڕاستیدا (ە) و (ر) دو مۆڕفیمێن جودانە، (ە) مۆڕفیما بەستنێیە و (ر) مۆڕفیما بکەر نەدیارە.

٥) هەروەسا هندەك پاشگر هەنە کو ل گەل هەڤالناڤی دهێن و پۆلا وی دگوهۆڕن و دکەنە ناڤ. ب ڤی ڕەنگێ ل خوارێ.

هەڤالناڤ + پاشگر ⟵ ناڤ

- بلند + اهی ⟵ بلنداهی
- شەرم+ ین ⟵ شەرمین
- جوان+ ی ⟵ جوانی
- نەرم+ ین ⟵ نەرمین
- زیرەك+ی ⟵ زیرەكی
- پاك+ی ⟵ پاكی
- بەرز + ی ⟵ بەرزی

٦) هندەك پاشگر هەنە، ل گەل (ڕەگ و قەدێن)کاری دهێن و دکەتە ناڤ، کو دشیاندایە نمونێن ئەڤێ خالێ ل دویڤ ئەڤی یاسایێ ل خوارێ دابڕێژین:

ڕەگێ کاری+ پاشگر ⟵ ناڤ

- فرۆش + یار = فرۆشیار
- پرس + یار = پرسیار
- کڕ + یار = کڕیار
- فرۆش+ گەه = فرۆشگەه

قەدێ کاری + پاشگر ⟵ ناڤ

- خوارد+ ەمەنی = خواردەمەنی
- کوشت+ار = کوشتار
- وت + ار = وتار

٧) هندەك پاشگر هەنە، دچنە سەر ناڤی و دکەتە هەڤالکار. وەکی پاشگرێ (-ێ) د دیالێکتا ژوریدا، کو ئەڤ پاشگرە دچیتە سەر ناڤی و پۆلا وی دگوهۆڕیت و دکەتە هەڤالکار، وەکی د ڤان نمونێن ل خوارێدا دیاردبیت:

ناڤ + پاشگر ◄——— هەڤالکار:

- شەڤ+ ێ = شەڤێ
- ڕۆژ + ێ = ڕۆژێ
- هاڤین+ ێ = هاڤینێ[(١)].

ژ ئەڤان گیرەکێن ڕێزمانی و داڕشتنێ یێن بوری، دیار دبیت، کو جیاوازی د ناڤبەرا مۆڕفیمێن ڕێزمانی و داڕشتنێدا ئەوە، کو مۆڕفیمێن ڕێزمانی بەشێ ئاخڤتنێ ناگوهۆڕن، بەلێ مۆڕفیمێن داڕشتنێ بەشێ ئاخڤتنێ دگۆهۆڕن و خالا هەڤپشك د ناڤبەرا واندا ئەوە، کو ئەو هەردو مۆڕفیم بەندن و هەردوژی ڕۆلێ خو د گۆهوڕینا واتا پەیڤاندا دبینن.

٣) نێڤگر - Infix:

نێڤگر ژ پەیڤا (infixum) یا لاتینی هاتیە وەرگرتن، ئەڤ زاراڤە ئانکو (infix) ژ دو پارچان پێك دهێت، ئەوژی: پێشگرێ (In)ە، کو ب واتایا (تێ – تێڕا - ئێخستنە ناڤ...) دهێت و پارچا دویێ (fix)، ب واتایا (گرتن – پێڤەنوسا – ئاستە کرن...) دهێت[(٢)].

ب ڤێ چەندێ نێڤگر:((ئەو مۆڕفیمانەن کە بتوانن مۆڕفیمی تەوەرە بسمن...))[(٣)].

نێڤگر بەشەکە ژ گیرەکی د زمانێ کوردیدا، کو دچیتە د ناڤ ڕەگێ پەیڤێدا، هەروەسا ل گەل دەرکەفتنا ئەڤێ مۆڕفیمێ د ناڤ ڕەگێ پەیڤێدا، پێدڤیە چەند مەرجێن دی ژی ل بەرچاڤ بهێنە وەرگرتن، هەتاکو د شیاندایە هەبیت ئەوی نێڤگری ب مۆڕفیم ب هژمێرن، ئەو مەرج ژی ئەڤێت ل خوارێنە:

---

(1) لەیلا جەلیل عەباس دەلو، ١٩٩٨، ٨١.
(2) ئازاد ئەحمەد مەحمود، ٢٠٠٤ ،٤٠.
(3) عەبدوڵلا حوسێن ڕەسول، ٢٠٠٥ ، ٦٧.

((١- ڕەگ بسمێ (واتا بچێتە ناو ڕەگەوە).

٢- بەرهەمدار بێ بچێتە سەر ژمارەیێکی زۆر ڕەگ و هەمان دەور بگێڕێ نەك تاقە وشەیێك))[1].

بۆ نمونە، نێڤگرێ (ا، ێ) د زمانێ کوردیدا، د هـژمارەکا زۆرا نمونانـدا دەردکەڤن و هەروەسا دبنە ئەگەرێ گوهۆڕینا واتا پەیڤێژی، ل گەل دەرکەفتنا وان د ناڤ ڕەگێ پەیڤێدا، وەکی:

ئاخڤت (تێنەپەر) ——ێ——◄ ئاخێڤت (تێپەڕ) (من ئەو ئاخێڤت).

——ا——◄ ئاخاڤت (تێپەڕ) (من ئەو ئاخاڤت).

ژ هەژیێ دیارکرنێیە، کو نێڤگر د زمانێ کوردیدا بەهرا پتر، نێڤگرێن کارینە و ڕولێ تێپەڕاندنێ دبینن[2]. هەروەکی د ڤان نمونێن د دیالێکتا ژوریدا دیار دبیت:

تێنەپەڕ		تێپەڕ
- برشت.(گوشت برژت)	——ا——◄	- براشت.(من گوشت براشت).
- ڕژت. (ئاڤ ڕژت)	——ێ——◄	- ڕێژت. (من ئاڤ ڕێژت)
- هەڕفت. (خانی هەڕفت)	——ا——◄	- هەڕافت. (بیڤەلەرزێ خانی هەڕافت).

ڕێژەیا هەبونا نێڤگری د دیالێکتا ژوریدا ژ دیالێکتا ناڤەڕاست پترە، بەلێ ئەڤە ئەوێ چەندێ ناگەهینیت کو د دیالێکتا ناڤەڕاستدا ئەڤ مۆڕفیمە نەبیت. وەکی د ڤان نمونێن دیالێکتا ناڤەڕاستدا دیاردبیت:

تێنەپەڕ	تێپەڕ
- گۆڕان.(سیستەمەکەمان گۆڕا)	- گۆڕین.(سیستەمەکەمان گۆڕی).
- بڕان.(ئاوەکەمان بڕا)	- بڕین. (ئاوەکەمان بڕی).

(1) وریا عمر امین، ١٩٨٦ ، ١٣.
(2) فاضل عمر، ٢٠٠٥، ١٢.

٤) ناڤبەند[1]- interfix :

ناڤبەند، ((مۆرفێمەکێ هاریکارە و بتنێ رامانێ نادەن، بەلێ رۆلێ وان د لێکدانا پەیڤاندا دیاردبیت و هاریکاریێ دکەن))[2].

د زمانێ کوردیدا چەندین ناڤبەند هەنە، کو پشکداریێ د دروستکرنا پەیڤێن لێکداییدا دکەن، واتە پەیڤێن نوی دروست دکەن، ئەو مۆرفیم ئانکو ناڤبەند رۆلەکی دیار د دروستکرنا پەیڤێن نویدا دبینیت، هەروەکو د ڤان نمونێن ل خوارێدا دیار دبیت:

		د.ژ	د.ن
-	(ە)	پێرەمێر	پێرەمێرد
-	(و)	شوخ و شەنگ	شوخ و شەنگ
-	(ان)	سەرانسەر	سەرانسەر
-	(ب، بە)	خولی ب سەر	قوڕ بە سەر
-	(او)	ڕەنگاو ڕەنگ	ڕەنگاو ڕەنگ

ج) مۆرفیمێن نیمچە سەربەست:

مۆرفیمێن نیمچە سەربەست، ((ئەو مۆرفیمانەن کە لە ڕوی فۆرمەوە سەربەخۆن و دەتوانن بە تەنیا دەرکەون، بەلام لە ڕوی واتاوە هەردەم پابەندن و ناتوانن واتا ببەخشن))[3] وەکو مۆرفیمێن پەیوەندی و بەستنێ و... هتد (بۆ، لە، بە، بەلام، بەلێ، چونکە، ی، ە، و...).

ئەڤ مۆرفیمە، ژ لایێ واتایێڤە نەشێن ب تنێ دەرکەڤن و بەهرا پتر یا وان د ئاستێ ڕستەسازیێدا دەردکەڤن، وەکی:

---

(1) ژ پەیڤا لاتینی (Interfixus) هاتیە وەرگرتن.
(2) عبدالستار فتاح حسن، ٢٠٠٢، ٦١.
(3) عەبدولڵا حوسێن ڕەسول، ١٩٩٥، ٧٧.

- ئازاد به پێ چو. (به) ⎫
- ئەچم بۆ هەولێر. (بۆ) ⎭ م.پەیوەندی

- نەهات چونكە نەخۆشە[1] (چونكە) ⎫
- هـاتن و چـون. (و) ⎭ م.بەستنێ

- ئەز دێچمە قوتابخانێ. (ـە) ⎫
- سێڤ ژ دارێ كەت. (ژ) ⎭ م.پەیوەندی

بـەروڤاژی مـۆرفیمێن سەربەسـت هنـدەك مـۆرفیم هەنـە، كـو ژ لایـێ واتایێڤـە سـەربەخونە، بـەلێ ژ لایـێ فۆرمیڤـە بەنـدن، وەكـی: (مۆرفیمـا دوبـارەكرنێ، مۆرفیمـا نیاسینێ، مۆرفیمێن كۆمكرنێ، جهناڤێن لكاو....هتد)، وەك :

- چوم بۆ هەولێر. (م=من)
- هاتمەوە. (ەوە=دوبارە).
- دارەكە وشك بو. (ەكە=نیاسین).

٣- گرفتێن مۆرفیمێ:

مۆرفیم وەكـی یەكەیـەكا زمـانی، هـەروەكی بـەری نوكـە هاتیـە بەحـسكرن، خـودان چەنـد مـەرج و تایبەتمەندیـە[2]، ل دویـڤ ئـەوان مـەرج و تایبەتمەنـدیان دشـیاندایە مـۆرفیمێ بنیاســین و وەكـی یەكەیـەكا زمـانی سـەرەدەریێ ل گـەل بكـەین، بـەلێ ئـەوا سەرنج ڕاكێش ئەوە كو د ناڤ زمانیدا هندەك گرفت هەنە دكەڤنە د ڕێكا مۆرفیمێدا كو دبنە ئەگەرێ هندێ ئەو مەرجێن مۆرفیمێ هەین بهێنە بەزاندن، د شیاندایە ئەوان گرفتان ب ڕەنگێن جودا ل خوارێ دیار بكەین:

---

(1)عەبدوڵڵا حوسێن ڕەسول، ١٩٩٥ ، ٧٧.
(2) بۆ پتر پێزانینان دەربارەی مەرج و تایبەتمەندیێن مۆرفیمێ بنێرە بەرپەڕێ (١٦).

أ- میتافۆر - **metaphor** :

مەبەست ژ میتافۆرێ ئەوە، کو ((پەیڤ بۆ نواندنا واتایەکا دی دهێتە بکارهێنان ژ بلی ئەوێ واتا ڕەسەنا هەی))[1] ب واتایەکا دیتر، میتافۆر ئەو زاراڤە کو تێدا پەیڤ ژ چارچوڤێ واتا خو یا فەرهەنگی دەردکەڤیت واتایەکا دی هەل دگریت وەکی د ڤان نموناندا دیار دبیت:

- تو گولی.
- تو هەیڤی.
- ئەو گورگە.
- ئەو دەریایە.

پەیڤا (گول) واتایەکا فەرهەنگی یا هەی، ئەوژی جۆرەکە ژجۆرێن ڕوەکان، لێ ئەگەر بێژینە کچەکێ (تو کولی) ل ڤێرێ پەیڤ دێ ژ چارچوڤێ واتا خو یا فەرهەنگی دەرکەڤیت و دێچیتە د ناڤ بوارێ میتافۆرێدا، ل ڤێرێ ب تنێ سیفەتێ وێ مایە، ئەوژی (جوانی)یە، هەر هەمان تشت دەربارەی نمونێن دیژی دروستە، چونکی ئەو نمونێن ناڤبری دەمێ د ژینەگەهەکا دیارکریدا دهێنە بکارهینان دبنە ئەگەرێ هندێ، ئەو پەیڤ واتایەکا دی بدەت، ژ بلی ئەوێ واتا فەرهەنگی یا هەی، هەروەکی پەیڤا (گورگ) ب واتایەکا مروڤەکێ دڕندە بیت ل دویف ئەوێ ژینگەها ئەو پەیڤ تێدا بکار دهێت. گرفتا مۆڕفیمێ د ڤی خالێدا ئەوە، کو مەرجێ سێیێ مۆڕفیمێ ل سەر جێ بە جێ نابیت، چونکی ئەو مەرج دبێژیت: (دڤێت مۆڕفیم د هەر ژینگەهەکا تێدا دەربکەڤیت، هەمان واتا یان ئەرك هەبیت)، چونکی د نمونێن ل سەریدا هاتیە دیارکرن، کو د هەمان ژینگەهدا پەیڤێن (گول، هەیف، دەریا، گورگ) ئێك واتا نەبون، بەلکو پتر ژ واتایەکێ یێن ب خوڤە گرتین، ل دویف ئەوان ژینگەهێن تێدا دەردکەڤن، ئەڤەژی بێ گومان دبیتە گرفت د مۆڕفیمێدا، هەروەسا ئەڤێ خالێ مەرجێ ئیکێژی ژ مەرجێن مۆڕفیمێ یێ بەزاندی، ژ بەر کو پەیڤێن (گول، هەیف، دەریا، گورگ) هەر ئێك ژ وان ژ واتایا خو یا فەرهەنگی یا دەرکەفتی و واتایەکا میتافۆری یا بخۆڤەگرتی، لەورا ل ڤێرێ مۆڕفیمێ دو واتا یێن هەین و ئەڤە دبیتە گرفت د مەرجێ ئێکیێ مۆڕفیمێدا دەمی دبێژیت: (دڤێت مۆڕفیم واتایەکێ بدەت).

---

(1) محمد علي الخولي، ١٩٨٢، ١٦٨.

ب- پەیڤا لێکدای(Compound Word):

مەبەست ژ پەیڤا لێکدای ((ئەو وشە ناسادەیەیە، کەوا بەلای کەمەوە دوو مۆڕفیمی ڕیشەیی تێدا بێ))[١] وەك (ئەنی گرێ، بەردەرەش، چاڤ شین، ئاڤەماست.. هتد)، ئەگەر تەماشەی ئەڤان پەیڤان بکەین، دێبینین ئەڤ پەیڤێن لێکدای ب کێمیڤە ژ دو پەیڤێن سادە پێکدهێن، بەلێ ل گەل هندێژی دەربرینێ ژ ئێك تشتی دکەن، لەورا پێدڤییە ب تنێ ژ مۆڕفیمەکێ پێکهاتبان نەکو زێدەتر، بەلێ پەیڤا لێکدای ب کێمیڤە ژ دو مۆڕفیمان پێکدهێت ئەگەر زێدەتر نە بن وەکی پەیڤێن: (ئاڤە ماست، بەردەرەش)کو هەر پەیڤەك ژ وان ژ دو مۆڕفیمێن سەربەست و مۆڕفیمەکا بەند پێکدهێت، ئەڤەژی مەرجێ ئێکێ یێ مۆڕفیمێ د بەزینیت، چونکی ئەو مەرجێ مۆڕفیمێ دبێژیت: (دڤێت مۆڕفیم واتایەکێ بدەت)، نەکو چەند مۆڕفیمان پێکڤە واتایەکێ بدەن، ئەڤەژی دبیتە گرفتەك ژ گرفتێن د کەڤنە د ڕێکا مۆڕفیمێدا.

ج- مۆڕفیما دوبارەکرنێ (- ەوە، -ڤە):

ئەڤ مۆڕفیمە، کارێ دارشتنێ دروستدکەت و گەلەك واتایان دگەهینیت و پەیڤێن نوی دادرێژیت، واتا سەرەکیا ڤێ مۆڕفیمێژی ئەوە ((گۆڕینی مەفهومی وشە، گۆڕینی واتای وشە، گەڕانەوە، دوبارەبونەوە...))[٢] بۆ نمونە:

- کردن ——◄ کردنەوە (گۆڕینی مەفهومی وشە)
- لێکدان ——◄ لێکدانەوە (گۆڕینی واتای وشە)
- ڕۆیشتن ——◄ ڕۆیشتنەوە (گەڕانەوە)
- نوستن ——◄ نوستنەوە (دوبارەبونەوە)[٣]

---

(1) ئەوڕەحمانی حاجی مارف، ٢٠٠٤، ٣٩٨.
(2) ئەوڕەحمانی حاجی مارف، ١٩٨٧، ٩٧.
(3) ژێدەرێ بەرێ ، ٧٩- ٨١.

د دیالێکتا ناڤەڕاستدا، مۆرفیما دوبارەکرنێ (-ەوە) وەکی پاشگرەك کار دکەت، بۆ نمونە:

- خواردن ←——— خواردنەوە

- گەڕان ←——— گەڕانەوە

سەبارەت مۆرفیما دوبارەکرنێ د دیالێکتا ژوریدا، ئەڤ مۆرفیمە ب شێوێ(- ەڤە) وەکی پاشگرەك کار دکەت و ب سەرکاریڤە دهێتە بەردان و کارێ دارژاو دروست دکەت و ب ڕەنگەکێ گشتی ڕامانا دوبارەکرنێ و ڤەگەڕاندن و برنا تشتی نیشاددەت، وەکی:

- هاتەڤە.

- ڕونیشتەڤە.

- نڤستەڤە[1]

- کێلاڤە.

هندەك جاران ئەو پێشگر و پاشگرێن دوبارەکرنێ (ڤە/ ەڤە) پێکڤە ل گەل کارەکێ دهێن بیێ کو ئەرکێ خو یێ دوبارەکرنێ ژ دەست بدەن. وەك:

- ڤەکرەڤە.

- ڤەبوڤە.

- ڤەخوارەڤە.

هندەك جارانژی مۆرفیما دوبارەکرنێ ب تنێ پێشگرە، وەکی:

- من ئاڤ ڤەخوار.

- وی دەرگەهـ ڤەکر.

هندەك جاران مۆرفیما(-ەوە، -ەڤە) د هندەك نمونانـدا واتا دوبارەکرنێ نادەت، وەکی د نمونێن (کوشتەڤە-کوشتەوە). ژبەر کو گیاندار دو جاران ناهێتە ڤەکوشتن، لەوما مۆرفیما (-ەوە، -ەڤە) د ڤان نمونانـدا واتا دوبارەبونێ نادەت، ئەڤەژی ژ ئەنجامێ ب سەرڤەچونا دەمی ڕویدایە، چونکی بە تێپەر بوونا دەمی واتا مۆرفیمێ لاواز دبیت یان نامینیت. ئەڤجا ل ڤێرێ ئەڤ مۆرفیما دوبارەکرنێ ژ ئەگەرێ بورینا دەمی بویە

---

(1) عبد الستار فتاح حسن، ٢٠٠٢، ٥٦ – ٥٧.

ئەگـەرێ هنـدێ کـو واتـا دوبـارەبونێ نەمینیـــت یـان لاواز بیـت، ئەڤـەژی بێگومـان بەروڤاژی ئەوی مەرجێ مۆرفیمێیە، ئەوێ دبێژیت (دڤێت مۆرفیم د هەر ژینگەهەکا تێدا دەربکەڤیت، هەمان واتا یان ئەرك هەبیت)، ئەڤەژی دبیتە گرفت د رێکا مۆرفیمێدا.

د- ئێك فۆرم و چەند واتایەك:

ئێـك ژ وان گـرفتێن د چارچوڤێ هـزرا مۆرفیمێدا ب تـەواوی نەهێتـە شـرۆڤەکرن ئـەوە، کـو چـەند واتایـەك د مۆرفیمەکێـدا هـەبن[1] هـەروەکو د دەسـتێ خـاوەنی یـێن جهناڤێن کەسیێن لکاودا دیار دبیت[2].

	کۆم		تـاك
م + ان	مان	◄———	١. - م
ت+ ان	تان	◄———	٢. - ت
یـ+ ان	یان	◄———	٣. - ی

هـەر جهناڤـەك ژ جهنـاڤێن (مـان، تـان، یـان) ژ دو مۆرفیمـان پێـك هاتینـە، بـەلێ د جهناڤێ تاکدا (م، ت، ی) چەمکێ تاکیێ د ناڤ مۆرفیمێدا حەلیایە و نـەبونا مۆرفیما کۆمێ (ان) هێمایە بۆ تاکیا کەسی[3] کەواتە، جهناڤێن لکاوێن خاوەنی یێن کەسێن ئێك و دو و سێ تاك ژ ئێك مۆرفیمێ پێکدهێن، کـو ئـەوژی(م، ت، ی)نـە، بـەلێ یـێن کەسێن ئێکێ و دوێ و سێیێ یێن کۆم، هەرئێك ژ وان ژ دو مۆرفیمان پێك دهێت:

(م+ ان ——◄ مان، ت + ان ——◄ تان، ی + ان——◄ یان)[4]

گرفتـا مـۆرفیمێ ل ڤێـرێ د وێ چـەندێدایە، کـو مـەرجێ ئێکـێ یـێ مـۆرفیمێ بەزاندیـە، ئـەوژی دەمـێ دبێـژیت: (دڤێـت مـۆرفیم واتایـەکێ بـدەت)، نـەکو چـەند مۆرفیمەکان واتایەك هەبیت، وەکی د جهناڤێن:

---

(1) کەوسەر عەزیز ئەحمەد، ١٩٩٠، ٥٤.
(2) وریا عمر امین، ١٩٨٧، ١٩٤-١٩٥.
(3)عەبدوڵلا حوسێن رەسول ، ١٩٩٥، ١٨٧ – ١٨٨.
(4) ژێدەرێ بەرێ ، ١٨٨.

(م + ان ←—— مان، ت + ان ←—— تان) دیار دبیت، هەر د هەمان دەمدا مەرجێ دوێژی ژ وان مەرجێن مۆرفیمێ بەزاندیە ئەو مەرج ژی دبێژیت: (دڤێت مۆرفیم بۆ یەکەیەکا دیتر نە هێتە کەرتکرن)، بەلێ ل ڤێرێ وەکی د جهناڤێن (م+ان ←—— مان، ت + ان ←—— تان...) دا دیار دبیت، کو هەر مۆرفیمەك دابەشی یەکەیەکا دیتر بویە، ئەڤەژی دبیتە گرفت د مۆرفیمێدا.

هـ - چەند فۆرمێن جیاواز بۆ ئێك ناڤەرۆك:

هندەك مۆرفیمان چەند ڕۆخسارەك بۆ ئێك ناڤەروکێ یێن هەین، باشترین نمونە بۆ ڤێ چەندێ ئەلۆمۆرفن، ئەڤ چەمکە واتە ئەلۆمۆرف ((وەك زاراوەیەك بۆ ئەو شێوە جیا جیایانەی مۆرفیمێك بە کاردێ کە لە چوار چێوەی تردا ئەرکی مۆرفیم دەبینن))[1] ب واتایەکا دیتر، ئەلۆمۆرف چەند شێوەیەکن بۆ ئێك مۆرفیمێ، هەروەکی ل خوارێ دیاردبیت:

١) مۆرفیما نیاسینێ (-ەکە):

د دیالێکتا ناڤەڕاستدا ئەڤ مۆرفیمە ب چەند شێوەیەکێن جیاواز دەردکەڤیت، وەکی (- ەکە، - یەکە، - ەك، - کە، (-ێکە، - ۆکە)[2] ، ە). بۆ نمونە:

- پیاو ←—— پیاوەکە (- ەکە)
- چرا ←—— چرایەکە (- ەکە)
- پیاو ←—— پیاوەکان (-ەک)
- چرا ←—— چراکە (-کە)
- قاپی ←—— قاپێکە (ێکە)
- خانو ←—— خانوکە[3] (- ۆکە)
- پیاو ←—— ئەو پیاوە (-ە)[4]

---

(1) محمد معروف فتاح، ١٩٩٠، ٨٠.

(2) هەردو ئەلۆمۆڕفێن (– ێکە) و(– ۆکە) د نمونێن (قاپێکە، خانۆکە)، ب ڤی رەنگی دروست بوینە:

(وو + ەکە = ۆکە)، (ی + ەکە = ێکە) واتە فۆنیمێن /و+ە/بوینە/ۆ/ و فۆنیمێن/ی+ە/بوینە/ێ/.

(3) خانۆکە، بچوککەرا (خانۆ)ە، بەلێ کوڕەکە دو واتا یێن هەین:

١. واتا(کورەکە)

٢.واتا(بچوککەرا کوڕی) کو واتایا ئێکێ زالترە.

(4)کەوسەر عەزیر ئەحمەد، ١٩٩٠، ٤١.

٢) مۆڕفیما نەنیاسینێ:

مۆڕفیما نەنیاسینێ د دیالێکتا ژوریدا (- ەك)یە، وەکی د ڤێ نمونان‌دا دیار دبیت:

- کچ + ەك ←——— کچەك
- کوڕ + ەك ←——— کوڕەك

د دیالێکتا ناڤەڕاستدا، مۆڕفیما نەنیاسینێ دبیتە (- ێك) وەکی د ڤان نمونێن ل خوارێدا دیار دبیت:

- کوڕ + ێك ←——— کوڕێك
- کچ + ێك ←——— کچێك
- ژن + ێك ←——— ژنێك

٣) مۆڕفیما کۆمکرنێ :

د دۆخێ تیانێ دیالێکتا ژوریدا، مۆڕفیما کۆمێ ب ڤان شێوان دەردکەڤیت:

(- ان، - ا) هەروەکی د ڤان نمونان‌دا دیاردبیت:

- (- ان):زارۆکان، ژنان
- (- ا): زارۆکا، ژنا

هەروەسا د دۆخێ خستنەپالدا، مۆڕفیمێن کۆمێ د دیالێکتا ژوریدا ئەڤەنە: (ێن، ێت، ێد)[1] و ئەڤ هەرسێ شێوە ئێك واتایێ ددەن، کو (کۆمکرن)نە و دبنە ئەلۆمۆڕفێن ئێك مۆڕفیمێ. ئەوژی مۆرفیما کومکرنێیە د دوخێ خستنە سەردا و نموونە بۆ ئەلۆمۆرفێن ئەڤی جۆرێ مۆرفیمێ، ئەڤێن ل خوارێنە:

- کوڕێت باش.
- کوڕێن باش.
- کوڕێد باش.

---

(1) ئەڤ فۆرمێن جیاواز بۆ مۆرفیما کومیێ(ێن، ێت، ێد)، هەر ئێك ژ وان د شێوەزارەکیدا بکاردهێت، (ێن) د شیوەزارێ بوتانیدا و (ێت) د شێوەزارێ بەهدینیدا و (ێد) د شێوەزارێ هەکاریدا.

مـەرجێ ئێکـێ ژ مـەرجێن مۆرفیمـێ دبێـژیت: (دڤـێـت مـۆرفیم واتایـەکێ بـدەت)، بـەلێ ل ڤێـرێ چەنــد مـۆرفیم واتایـەکێ ددەن، وەکی مۆرفیمـێـن: (یـێـت، یـێـد، یـێـن، ان، ات... هتــد)، کو هەمی ب واتا کۆمێ دهـێـن، ئەڤەژی دبیتە گرفت د رێکا مۆرفیمێدا.

٤) مۆرفیم و مۆرف و ئەلۆمۆرف:

پەیوەنـدیا هـەی د ناڤبـەرا ڤـان هـەر سـێ زاراڤانـدا، سـەبارەت مـۆرفیم و مـۆرفێ، دشیاندایە بێژین کو ((ناسینەوە و شیکردنەوەی مـۆرفیم هەمیـشە بـە هـەڵاوێردکردنی مۆرف دەست پێدەکات. مۆرف فـۆرمێکی فیزیکی یـە، واتـا خـاوەن قەبارەیەکـە مـۆرفیم دەنوێنێ یان پێشان دەدات. مۆرف خۆی دەنگە یان کۆمەڵـە دەنگێکـی (فـۆنیم) جیـاوازە کە لە ژینگەی تردا دووپـات دەبێتـەوە لـە زۆر بـاردا یـەك مـۆرفیم، تـەنیا یـەك مـۆرفی هەیە، واتە، یـەك مـۆرف نوێنـەری دەکات و لەیـەك جێگـر، یـان مـۆرف زیـاتر پەسـەند ناکات، وەکو مۆرفیمێ(دار) و مـۆرفی /دار/ و هەنـدێ جـار مـۆرفیم زیـاتر لـە مۆرفێـك، واتە نوێنەرێکی هەیە و هەر یەکە بۆ ژینگەیەك یا جێگەیەك دەسـت دەدات))[١].

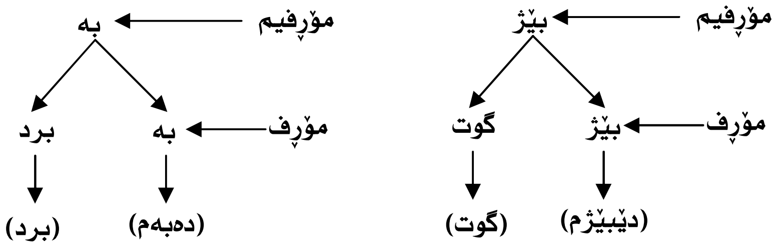

کەواتــە، پەیوەنـدی د ناڤبـەرا مـۆرفیم و مـۆرفێ ئـەوە، کـو پۆلکرنـا پـەیڤان بـۆ مۆرفیمـان ب ژ ێکجوداکرنـا مۆرفـان دەسـت پـێ دکـەت، ژ بـەر کـو مـۆرف فۆرمـەکێ فیزیکیە، مۆرفیمێ نیشانددەت[٢].

---

(1) محەمەد مەعروف فەتاح وسەباح رەشید قادر، ٢٠٠٦، ١٥.
(2)Francis Katamba , 1993, 24.

پشتی پەیوەندیا مۆرفیم و مۆرفێ هاتیە دیارکرن. دێبینین، کو هندەك مۆرفیم خودان چەند شێوەیەکن، ئانکو پتر ژ شێوەیەکێ ب خوڤە دگرن، دبێژنێ (ئەلۆمۆرف Allomorph) واتە ((شێوە جیا جیاکانی مۆرفیمێك کە لە جغز و چوارچێوەی دیدا ئەرك و دەوری مۆرفیم دەبینن))[1] ب واتایەکا دیتر ئەلۆمۆرف چەند شێوەیەکن بۆ مۆرفیمێ ، بەلێ ئەڤ شێوە نابنە ئەگەرێ گوهورینا واتایێ، ب تنێ شێوێ وان یێ جودایە. بۆنمونە: مۆرفیما ناسیاریێ (ەکە) چەند ئەلۆمۆرفەك هەنە و هەمی ئێك ئەرکی دبینن:

- کە ← براکە
- ێکە ← کانێکە (ێ=ی+ە)
- ۆکە ← خانۆکە (ۆ=و +ە)
- ەك ← کورەکان... هتد

هەر سەبارەت ئەڤان هەرسێ زاراڤان (مۆرفیم، مۆرف و ئەلۆمۆرف)ان، هەر دەمێ چەند مۆرفەك ب مۆرفیمەکێڤە هاتنە گرێدان، ل وی دەمی ئەلۆمۆرف پەیدا دبیت. واتە ئەلۆمۆرف د ناڤبەرا مۆرفیم و مۆرفێدا دڕاوەستیت و مۆرفیم و مۆرفان پێکڤە گرێددەت.

د ڤێ نمونا ل خوارێدا، دێهەولدەین ئەوێ پەیوەندیا د ناڤبەرا (مۆرفیم، مۆرف و ئەلومۆرف)اندا ڕون و ئاشکەرا بکەین:

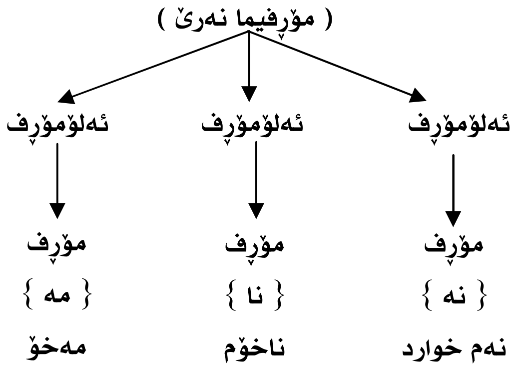

(1)ئەورەحمانی حاجی مارف، ٢٠٠٤، ٦٢.

كەواتە {نە}، {نا} و {مە}هەر ئێك ژ وان مـۆڕفەكە، مۆڕفیمێن نەرێ دیار دكـەن و هەمی پێكڤە دبنـە ئـەلۆمۆڕفێن مۆڕفیما نـەرێ. دشـیاندایـە بێـژین، كـو ئـەلۆمۆڕف شـێوێن جوداجـوداییێن ئێـك مۆڕفیمـێنە و هـەر ئێـك ژ ڤـان شـێوێـن جـوداژی دبنـە مۆڕفەك.

پشکا دوێ
ئەلۆمۆرف و شرۆڤەکرنا چەند چەمکان

- **هەڵسەنگاندنا کارێن بەرێ ل دور ئەلۆمۆڕفێ:**

ئەگەر پێداچونەك ل ژێدەرێن ڕێزمان و زمانڤانیا کوردی بهێتـەکرن، دێ دیاربیت کو هەتا رادەیەکا باش گرنگی ب بابەتێ مۆڕفیمێ هاتیەدان، بەلێ ئەوا کـو پەیوەندیـدار ب چـەمکێ ئەلۆمۆڕفێڤـە، زور ب کێمـی و ب ڕەنگـەکێ لاوەکـی ئـەڤ بابەتـە هاتیـە بەحسکرن، کو د بنەرەتدا ئەلۆمۆڕف ژی بابەتەکێ مۆڕفۆلـۆجیێ گرنگە، ژ بـەر هـندێ مـە ب فـەر دیـت بوچـۆنێن چـەند زمانڤـانێن کـورد وەربگـرین و بێخینـە بـەر تیـشکا هەڵسەنگاندنێ:

أ- (ئەوڕەحمانی حاجی مارف) د پەڕتوکا (وشە ڕونان لە زمانی کوردی) دا، دبێژیت: ئەلۆمـۆڕف ((بەچـەند شـیوەیەك کـە لـە یـەك مۆڕفیمـدا کـۆ دەبنـەوە، دەڵـێن شـێوەی مـۆڕفیم))[1] هـەر دیـسان دبێـژیت ((بەشـێکی زۆری شـێوەی مـۆڕفیمی زمـانی کـوردی ئەوانەن کە هۆی فۆنەتیکی پێکیان دەهێنێ))[2]. هەر هەمان زمانڤان دیـسان د پـەڕتوکا (فەرهەنگی زاراوەی زمانناسی) دا سـەبارەت پێناسا ئـەلۆمۆڕفێ دبێـژیت: ((ئـەلۆمۆڕف بەو شێوە جیاجیایانەی مۆڕفیمێك دەوترێ، کە لە جغز و چوار چێوەی دیـدا ئـەرك و دەوری مۆڕفیم دەبینن))[3].

دیــسان هــەمان زمانڤــان د پــەڕتوکا(فەرهــەنگی زاراوەی زمانناســی)دا، دبێــژیت: ((پیویستە تێبیینی ئەوە بکرێ، کە هاتنە کایەی ئەلۆمۆڕف دەگەڕێتەوە بۆ سێ هۆکار:

١- کاری دەنگی دراوسێ. وەك ئەو گۆڕانانەی کە بە سـەر مـۆڕفێمی (- ەکـە) و (- ان) دا هاتووە.

٢- شێوە و شێوازی ئاخاوتن. وەك ئـەو گۆڕانانـەی کـە بـە سـەر مـۆڕفیمی (- ەکـە)ی ناسیاویدا دێ. وەك (پیاوەکە – پیاوە). ئەلۆمۆڕفی (- ە) جێی (- ەکە)ی گرتووە تەوە.

---

(1) ئەورەحمانی حاجی مارف ، ١٩٨٧ ، ٣٤.
(2) ژێدەرێ بەرێ ، ٣٤.
(3) ئەورحمانی حاجی مارف، ٢٠٠٤ ،٦١.

٣- زارەكانی زمـان. بـە وێنـە گـۆڕانی ئـەلۆمۆڕفی (- ەكـە) بـە(- كـە) و (- یەكـە)و (- ێكە) و (- ۆكە) و (- ەك) لـە وشـەكانی (بـرا) و (كـانی) و (خـانوو) و (كـوڕ) دا بـە پێـی زارەكانی زمانی كوردی))[١].

ب- (وریا عومەر ئەمین) د گوڤارا (ڕۆشـنبیری نـوێ)دا، بەحـسێ ئـەوان ئـەلۆمۆڕفان دكـەت، ئـەوێن ب ڕێكـا ژینگـەها فۆنۆلـۆجی دروسـت دبـن و دبێـژیت: ((ئەلۆمۆڕفـەكان شـێوە جیاوازەكـانی هـەمان مـۆڕفیمن. دەركـەوتنی لـە (بیئـە)ی جیـاوازدا ئـەو شـێوە جیاوازانـەی پـێ دەبەخـشێ))[٢]، هەروەسـا هـەمان زمانڤـان دبێـژیت: ((هـۆی هـەبوونی شێوەی جیاوازی هەمان مۆڕفیم مەرج نیە (بیئي) بێ... واتا جگـە لـە هـۆی فۆنۆلـۆجی هۆی تر هەیە كار لە هەنـدێ لـە مۆڕفیمـەكانی زمانـدا دەكات و شـێوەیان دەگۆڕێ. بـە هۆی ڕێزمانی ناو دەبرێن ((Grammatically conditioned))[٣].

ج- (محەمــەد مــەعروف فــەتاح) د پــەڕتوكا (زمانــەوانی) دا دبێــژیت: ئــەلۆمۆڕف ((...وەك زاراوەیەك بۆ ئەو شێوە جیاجیانەی مۆڕفیمێك بەكاردێ كە لە چوار چێوەی تــردا ئــەركی مــۆڕفیم دەبیــنن))[٤] هەروەســا دبێــژیت: ((... هاتنەكایــەی ئــەلۆمۆڕف دەگەڕێتەوە بۆ سێ هۆكار:

١) كـاری دەنگـی دراوسـێ وەك ئـەو گۆڕانانـەی بەسـەر مـۆڕفیمی (-ەكـە) و(-ان) دا هاتووە.

٢) شـێوازی قـسەكردن وەك ئـەو گۆڕانـەی بـە سـەر مـۆڕفیمی (- ەكـە) ی نیـشانەی ناسیندا دێ و لە چیرۆك گێڕانەوە دا ئەلۆمۆڕفی (ە) دەچێتە شوێنی (- ەكە).

٣) زارەكانی زمان، بۆ نمونە، گۆڕانی ئـەلۆمۆڕفی (ەكـە) بـە (ۆكـە) و(ێكـە) لەوشـەی (قاپێكە) و خانۆكە و جوانۆكە) بە پێی زارەكـانی كوردیـە))[٥] هـەر هـەمان زمانڤـان ل گـەل (سـەباح ڕەشـید قـادر)ی د پـەڕتوكا (چـەند لایـەنێكی مۆڕفۆلـۆجی كـوردی) دا،

---

(1) ئەورەحمانی حاجی مارف ،٢٠٠٤، ٦٣.
(2) وریا عومەر ئەمین، ١٩٨٩، ١٦٦.
(3) وریا عومەر ئەمین، ١٩٨٩، ١٦٨.
(4) محمد معروف فتاح، ١٩٩٠، ٨٠.
(5) ژێدەرێ بەرێ، ٨٥.

سـەبارەت پێناسـا ئـەلۆمۆڕفیٚ دبێـژن:((زاراوەی ئـەلۆمۆڕف بـۆ ئـەو مۆڕفـە جیاوازانـە بەکاردێن کە پێکەوە تاکە مۆڕفێمیك دەنوێنن: کەواتە ئەلۆمۆڕف کۆمەڵە مۆڕفێکـە کـە گوزارە لە مۆڕفیمێکی دیاری کراو دەکات))[1].

دیسان ئەو هەر دو زمانڤان دبێژن: ((جگە لە هۆکاری فۆنۆلۆجی، هەنـدیٚ هۆکـاری تـر کـار دەکەنـە سـەر دابەشـبوونی ئـەلۆمۆڕف وەك هۆکاری لێکسکی و مۆڕفۆلـۆجی و ڕێزمانی و شێوازی))[2].

د- (کەوسەر عـەزیز ئەحمـەد) د نامـا خـو یـا ماسـتەرێدا، ئـەوا ل ژێـر نـاڤ و نیـشان (بیردۆزی مۆڕفیم و هەندیٚ لایەنی وشەسازی کوردی) دا. سەبارەت ب ئـەلۆمۆڕفیٚ، ئـەڤ ڤەکولەرە د ڤەکۆلینا خو دا ب شێوەیەکیٚ بەرفرەه بەحسیٚ ئـەوان ئـەلۆمۆڕفان دکـەت، ئەوێن ب ڕێکا ژینگەها فۆنۆلۆجی دروست دبن. وەکی ئەلۆمۆڕفێن مۆڕفیمـا نیاسـینیٚ و کـۆمکرنیٚ. پاشـی دهێـت بەحـسیٚ ئـەوان ئـەلۆمۆڕفان دکـەت ئـەوێن ب ڕێکـا هۆکـاریٚ ڕێزمانی دروسـت دبن، هەروەسا زمانڤان دیار دکەت کو هنـدەك ئـەلۆمۆڕف یـێن هـەین دبێژنیٚ (ئەلۆمۆڕفێن ناوێزە (نارێك))، مەبەست ژ ئەلۆمۆڕفێن ناوێزە، ئەو ئـەلۆمۆڕفن ئەوێن ناکەڤنە ل ژێر چ یاسایان، بەلکو دبەندن ب سروشتیٚ مۆڕفیمێن د دویڤدا دهێن، وەکی ژ ئـەنجامیٚ هاتنـا مـۆرفیمێن ل دویـڤ مۆڕفیمـا (نـویٚ) دا دهـێن، دبیتـە ئەگـەریٚ هنـدیٚ، کـو ئـەو مـۆڕفیم ب شـێوێن{نـەو-} و{نـۆ-}و{نـویٚ-} دەربکـەڤیت،کو د بێژنـە ئــەڤی جــۆریٚ ئــەلۆمۆڕفیٚ (گونجانــدنی مۆڕفۆلۆجیانــە). پاشــی دهێــت و دبێــژیت، ئەلۆمۆڕف د زمانیٚ کوردیدا د چەند جهادا دەرناکەڤیت، کو ب نـاڤیٚ (ئـەلۆمۆڕفا سـفر) ناڤبـریە[3].

---

(1) محەمەد مەعروف فەتاح وسەباح ڕەشید قادر، ٢٠٠٦، ١٧.
(2) ژێدەریٚ بەریٚ ، ١٩.
(3) کەوسەر عەزیز ئەحمەد، ١٩٩٠، ٤٠ – ٤٥.

هـ- (سلێمان ئیسماعیل ڕەجەب)د ماستەر ناما خودا ئەوا ل ژێر ناڤ و نیشان ((مۆرفیمێن ڕێزمانییێن کوردیا سەری (گۆڤەرا بادینان))، سەبارەت پەیدابونا ئەلۆمۆرفێ بۆ چەند هۆکاران دزڤرینیت، ئەوژی هۆکارێن فۆنۆلۆجی و بەرامبەری و شێوازی و دیالێکتینە[1].

دشیاندایە هەلسەنگاندنا بۆچونێن زمانڤانێن ناڤبری د ڤان خالێن ل خوارێدا دیار بکەین:

١) زۆربەیا وان زمانڤانان ئێك چەمك بۆ پێناسا ئەلۆمۆرفێ دیار کریە، کو هەمی جەختێ ل هندێ دکەن، کو ئەلۆمۆرف چەند شێوەیەکن بۆ ئێك مۆرفیمێ، بەلێ ب تنێ جودابونا وان ژ ئێك و دو د جوداهیا دەربڕین و شێوازیدایە.

٢) تشتێ سەرنج ڕاکێش ل دەڤ پتریا زمانڤانان ئەوە، کو بەرهەم و ژێدەرێن وان ناڤێ (زمانێ کوردی) هلگرتینە، بەلێ نمونێن وان ژ چارچوڤێ دیالێکتا ناڤەڕاست دەرناکەڤن. واتە ب چ ڕەنگان بەحسێ دیالێکتا ژوری و دیالێکتێن دیێن کوردی ناکەن.

٣) (ئەوڕەحمانی حاجی مارف) د پەرتوکا (وشە ڕۆنان لە زمانی کوردی) دا، ب شێوەیەکێ نەراستەخۆ بەحسێ ئەلۆمۆرفێن فۆنۆلۆجی کریە، ئەوژی دەمێ دبێژیت: زۆربەیا ئەلۆمۆرفان ب ڕێکا هویێ فۆنەتیکی ب دەستڤە دهێن، ئەڤ چەندە بویە چاڤلێکرنەك ل دەڤ هەمی زمانڤانێن دیێن کورد ئەوێن د دویڤدا هاتین، کو ل جهێ زاراڤێ (جۆرێن ئەلۆمۆرفان) بکاربهینن، زاراڤێ (هۆ و هۆکار) بکارهینایە. دیسان باشتر ئەو بو هەر هەمان زمانڤان د هەمان پەرتوکدا ل جهێ زاراڤێ هۆیێ فۆنەتیکی، زاراڤێ هۆیێ فۆنۆلۆجی یان ژینگەها فۆنۆلۆجی بکارهینابا، چونکی ئەلۆمۆرفێن فۆنۆلۆجی ب ڕێکا فۆنیمێن دەوروبەر ب دەستڤەدهێن و ئاشکەرایە کو (فۆنیم) یەکەیا

---

(1) سلێمان ئیسماعیل ڕەجەب، ٢٠٠٦، ٢٢ –٢٣.

سەرەكیا ئاستێ فۆنۆلۆجیە، نەك فۆنەتیكیە. دیسان د وێ پەڕتوكێدا د دەست نیشانكرنا جۆرێن ئەلۆمۆرفاندا، زمانڤانی ب تنێ بەحسێ جۆرەكی كریە ئەوژی (ئەلۆمۆرفێن فۆنۆلۆجی)نە، پشتی هینگی هەر هەمان زمانڤان د پەڕتوكا (فەرهەنگی زاراوەی زمانناسی) دا ئاماژە ب چەند جۆرێن دیترێن دایە، كو ئەڤەژی خالەكا ئەرێنیە د دیاركرنا جۆرین ئەلۆمۆرفاندا.

٤) خالا هەرە گرنگ د ڤەكولینێن ڤان زمانڤانانێن ناڤبریدا ئەوە، كو بەحسێ چەند جۆرێن ئەلۆمۆرفان ب شێوەیەكێ نەراستەوخۆ كرینە، هەرچەندە وان زمانڤانان ب تەواوی بەحسێ هەمی جۆران نەكریە، ب تنێ (محەمەد مەعروف فەتاح و سەباح ڕەشید قادر و كەوسەر عەزیز ئەحمەد) تێ نەبن، كو وان د پەرتوكێن خودا، هۆكارێن پەیدابونا ئەلۆمۆرفان ب شێوەیەكێ بەرفرەهتر ژ زمانڤانێن ناڤبری باس كرینە

١- فۆنیم – phoneme:

دەستپێكا بكارهینانا زاراڤێ (فۆنیم-phoneme) د زڤریتەڤە، بۆ كارێن هەردو زانایێن ب ناڤ و دەنگ (فردیناند دی سوسێر و جان بودان دی كورتنێ) ل دوماهیا سەدێ نوزدێ و دەستپێكێن سەدێ بیستێ[١]. بەلێ بەرجەستەبون و ڤەكولینێن بنەرەتیێن ل سەر چەمكێ فۆنیمێ هاتینەكرن، ڤەدگەرنەڤە بۆ پشتی گرێدانا یەكەمین كونگرێ زمانڤانیێ جیهانی ل بـاژێرێ (لاهای) ل سالا (١٩٢٨) و پاشی پێكهێنانا (بازنا پراگ) یا زمانڤانی ل سالا (١٩٢٩)، نەخاسمە ڤەكولینێن زمانڤانێن، وەكی: (ترۆبتسكوی و یاكۆبسۆن و كارزێڤسكی و...هتد)[٢].

كەواتە د مێژویا ناڤبریدا، ڤەكولینێن هویر و هەمەلایەنی ل سەر تێگەهی فۆنیمێ هاتنەكرن، وەكی بچوكترین یەكەیا بەهادارا زمانی و دیسان یەكەیەكا هەرەگرنگ و بنەرەتی د شرۆڤەكرنێن زمانیدا.

---

(1) كلاوس هیشن، ٢٠٠٣، ٥٣-٥٧.
(2) میشال زكریا، ١٩٨٣، ٢٣٦-٢٣٩.

ژ هەژیە دیارکەین، ئەوان ڤەکۆلینێن ل سەر فۆنیمێ هاتینەکرن چەندین ئارمانج هەبون. بۆ نمونە:

١) دانانا (ئەلف وبێ)یان نەخاسمە ئەلف و بێ یا دەنگیا جیهانی[1].

٢) دەست نیشانکرنا فۆنیمێن هەر زمانەکێ دیارکری، ژ بۆ هندێ کو بشێن ڤەکۆلینێن هویر و زانستی د فۆنۆلۆجیا هەر زمانەکیدا بکەن.

٣) ژێکجوداکرنا تێگەهێن وەکی (فۆن)، (ئەلۆفۆن) و (تیپ) ژ فۆنیمێ[2].

٤) ڤەکۆلینا فۆنیمێ، کو بچوکترین یەکەیا بهادارا زمانیە، کو یەکەیێن ژ خو مەزنتر (مۆرفیم)ێ پێك دهینیت و مۆرفیم ژی، دهێتە هژمارتن (بچوکترین یەکەیا واتادارا زمانی) د ئاڤاهیێ زمانیدا... هتد.

ل ڤێری، بەری کو ئەم بچینە سەر تایبەتمەندییێن فۆنیمێ، فەرە ئەم چەند پێناسەیەکان بۆ فۆنیمێ بکەین:

١) فۆنیم بچوکترین یەکەیا فۆنۆلۆجیە د زمانەکێ دیارکریدا[3].

٢) فۆنیم بچوکترین یەکەیا دەنگیا جوداکەرە، دیسان بچوکترین یەکەیە بۆ ژێکجوداکرنا واتا پەیڤێ[4].

٣) فۆنیم نیشانەکا دەنگیە د لەشێ پەیڤێدا[5].

٤) بچوکترین یەکەیا دەنگیە، کو ژ ئەنجامێ گوهۆرینا وێ ب دەنگەکێ دیتر د هەمان ژینگەهدا دبیتە ئەگەرێ گوهۆرینا واتایێ[6].... هتد.

د ئاستێ فۆنۆلۆژییێدا، هەتاکو وەکی یەکەکا زمانی سەرەدەری ل گەل فۆنیمێ بهێتە کرن، پێدڤیە سێ تایبەتمەندی ل بەر چاڤ بهێنە وەرگرتن:

---

(1) کلاوس هیشن، ٢٠٠٣، ٥٧.

(2) د لاپەرێن بهێتدا ، دێ بەحسێ (فۆن) و (ئەلوفۆن) کەین ، دەربارەی (تیپ)ان ژی ، کو زور جاران ل گەل بابەتێ (فۆنیم)ێ دهێنە تێکەلکرن ، ئەڤان چ پەیوەندی ب هەڤدوڤە نینە، ژ بلی وێ چەندێ کو (تیپ) وێنەیەکێ ئەرکیێ فۆنیمێیە د کریارا نڤێسینێدا.

(3) عصام نورالدین، ١٩٩٢ ، ٦٥.

(4) ژێدەرێ بەرێ، ٦٨.

(5) عصام نور الدین، ١٩٩٢، ٦٥-٦٨.

(6) شحده فارع، ٢٠٠٦، ٧٨.

((١. بچووكترین لەتی ووشەیە كە واتا نابەخشێ.

٢. ....، ئەبێ خاوەن زمان هەست بە بوونی بكات

٣. بە گۆڕینەوەی لە گەل فۆنیمێكی تردا واتای ووشە بگۆڕی بە مەرجێك هەموو فۆنیمەكانی تری ئەو ووشە وەكو خویان بمینیتەوە))[١].

٤. دشیانا وێدا هەبیت د هژمارەكا زۆرا پەیڤاندا دەربكەڤیت.

بۆ نمونە: د پەیڤێن (دار، یار) دا، دەنگێن /د/ و /ی/ دو فۆنیمێن د زمانێ كوردیدا چونكی مرۆڤ هەست ب هەبونا وان دكەت، هەر وەسان شیانێن گوهۆڕینا واتایێ ژی هەنە، هەر وەكی د پەیڤێن ناڤبریدا دیار دبن. دیسان شیانێن هندێ هەنە، د هژمارەكا زۆرا پەیڤاندا دەربكەڤن.

فۆنیم دابەشی دو جورێن سەرەكی دبیت:

١. فۆنیمێن كەرتی: (نەبزوێن، بزوێن).

٢. فۆنیمێن نەكەرتی: (هێز، ئاواز، ڕاوەستان...)[٢].

دەستنیشانكرنا فۆنیمێن كەرتییێن زمانی كوردی ب رێكا (جۆتوكە)[٣] یان ب دەستڤە دهێن. هەر وەكی دەست نیشانكرنا فۆنیمێن /د/ و /ی/ د نمونێن (دار) و (یار)دا دیار دبیت.

٢- فۆن – **Phone**:

مەبەست ژ (فۆن)ێ ((ئەو دەنگە ڕاستەقینەیەی كە قسەكەر لەكاتی ئاخاوتندا دەی دركێنێ هاوتای ئەم دەنگە قەد دووبارە نابێت لە قسەكەرەكە خۆی نە لە قسەكەرێكی ترەوە، دەنگەكە لە سنووری ئەلۆفۆندا بە دەردەكەوێت، ئەمەش بە دەوری خۆی دەكەوێتە چوارچێوەی فۆنیمێكەوە))[٤].

---

(1) غازی فاتح وەیسی، ١٩٨٤، ٤١.

(2) محمد علی الخولی، ١٩٨٧، ٦٣.

(3) مەبەست ژ(جوتوكە) یێ ((ئەو وشانەی هەمو دەنگەكانیان وەك یەكن تەنیا لە تاكە دەنگێ نەبێ و ئەم جیاییە لەم تاكە دەنگەدا مانای جیای بە وشەكان بەخشی...)). وریا عومەر ئەمین، ١٩٨٢، ٤٣٤.

(4) تالب حوسین عەلی، ٢٠٠٥، ١٤٥.

ژ هەژی دیارکرنێیە، کو (فۆن) یەکەیا بنەڕەتیا زمانیە. واتە، فۆن ب تنێ ئەوان دەنگان ب خوڤە دگریت، ئەوێن ژ لایێ مروڤیڤە دهێنە درکاندن، درکاندنا ئەوان دەنگان ژی ل دەستپێکێ و ناڤەڕاست و دوماهیێ وەکی ئێك نابن. بۆ نمونە: دەنگێ /ا/ د پەیڤێن (ئازاد، کار، با) دا، کو د هەر پەیڤەکێدا ئەو دەنگ ب شێوەکێ جودا ژ پەیڤا دیتر دهێتە درکاندن، ئەوژی ژ ئەگەرێ دەرکەفتنا ئەوی دەنگییە د جهێن جودا جودایێن پەیڤێدا.

٣- ئەلۆفۆن – Allophone[1]:

ئەلۆفۆن ((ئەو کۆمەڵە دەنگەن، کە فۆنیمێك دەیان گرێتە خۆیەوە، یان فۆنیمێك دەنوێنن و بە ئەندامی ئەو فۆنیمە ناو دەبرێن، یان بە ئەلۆفۆنی ئەو فۆنیمە دادەنرێن))[2].

ئەلۆفۆن ژی دابەشی دو جۆران دبیت:

((١.ئەو ئەلۆفۆنە یە کە شارەزایانی دەنگسازی هەستی پێ دەکەن و دەتوانن دەست نیشانی بکەن))[3]. وەکی ئەلۆفۆنێن فۆنیما /س/ د نمونێن (سەد، صەد) دا و ئەلۆفۆنێن فۆنیما /ل/ د نمۆنێن (خال، خاڵ) دا.

((٢. ئەو ئەلۆفۆنە یە کە بە ئاسانی هەستی پێ ناکرێت، بە ئامێری تایبەتی نە بێت دەست نیشان ناکرێت))[4]. وەکی ئەلۆفۆنێن فۆنیما /ك/ د نمۆنێن (کار،بەرکار،دوماهیك)دا.

د ئاستێ فۆنۆلۆجییێدا، فۆنەك یان چەند فۆنەك پێکڤە فۆنیمەکێ دروست دکەن، جوداهییا (فۆنیم، ئەلۆفۆن و فۆن)ان د وێ چەندێدایە، کو هەمی فۆنیم فۆنن، لێ هەمی فۆن فۆنیم نینن ؛ چونکی هەمی فۆنان شیانێن گوهۆڕینا واتایێ نینن. دیسان ئێك (فۆن) دبیتە (فۆنیم)ەك، بەلێ خو ب گەلەك شێوێن جودا نیشان ددەت و دبێژنە ئەوان شێوێن جودا ئەلۆفۆن. وەکی ل خوارێ دیاردبیت:

---

(1) پەیڤا (Allophone) ژ پێشگری (allo)ب واتایا(شێوێ جودا) و پەیڤا (phone)ب واتایا (دەنگ) پێکهاتیە، ب ڤێ چەندێ پەیڤا (Allophone) ب واتایا (شێوێ فونیم)ێ. ئەورەحمانی حاجی مارف، ١٩٧٦ ، ١٦.

(2) طالب حسين علي،١٩٨٩، ٢٧.

(3) ژێدەرێ بەرێ ، ٢٧.

(4) ژێدەرێ بەرێ ، ٢٧.

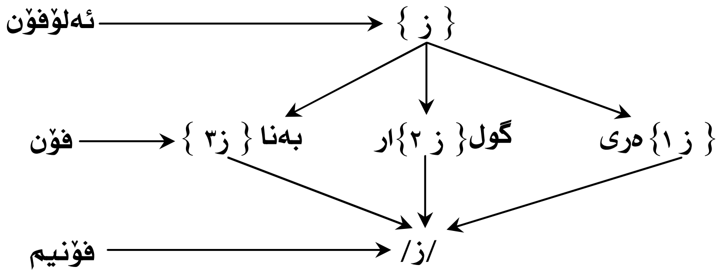

د نمونێن (زەری، گولزار و بەناز)دا، درکاندنا دەنگێ /ز/ ل دەستپێك و ناڤەڕاست و دوماهیا ئەوان نموناندا وەکی ئێك نینە، ئەڤ چەندە دبیتە ئەگەر کو فۆنا/ز/ خو ب سێ شێوەیان نیشان بدەت، ل ڤێرێ دبێژنە ئەوان هەرسێ فۆنان ژی ئەلۆفۆن.

٤- مۆڕف - morph:

د ناڤ رێزمانا کوردیدا بکارهینانا زاراڤێ مۆڕف یێ کێمە[1]. ئەڤ زاراڤە بۆ جارا ئێکێ ژ لایێ زانا (تشارلز هوکیت) ڤە هاتیە بکارهینان، بەلێ زانا (هاریس–Harris)ی زاراڤێن (کەرتێن مۆڕفیمێ – morphemic segments) بۆ زاراڤێ (مۆڕف) بکار هینایە[2].

پێناسە:

١. مۆڕف ((بچوکترین یەکەی دەربڕاوە کە هەلگری واتایە و دەتوانرێت وەك سێگمێنت جیا بکرێتەوە، هێشتا پۆلین نەکراون))[3].

بۆ شروڤەکرنا ئەڤێ پێناسێ پێدڤیە بزانین(سێگمێنت– segment) چیە؟ و مەرجێن وێ چنە؟سێگمێنت دهێتە پێناسەکرن،کو(بچوکترین یەکەیە ژ دەنگی یان ژ رێزمانێ)[4].

---

(1) قیس کاکل توفیق،٢٠٠٣، ٢٠.
(2) فوزی حسن الشایب، ١٩٩٩، ٢٨٧.
(3) ئەبو بەکر عومەر قادر،٢٠٠٣، ١٦.
(4) محمد علی الخولی، ١٩٨٢، ٤٩.

د ئاستێ فۆنۆلۆژیدا یەکا دەنگی فۆنیمە، ل ڤێرێ مەبەست ژ فۆنیمێ فۆنیمێن کەرتینە، کو ئەڤ فۆنیمە د ناڤ زمانیدا ب ڕێکا (جوتۆکە)[1] ان دهێنە دەست نیشانکرن، هەروەکو دەست نیشانکرنا فۆنیمێن: /ه/ و/د/ و/ب/... د پەیڤێن (هار – دار - بار) دا دیاردبیت.

بەلێ د ناڤ ڕێزمانێدا سیگمێنت دبیتە مۆرفیم، کو ئەوژی بچوکترین یەکا واتادارا زمانیە و (سوسێر) ئەڤان سیگمێنتان د پەیوەندیا ئاسویدا ڕێزدکەت[2] و ژ مەرجێن سیگمێنتێ ژی پێدڤیە:

((١. هەلگری واتا بێت.

٢. واتاکەی بەشێك بێت لە واتای گشتی.

٣. بە هەمان واتا لە دەربڕراوی تردا دووپات ببێتەوە))[3]

- دەست/ەک/ان/ت/ب/شۆ/ر/ەوە/

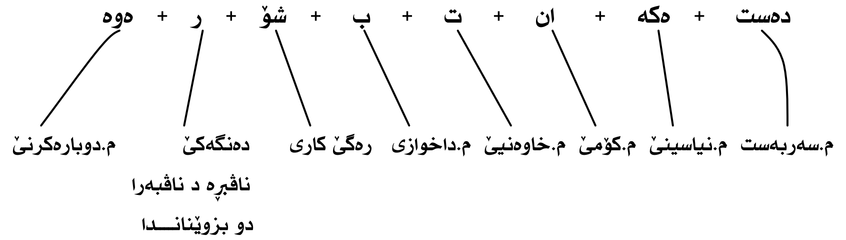

ئەڤ ڕستا ل سەری دیار، ل دویف سێگمێنتان بۆ سەر مۆرفان هاتیە دابەشکرن و هەرئێك ژ ڤان سێگمێنتان مۆرفیمەکە، ب تنێ سێگمێنتا /ر/ ژ فۆنیمەکێ پێك دهێت و دەرکەڤتنا وێ ژی د وێ ڕستا ناڤبریدا ژ ئەگەرێ هاتنا دو فۆنیمێن بزوێنە د دویف ئێکدا، لەورا ب دەنگەکێ ناڤبڕ دهێتە ناڤکرن، ژ بەر کو چ ئەرکێن ڕێزمانی نابینیت.

---

(1) بۆ پتر پێزانینان سەبارەت پێناسا (جوتۆکە) ێ بنێرە بەرپەرێ (٥٩).
(2) فردینان دی سوسور، ١٩٨٨، ١٤٣.
(3) ئەبوبەکر عومەر قادر، ٢٠٠٣، ١٦.

ئەگەر بەرێ خو بدەینە ئەوێ ڕستێ، دێ بینین دو مۆرف ژ وان: (دەست، شوشتن) مۆڕفیمێن سەربەستن و مۆرفێن دیتر د بەندن و هەمی پێکڤە واتا گشتییا ڕستێ ڕون دکەن.

٢. مۆڕف، فۆڕمەکێ فیزیکیە، نواندنا مۆڕفیمەکێ دکەت[١].

٣. مۆڕف، بچوکترین یەکەیا ڕاستەقینەیا زمانیا واتادارە، کو ناهێتە پارچەکرن بۆ یەکەیێن ژ خو بچوکتر. هەر مۆڕفەك ژ فۆنیمەکێ یان پتر پێك دهێت، هەروەسا دبیت مۆڕف بڕگەیەك بیت یان پتر و هەر دەمێ مۆڕف د زارکرنێدا دوبارە بهێتە گوتن، چ ژ لایێ فرێکەری یان ژ لایێ کەسەکێ دیترڤە بیت، جوداهی د زارکرنا وێدا پەیدا دبیت[٢].

د ڤێ پێناسێدا بۆ مە دیاردبیت، کو مۆرف هندەك جاران ژ فۆنیمەکێ ب تنێ پێك دهێت، هەروەکو فۆنیما /چ/ د نمونێن (دەچو - چو) دا، کو د وان هەر دو نمونانـدا فۆنیما /چ/ دبیتە مۆڕف.

هندەك جاران ژی مۆڕف ژ بڕگەیەکێ یان پتر پێك دهێت، وەکی مۆڕفا {کەو} ئەڤ مۆڕفە ژ بڕگەیەکێ پێك دهێت و نواندنا مۆڕفیمەکا سەربەست دکەت و هندەك جارێن دیتر مۆڕفێ قالبێ فیزیکی نینە و دبیتە مۆڕفیمەکا سفر، وەکی: چوØ.

دو مۆڕف یان پتر دەمێ دبنە تەواوکەرێن ئێك، پێدڤیە دو مەرج تێدا هەبن، ئەوژی:

((١. هەموویان یان هەردووکیان یەك واتایان هەبێت یان یەك ئەرکی ڕێزمانی ببینن.

٢. هەرگیز هەموویان یان هەردووکیان لە یەك ژینگەدا نەوەستن یان دەرنەکەون، واتە هەریەکە یان دەبێ ژینگەیەکی تایبەتی خۆی هەبێت و نەچێتە شوێنی ئەویتر یان ئەوانیتر))[٣]، هەر وەکی د ڤێ نمونا ل خوارێدا دیار دبیت:

---

(1) (a) Katamba , F , 1993, 24.
(b) Crystal , D , 1992 , 257.

(2) محمد علی الخولی، ١٩٨٢، ١٧٤.

(3) محەمەد مەعروف فەتاح و سەباح ڕەشید قادر، ٢٠٠٦، ١٧.

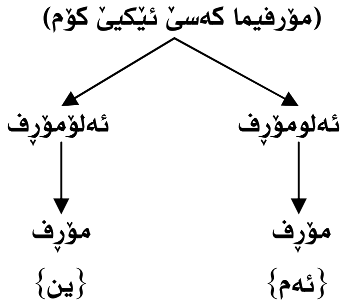

د ڤێ نمونێدا، مۆرفێن {ئەم} و {ین}هەردو مەرج تێدانە، واتە د دابەشکرنێدا تەواوکەرێن ئێکن، چونکی هەردوك بۆ ئێك مەبەستێ بکاردهێن ئەوژی نواندنێ ژ کەسێ ئێکێ کۆم دکەن و هەر ئێك ژ وان د ژینگەهەکا تایبەتدا دەردکەڤیت، واتە ژینگەهەکا تایبەت ب خوڤە هەیە و ناچیتە جهێ یا دیتر، دەمێ مۆرفا{ئەم} دهێتە بکارهێنان، وەکی مۆرفیمەکا سەربەست دەردکەڤیت و مۆرفا{ین}ژی وەکی مۆرفیمەکا بەند، واتە {ئەم} و{ین} دبنە دو ئەلومۆرف بۆ ئێك مۆرفیمێ.

پشتی دیار بوی، کو مۆرف شێوێ مۆرفیمێیە، پێدڤیە سروشتێ پەیوەندیێ د ناڤبەرا مۆرف و مۆرفیمێدا، د ڤان خالێن ل خوارێدا دیار بکەین:

١) پەیوەندیا د ناڤبەرا مۆرف و مۆرفیمێدا پەیوەندیەکا بەرامبەریە، واتە بەرامبەر هەر مۆرفیمەکێ مۆرفەك هەیە[1] وەکی:

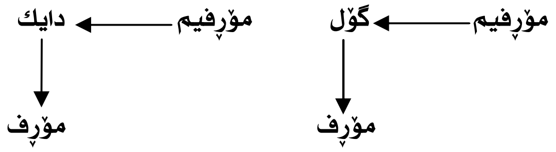

٢) ژ بەر کو پەیوەندیا د ناڤبەرا فۆرم (مۆرف) و واتایێ (مۆرفیم)، پەیوەندیەکا خو بخویە[2]، لەورا هندەك پەیوەندی د ناڤبەرا واندا د ناڤ زمانیدا پەیدا دبن:

(1) Katamba, F ,1993, 35.
(2) Katamba, F, 1993, 35.

أ. ئێـك مـۆڕف نوانـدنا چـەند مۆڕفیمـەكان دكـەت[1]، وەك د پـەیڤێن هاوبێـژدا دیاردبیت:

مۆڕفیم ←—— (بیرائاڤێ) (هزر)

مۆڕف ←—— {بیر}

ب. هنـدەك جـاران ئێـك مـۆڕفیم نوانـدنا چـەند مۆڕفـان یـان ئـەلۆمۆڕفان[2] دكـەت وەك:

مۆڕفیم ←—— هەڤاڵناڤێ كرى[3]

مۆڕف ←—— {-ى} {-و} {- گ}

(هاتى) (هاتو) (هاتگ)

جـ. ((هەنـدێ جـار یـەك تاكـە مـۆڕف لـە یـەك كاتـدا دەتـوانێ چـەند مۆڕفیمێـك بنوێنێ، واتە چەند واتایەكی جیاوازی هەبێت یـان ئـەركێكی ڕێزمـانی جیـاواز جـێ بـە جێ بكات. لە بەر ئەوەی سنووری مۆڕفەكە دیـار نابێت، دەكرێ مۆڕفەكـە بـە (تـواوە) ناوببرێ، بە واتای ئەوەی، كە چەندین واتـا یـان ئـەرك لەناویـدا تواوەتـەوە و لەیـەكتری دانەبڕێن و جیا ناكرێـنەوە ...))[4].هەر وەكی مورفا{ر}، كو دو ئەركان یان واتایـان ب خوڤە دگریت، ئەوژی: ئەركێ نادیاری و ئەركێ توانینێیە، وەكی ل خوارێ دیار:

مۆڕفیم ←—— نادیاری توانین

مۆڕف ←—— ڕ

مۆڕف ——→ نانوسرێ

نادیاری توانین ——→ مۆڕفیم

(1) Katamba, F, 1993, 35.

(2) Katamba,F ,1993, 36.

(3) د دیالێكتا ناڤەراستدا مۆرفیما هەڤاڵناڤێ كري (و) یە، د دیالێكتا ژوریدا دبیتە (ي)، د دیالێكتا خوارێدا دبیتە (گ). عەبدوڵلا حوسێن ڕەسول، ٢٠٠٦ ، ٢٧.

(4) محەمەد مەعروف فەتاح و سەباح ڕەشید قادر، ٢٠٠٦، ٢٥.

٥- مۆرفۆفۆنیم - morpho phoneme:

مۆرفۆفۆنیم د ناڤ ئاستێ مۆرفۆلۆجییێدا مۆرفیمە و د ئاستێ فۆنۆلۆجییێدا فۆنیمە، کو ب ناڤێ مۆرفۆفۆنیم دهێتە ناڤبرن.

کەواتـە د زمـانێ کوردیـدا، ((ئـەو مۆرفیمـەی لـە شـێوەی فۆنیمێکدا خـۆی نیـشان دەدات))[1]. دبێژنی مۆرفۆفۆنیم، واتە مۆرفۆفۆنیم ئەو مۆرفیمە ئەوا نوانـدنا دەنگـەکی (فۆنیمەکێ) دکەت، وەکی:

- ئەز جوتیارم.
- تو جوتیاری.
- هوین جوتیارن.

د نمونێن ل سـەریدا (م)، (ی) و (ن)...هتـد مۆرفۆفـۆنیمن، ژ بـەر کـو ئـەو مـۆرفیم نواندنا ئێك فۆنیم دکەن، ئەوژی فۆنیمێن / م/ و /ی/ و /ن/ ن.

هنـدەك جـاران مۆرفۆفـۆنیم ((بـە پێـی ژینگـەی دەوروبـەری لـە شـێوەی فۆنیمـدا دەردەکـەوێت و هـەمان ئـەرکی مۆرفیمەکـە دەبیـنن، بـۆ نمونـە {ەکـە} ی ناسـیاری لـە شـێوەی ئەلۆمۆرفی (ك) دەردەکەوێت. لە وشەی مامۆستا +ك + ان))[2]. بۆ پتر دیارکرنا چەمکێ مۆرفۆفۆنیمێ، دێ هەولدەیـن د ڤان نمونێن ل خوارێدا دیاربکەیـن:

١. مۆرفۆفۆنیما [ە]:

مۆرفیمـا(ە) مۆرفۆفۆنیمـە، ژ بـەر کـو نوانـدنا ئێـك فـۆنیمێ دکـەت، ئـەوژی دەمـێ دبیتە:

أ- مۆرفیما نیاسینێ[3]. وەك: کچە هاتە ماڵەوە. کورە بە یەکەم دەرچو.

ب- پاشبەندێ ئامازێ[4]. وەك: ئەڤ زەلامە برایێ منە. ئەم قوتابیە زیرەکە.

ج- پاشـگر[5]. وەك: چاکە، سەوزە، دەسـتە.

د- مۆرفیما گازیکرنێ. وەك: کچە وەرە. کورە هەرە.

---

(1) تالب حوسێن عەلی، ٢٠٠٠، ١٢٣.
(2) ژێدەرێ بەرێ ، ١٢٣.
(3) ئەورەحمانی حاجی مارف، ١٩٧٩، ١٦٩.
(4) رۆژان نوری عبد الله،٢٠٠٧، ١٠٢.
(5) ئازاد ئەمین فەرەج باخەوان، ١٩٩٨، ٦١.

هـ- ئامرازێ پەیوەندی. وەك: كاوە هاتە ژور. (د. ژ)

ئازاد هاتە لامان. (د. ن)

و- ناڤبەند بۆ دروستكرنا پەیڤێن لێكدای. وەك: ڕەشەبا، ئاڤەماست، تەڕەپیاز.

ز- مۆرفیما نهو. وەك: بخوێنـە، بنڤە.

٢.مۆڕفۆفۆنیما [ێ]:

ئەڤ مۆڕفیمە ب شێوێ فۆنیمەكێ دەردكەڤیت و دبیتـە مۆڕفۆفۆنیم، ئـەوژی دەمـێ دبیتە:

أ. مۆڕفیما نەنیاسـینێ[١]. وەك: پیاوێ، كچێ...

ب مورڤیما دەمێ دهێت (داهاتو)[٢]. وەك: دەچێ، دەمرێ، دەبرێ..

٣. مۆڕفۆفۆنیما (ا):

ئەڤ مۆڕفیمە د نمونێن ل خارێدا ئەركێ مۆڕفۆفۆنیمێ دبینیت، ژ بەر كو ب شـێوێ فۆنیمەكێ دەردكەڤێت، ب ڤی ڕەنگی:

أ- مۆڕفیما كۆمێ(ا)[٣]. وەك: زارۆكا، ژنا، ئافرەتا، زەلاما.

ب- مۆڕفیما ڕەگەزێ مێ د دوخێ خستەسەرێدا. وەك:

- كچا زیرەك،

- دهوكا خوش،

ج- مۆڕفیما دەمێ ڕابردو د كارێ بكەر نەدیاریدا[٤]. وەك: خـۆرا، شـۆرا

د- مۆڕفیما دەمێ ڕابردو. وەك: سوتا، ڕژا، دا، بەردا...

---

(1) صباح ڕەشید قادر، ٢٠٠٠، ٩٨.

(2) لەیلاجەلیل عەباس دەلو، ١٩٩٨، ٦٨– ٦٩.

(3) د بنەرەتدا مۆڕفیما كومكرنێ د دوخێ تیاندا (ان)ە، بەلێ بۆ سڤككرنێ هندەك جاران دبیتە (ا).

(4) فەرەیدون عەبدول محەمەد، ١٩٨٨، ٦٦.

٤. مۆرففۆنیما [ب]:

مۆرفیما (ب) د ڤان نموناندا ئەركێ مۆرفۆفۆنیمێ دبینیت، ئەوژی دەمێ دبیتە:

أ- مۆرفیما كارێ فەرمان[1]. وەك: بهێلە، بهێلن.

ب- رەگێ چاوگێ (بون). وەك: دبم، دێ بم.

ج- ئامرازێ پەیوەندی. وەك: ب خودێ. (د.ژ)

٥. مۆرفۆفۆنیمێن [م، ت، ی، ن]:

ئەڤ مۆرفیمە، جهناڤێن لكاون و هەر ئێك ژ وان وەكی فۆنیمەكا بەند دەردكەڤیت و ئەركێ مۆرفۆفۆنیمێ دبینین. وەكی د ڤان نموناندا دیار دبیت: هێنام، هێنات، هێنای، دەهێنن.

٦. مۆرفۆفۆنیما [ی]:

مۆرفیما (ی) د دیالێكتا ناڤەراستدا، د ڤان نموناندا ب شێوێ فۆنیمەكێ دەردكەڤیت و ئەركێ مۆرفۆفۆنیمێ دبینیت، ئەوژی دەمێ دبیتە:

أ- مۆرفیما دانەپال. وەك: كچی جوان، كوری زیرەك،...

ب- مۆرفیما كەسێ دویێ تاك ل گەل كارێ رانەبردو. وەك: دەخۆی، دەچی، سەردەكەوی.

ج- مۆرفیما كەسێ سێیێ تاك ل گەل كارێ رابردویێ تێپەر. وەك: خواردی، كوشتی، هێنای.

بەلێ د دیالێكتا ژوریدا، مۆرفیما (ی) بۆ كەسێ دویێ تاك ل گەل رابردو و رانەبردو دهێت. وەك: چوی، هاتی، دچی، دكەی، دێ چی، دێ كەی.

دیسان د دیالێكتا ژوریدا و هندەك شێوەزارێن دیالێكتا (ناڤەراست)[2] دا، هەڤالناڤێ كری دروست دكەت. وەكی:

مرد- مری- مردی.

كەوت- كەتی- كەوتی.

هات _ هاتی _ هاتی[3].

---

(1) عەبدلوەهاب خالد موسا، ٢٠٠٠، ٤٤ – ٤٥.

(2) وەكی شێوەزارێ سۆرانی.

(3) رۆژان نوری عبدالله،٢٠٠٧، ١٠٦.

٧.مۆرفۆفۆنیما [ك]:

مۆرفیما نیاسینێ (-هكه) د نمونێن ل خوارێدا دبیته مۆرفۆفۆنیم، ئەوژی ژ بەر كو ب رێكا ژینگەها فۆنۆلۆجی ب شێوێ ئێك فۆنیمێ كو ئەوژی (ك)ه، دەردكەڤیت،وەك:

- چرا + ك + ان ←——— چراكان
- پارە + ك + ان ←——— پارەكان
- نامە + ك + ان ←——— نامەكان
- دەرگا + ك + ان ←——— دەرگاكان
- نەخۆشخانە + ك +ان←——— نەخۆشخانەكان

٦- ئەلۆمۆرف - Allomorph :

پشتی چەمكێ مۆرفیمێ ژ لایێ زانا (بلۆمفیلد)یڤە بەرجەستە بوی و زاراڤێ (مۆرفیم- morpheme) ژی هاتیە چەسپاندن، ب ڤی رەنگی ئەو هزرا كو هەر زمانەكێ دیاركری ل سەر كومەڵەكا مۆرفیمان دهێتە ئاڤاكرن د ڤەكۆلینێن زمانڤانیدا گەشەسەند و ئێدی ڤەكۆلین بەرەف هویركاتییێن بابەتێ مۆرفیمێ چون، واتە بەرەف دیاركرنا شێوە و جۆرێن وی چون، ئەڤجا چ ئەو شێوە ب رێكا هۆكارێن فۆنۆلۆجی ب دەستڤە هاتبن یانژی ب رێكا شێوەزار و زمانێن بیانیڤە هاتبنە د ناڤ رێزمانا وی زمانیدا و بوینە شێوەیەك بۆ شێوێن وێ مۆرفیما دیاركری، كو ئەوژی ب ناڤێ(ئەلۆمۆرف) دهێتە ناڤكرن. كەواتە، ل گەل سەرهلدانا مۆرفیمێ ئەلۆمۆرف ژی پەیدا بو.

زاراڤێ (ئەلۆمۆرف-Allomorph)، د ژێدەرێن زمانڤانیدا ب چەند ناڤێن جودا هاتینە بكارهینان، بۆ نمونە د زمانێ عەرەبیدا ئەڤ زاراڤە بەرامبەر زاراڤێ ئەلۆمۆرفێ یێن هاتینە بكارهینان:

١ – أنماط المورفيم.

٢- أشكال المورفيم.

٣- الصورة الصرفية[1].

٤- البديل (بديل صرفي)[2].

٥- متغير دلالي[3].

---

(1) عبدالقادر عبدالجليل، ١٩٩٨، ١٥٤.

(2) Bakalla , M.H. & others, 1993, 3.

(3) محمد علي الخولي، ١٩٨٢، ١٠.

هەروەسا د زمانێ ئنگلیزیدا هندەك جاران چەند زاراڤێن دی بۆ زاراڤێ ئەلۆمۆڕفێ دهێنە بکارهێنان، وەکی زاراڤێن:

1- Alternant[١].

2- Morphological doblet[٢].

3- Morpheme alternant[٣].

بەلێ د ناڤ ژێدەر و بەرهەمێن زمانڤانێن کورددا، هندەك جاران ل جهێ زاراڤێ ئەلۆمۆڕفێ، زاراڤێن (شێوێ مۆڕفیمێ و جێگر) دهێنە بکارهینان.

بەلێ ل ڤێرێ ئەوا ژ هەژی دیارکرنێیە، کو بکارهینانا زاراڤێ ئەلۆمۆڕف د ژێدەرێن زمانڤانیدا ژ هەمی زاراڤێن دیتر ئەوێن بۆ ئەلۆمۆڕڤ هاتینە بکارهینان بەربەلاڤترە و جۆرە گشتیاتیەکێ ب خوڤە دبینیت.

د بنەرەتدا پەیڤا ئەلۆمۆڕف، پەیڤەکا گریکیە و ژ دو بەشان پێك دهێت ((allos)) ب واتا (دیتر) و ((morphe)) ب واتا (شێوە) دهێت، ب ڤێ چەندێ ئەلۆمۆڕف ب واتا (شیوەیەکێ دیتر) دهێت[٤].

ئەگەر بەرێ خو بدەینە زاراڤێن (مۆڕفیم، مۆڕف و ئەلۆمۆڕف)، دێ بینین کو پەیوەندیا مۆڕفیمێ ل گەل زاراڤێ (مۆڕف و ئەلومۆڕف)ێ د وێ چەندێدایە، کو هەمی مۆڕفیمان مۆڕف یێن هەین، بەلێ هەمی مۆڕفیمان ئەلۆمۆڕف نینن، وەکی: (دار، گول، چیا... هتد). مۆڕفیمن و مۆڕفن، بەلێ نابنە ئەلۆمۆڕف.

بۆ نمونە: پەیڤا (چیا) مۆڕفەکە و نواندنا مۆڕفیمەکێ دکەت، بەلێ نابیتە ئەلۆمۆڕف، چونکی شێوەیەکێ ب تنێیە و دڤێت ئەلۆمۆڕفێ چەند شێوەیەك هەبن. وەکی ل خوارێ دیار دبیت:

مۆڕفیم ← (چیا)

↓

مۆڕف ← { چیا }

(1) Crystal, D, 1991, 10.

(2) محمد علی الخولی، ١٩٨٢، ١٧٥.

(3) ژێدەرێ بەرێ ، ١٧٤.

(4) فوزی حسن الشایب، ١٩٩٩، ٢٨٧.

پێناسـە:

١. ئەلۆمۆڕف: ئەو مۆڕفە ئەوا ژ لایێ واتاییڤە وەکهەڤی ل گەل مۆڕفێن دی هەی. کو د دابەشکرنێدا دبنە تەواوکەرێن ئێك، داکو هەمی پێکڤە ئێك مۆڕفیمێ دروست بکەن[١].

٢. ئەلۆمۆڕف:ئەو مۆڕفێن جیاوازن، کو پێکڤە دهێنە پۆلین کرن و نواندنا هەمان مۆڕفیمێ دکەن[٢].

٣. مۆڕفان ل ژێر بارودۆخێن جیاوازدا شێوێن جودا یێن هەین، کو دبێژنێ ئەلۆمۆڕف[٣].

دشیاندایە، شرۆڤەکرنا چەمکێ ئەلۆمۆڕفێ ل دویڤ ئەڤان پێناسێن ل سەری د ڤێ نمونا ل خوارێدا رونبکەین:

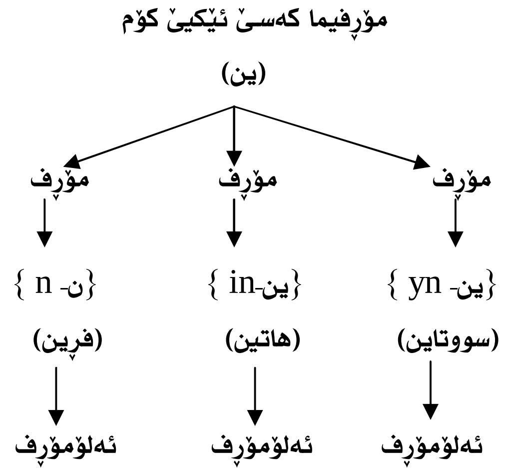

---

(1) محمد علی الخولی، ١٩٨٢، ١٠.
(2) Katamba, F, 1993 ,26.
(3) Haspelmath,M. 2002, 26.

٧- جۆرێن ئەلۆمۆڕفان:

زانایێن زمانی د دەستنیشانکرنا جۆرێن ئەلۆمۆڕفاندا دابەشکرنەکا ئێکگرتی نینە، هندەك ژ وان ب تنێ ل سنورێ ئەلۆمۆرفێن فۆنۆلۆجی د راوستن، ئەڤ جۆرە ب رێکا هۆکارێن فۆنۆلۆجی ب دەستڤەدهێت، هندەك ڤەکۆلەرێن دی زێدەباری ئەلۆمۆرفێن فۆنۆلۆجی، ئەلۆمۆرفێن رێزمانیژی ب جۆرەکێ ئەلۆمۆڕفان دهژمێرن.هەروەسا ب ڤی ڕەنگی هندەك ڤەکۆلەر ئەڤێ مەیدانا ئەلۆمۆڕفان گەلەك بەرفرەه دکەن و دابەش دکەنە سەر جۆرێن(بەرامبەری و دیالێکتی و لێکسیکی)[1].

ژ بەر کو ئەڤ ڤەکۆلینە، ڤەکۆلینەکا گشتیە ل سەر ئەلۆمۆڕفێ د زمانێ کوردیدا، کەواتە ژ لایەکیڤە دێ ڤێ دابەشکرنا دوماهیێ یا بەرفرەه ل دور ئەلۆمۆڕفێ و جورێن وێ وەرگرین و ژ لایەکێ دیترڤە دێ هەولدەین نمونێن جورا و جور ژ هەردو دیالێکتێن ژێری و ناڤەڕاستێن زمانێ کوردی (دهوك، هەولێر) بۆ هەر جورەکی ژ وان هینین:

أ) ئەلۆمۆڕفێن فۆنۆلۆجی:

ئەوئەلۆمۆڕفن، کو ئەگەرێ پەیدابونا وان یا بەندە ب دەوروبەرێ فۆنۆلۆجیڤە. واتە، ژ ئەنجامێ هۆکارێ فۆنۆلۆجی دروست دبن[2]، وەکی مۆڕفیما (ەکە)یا نیاسینێدا دیار دبیت:

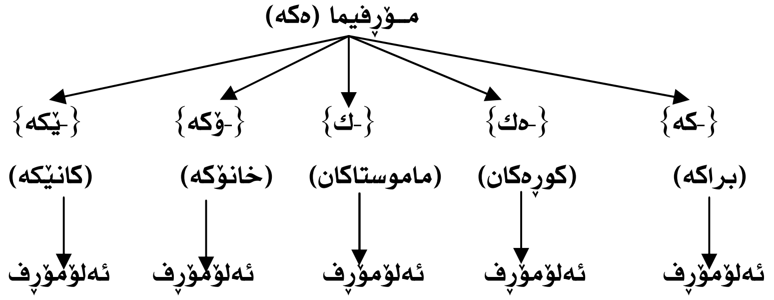

(1) بۆ پتر پێزانینان بنێڕە بەرپەرێن(٧٢– ٧٦).
(2) Farrokhpey, M, 1997, 153.

ب) ئەلۆمۆڕفێن ڕێزمانی:

ئـەو ئـەلۆمۆڕفن، کـو د کەڤـنـە ل ژێـر هۆکـارێ ڕێزمـانـی، هـەروەکـی د هـنـدەك ئـامرازێن بەنـددا دیاردبیـت[1]، ژبـەرکو ((هەنـدێ لـە ئـامرازە بەنـدەکانی کـوردی دوو ئـەلۆمۆڕفیان هەیە: یەکێکیان فـۆڕمێکی سـەربەخۆیە و ئـەویتریان بەنـدە))[2]، هـەروەکـی ئـامرازێن (لـە - لێ)، (بە - پێ)، (لە - تێ)، (ژ- ژێ)، (ب — پێ)، (ل - لێ)دا دیار دبیت:

ئەلۆمۆڕفێن ئامرازێ پەیوەندی (لە)

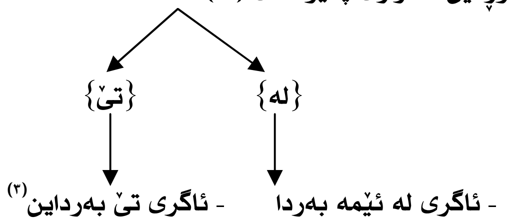

ج) ئەلۆمۆڕفێن لێکسیکی:

ئەو ئەلۆمۆڕفن، کو ل ژێر بارەکێ لێکسیکیدا دروست دبـن و پـەیڤ ب خـو ئـەوی بـاری هـەل د بـژێریت، واتـە د نـاڤ ئـەلۆمۆرفێن لێکسیکیدا پـەیڤ بریـارێ ددەت کیـژ ئـەلۆمۆڕفێ هەلبـژێریت. هـەر وەکـی ((دابەشـبوونی (-کـار)، (- کـەر)، (-زان)".. لـە دروسـتکردنی نـاوی بکەردا لە ژێر کاری ئەو وشانەدان کە لە گەلیدا کۆ دەبنەوە و (لێکسیمەکان)، واتـە، وشـەکان خۆیـان بڕیـار دەدەن کـام لـەم ئەلۆمۆرفانـە هەڵبـژێرن وەك لـەم نموونانـەی خـوارەوەدا دەردەکەوێ))[4]:

- کرێ ———► کرێکار
- یاری ———► یاریکەر، یاریزان...

ئەلۆمۆڕفێن {- کار}، {- کەر}، {- زان} د نمونێن ناڤبریدا، هاتنا وان یـا بەنـدە ب وان پەیڤانڤە. واتە پەیڤ بریارێ ددەت کا کیژ ئەلۆمۆڕفێ هەل بـژێریت، ژ بـەر هنـدێ دشـیاندا نینـە ئـەلۆمۆڕفا {-کـار} ل گـەل پـەیڤا (یـاری) بهێـت و {-کـەر} د گـەل پەیڤا(کرێ) بهێت...

---

(1) کەوسەر عەزیز ئەحمەد، ١٩٩٠ ، ٤٦.
(2) محەمەد مەعروف فەتاح و سەباح ڕەشید قادر، ٢٠٠٦، ٢٢.
(3) وریا عومەر ئەمین، ١٩٨٩، ١٦٧.
(4) محەمەد مەعروف فەتاح و سەباخ ڕەشید قادر، ٢٠٠٦، ١٩.

د) ئەلۆمۆڕفێن شێوەزاری (دیالێکتی):

ئەلۆمۆڕفێن شێوەزاری ئەو ئەلۆمۆڕفن کو ژ ئەنجامێ لەهجەیەکێ پەیدا دبن[1]. ئانکو ئەو ئەلۆمۆڕفن، ئەوێن شێوێ وان د هەر دیالێکتەکێ یان شێوەزارەکێدا ژ دیالێکت و شێوەزارەکێ دیتر جودانە. وەکی د ڤێ نمونا خوارێدا دیار دبیت:

- ئەلۆمۆڕفێن مۆڕفیما دوبارەکرنێ.

دهوك		هەولێر
ئەلۆمۆڕفێن مۆڕفیما دوبارەکرنێ	- ەڤە / - ڤە / ڤە -	-ەوە / -وە
نمونە	کرەڤە /چوڤە/ ڤەکر	کردەوە / چوە

ه) ئەلۆمۆڕفێن بەرامبەری:

ئەو ئەلۆمۆڕفن، ئەوێن ژ زمانەکێ بیانی دهێنە د ناڤ زمانەکێ دیارکریدا و جهێ خو دگرن و دبنە ئەلۆمۆڕف بۆ مۆڕفیمێن وی زمانی، واتە هیچ پەیوەندییەکا فۆنۆلۆجی د ناڤبەرا ئەوان ئەلۆمۆڕفاندا نینە، هەروەکی هاتنا ئەلۆمۆڕفێن (ات) و(ها) بۆ ناڤ زمانێ کوردی. وەکی ل خوارێ دیار دبیت:

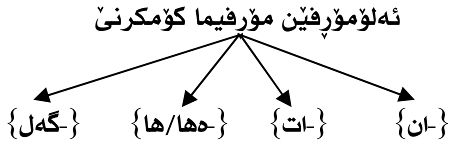

ئافرەتان

ئاغەوات

میوەجات

جارەها/جارها، سەدەها/سەدها

کوڕگەل، مێ گەل ... هتد

---

(1) سلێمان ئیسماعیل ڕەجەب، ٢٠٠٦، ٢٣.

و) ئەلۆمۆرفێن سفر{Ø}:

ئەو جۆرە ئەلۆمۆرفە، ئەوا ژ لایێ درکاندنێ و رێنڤیسێڤە چ هەبون نەبیت، واتە دشیاندا نینە بهێتە دیتن و گوهلێبون[1]. چونکی ڤێ ئەلۆمۆرفێ چارچوڤێ فیزیکی نینە بەلێ واتا یا هەی، وەکی ئەلۆمۆرفا کەسێ سێیێ تاک د دەستە یا رێککەفتنێدا. بۆ نمونە:

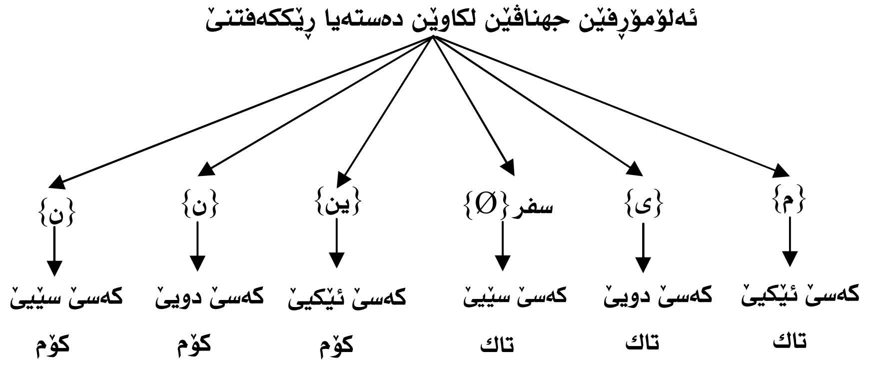

ئەو هاتØ.

ئەو چوØ

ز) ئەلۆمۆرفێن گوهارتی:

ئەو ئەلۆمۆرفن کو ((پەیوەندییەکی دەنگی وەهایان بە یەکترەوە نامێنێ،... واتە لە رووی دەنگەوە لە یەکتر ناچن و تەنانەت یەك دەنگی ناو کۆش لە نێوانیاندا نییە))[2]. و هندەك جاران چێدبیت پەیوەندییەکا دەنگی دناڤبەرا فۆرمێن وان ئەلۆمۆرفاندا هەبیت کو دشیاندایە ل سەر دو جۆران دابەش بکەین:

---

(1) فوزى حسن الشايب، ١٩٩٩، ٢٩١.

(2) محەمەد مەعروف فەتاح و سەباح رەشید قادر، ٢٠٠٦، ٢٣.

أ. ئەلۆمۆڕفێن ب تەواوی دهێنه گوهۆڕین:

ئەلۆمۆڕفێن ب تەواوی دهێنه گوهۆڕین، ئەو ئەلۆمۆڕفن کو چ پەیوەندیەکا دەنگی د ناڤبەرا فۆڕمێن وان ئەلۆمۆڕفاندا نه بیت، وەکی د ڤێ نمونێدا دیار دبیت:

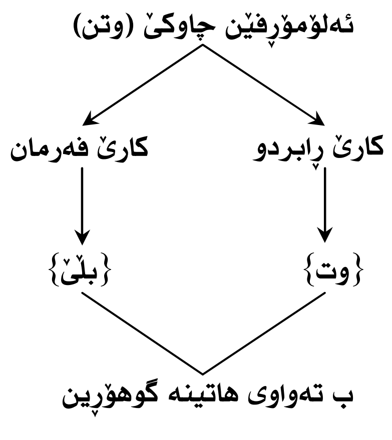

ب. ئەلۆمۆڕفێن ب تەواوی نه هێنه گوهۆڕین:

ئـەو ئـەلۆمۆرفن، کـو پەیوەندیـەکا دەنگـی د ناڤبـەرا فـۆڕمێن وان ئەلۆمۆڕفانـدا هەبیت، وەکی د ڤێ نمونا ل خوارێدا دیار دبیت:

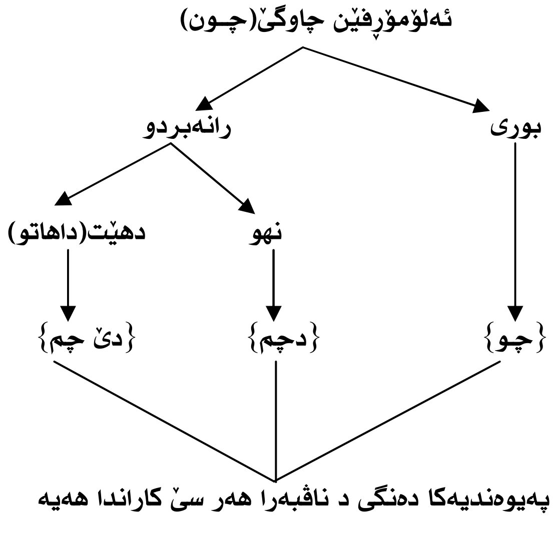

پشکا سێیێ

ئەلۆمۆرف و پراکتیککرنا وێ د زمانێ کوردیدا

دەستپێك:

د ڤێ پشکا پراکتیکیدا دێهەولدەین ب رێکا ئەوان پێزانینێن د هەر دو پشکێن بوریدا هاتینە بەرچاڤ کرن، پراکتیکرنا جۆرێن ئەلۆمۆرفێن: (فۆنۆلۆجی)، (رێزمانی)، (لێکسیکی)، (بەرامبەری)، (دیالێکتی یان شێوەزاری)، (سفر) و (گوهارتی) ل سەر نمونێن هەردو دیالێکتێن ژوری (بازێرێ دهوك) و ناڤەراست (بازێرێ هەولێر) ئەنجام دەین.

أ- ئەلۆمۆرفێن فۆنۆلۆجی:

هەروەکی بەری نوکە هاتیە دیارکرن، ئەلۆمۆرفێن فۆنۆلۆجی، ئەو جۆرە ئەلۆمۆرفن ئەوێن ژ ئەنجامێ هۆکارێ فۆنۆلۆجی یان ب رێکا فۆنیمێن دەوروبەر ب دەستڤەدهێن.

د جۆرێ ئەلۆمۆرفێن فۆنۆلۆجیدا د شیاندایە ئاماژێ ب ڤان ئەلۆمۆرفێن ل خوارێ بکەین:

١- ئەلۆمۆرفێن مۆرفیما نیاسینێ (- هكە):

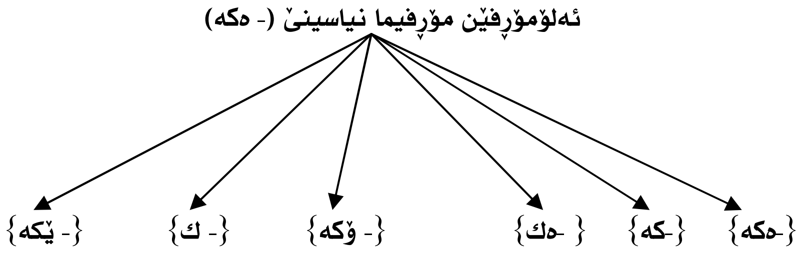

ل ڤێرێ دێهەولدەین ئەڤان ئەلۆمۆرفێن ناڤبری ئێك ئێکە بەحس کەین:

أ) ئەلۆمۆرفا {-هكە}:

مۆرفیما نیاسینێ ب شێوێ {-هكە} دەردکەڤیت، ئەگەر ناڤ ب نەبزوێنێ دوماهیك هاتبیت، وەکی د نمونێن: (ژنەکە، پیاوەکە، خاکەکە، ئەسپەکە...)دا دیاردبیت.

ب) ئەلۆمۆرفا {-کە}:

مۆرفیما نیاسینێ دبیتە {-کە}، ئەگەر ناڤ ب ئێك ژ بزوێنێن /ە/، /ا/ و/ۆ/ ب دوماهی هات، ل وی دەمی (ە) یا مۆرفیما نیاسینێ دێ ژ ناڤ چیت و دێبیتە {- کە}، وەکی ل خوارێ دیار دبیت:

١. بزوێنا /ە/:

پیالەکە، پالەکە، پارەکە، بەهرەکە، نەخۆشخانەکە ... هتد.

٢. بزوێنا /ا/:

جێگاکە، چراکە، باکە، مامۆستاکە ... هتد.

هندەك جاران وەکی /یـ/ ناڤبڕ دکەڤیتە د ناڤبەرا بزوێنا /ا/ و مۆرفیما (- ەکە) و ئەو پەیڤێن ناسیارێن ناڤبری دێبنە: جێگایەکە، چرایەکە، بایەکە، مامۆستایەکە... کو ئەڤەژی یا بەربەلاڤترە.

٣. بزوێنا /ۆ/:

تابلۆکە، چەقۆکە، دۆکە ... هتد.

ل ڤێرێ هەروەکی د نمونێن (ب)دا هندەك جاران ناڤبڕێ /ی/ د ناڤبەرا بزوێنا /ۆ/ و مۆرفیما (-ەکە) یا نیاسینێدا پەیدا دبیت و ئەو پەیڤ دبنە: تابلۆیەکە، چەقۆیەکە، دۆیەکە ... هتد .

ج) ئەلۆمۆرفا{- ەك}:

ئەگەر دوماهیا ناڤی نەبزوێن بو و مۆرفیما (ان) ل سەر مۆرفیما نیاسینێ هاتە زێدەکرن، ل وی دەمی دێ مۆرفیما نیاسینێ ب شێوێ{- ەك} دەرکەڤیت، وەکی د ڤان نمونێن ل خوارێدا دیاردبیت:

- کور + ەکە + ان ⟵ کوڕەکان (کوڕەکە ان)
- کچ + ەکە + ان ⟵ کچەکان (کچەکە ان)
- پیاو + ەکە +ان ⟵ پیاوەکان (پیاوەکە ان)

د) ئەلۆمۆڕفا {-ك}:

مۆڕفیما نیاسینێ هندەك جاران ب شێوێ {- ك} دەردكەڤیت، ئەوژی دەمێ ناڤ ب بزوێنا /ە/ ب دوماهی دهێت و مۆڕفیما كۆمكرنێ (ان) ل سەر دهێتە زێدەكرن، وەكی د ڤان نموناندا دیاردبیت:

- پیالە + ەكە + ان ⟵ پیالەكان (پیالەكەان)

- نەخۆشخانە+ەكە +ان ⟵ نەخۆشخانەكان (نەخۆشخانەكەان)

هـ) ئەلۆمۆڕفا{- ۆكە}:

مۆڕفیما نیاسینێ ب شێوێ {- ۆكە} خۆ نیشان ددەت، ئەگەر دوماهیا ناڤی بزوێنا /و/ هاتبیت، وەكی د ڤان نموناندا دیار دبیت:

- دەرزو + ەكە ⟵ دەرزۆكە[1]

- بەڕو + ەكە ⟵ بەڕۆكە

- خانو + ەكە ⟵ خانۆكە.

و) ئەلۆمۆڕفا {- ێكە}:

مۆڕفیما نیاسینێ دبیتە {- ێكە} ئەگەر دوماهیا ناڤی بزوێنا /ی/ بیت، وەكی د ڤان نموناندا دیاردبیت:

- قاپی +ەكە ⟵ قاپێكە[2]

- كانی +ەكە ⟵ كانێكە

- ماسی+ەكە ⟵ ماسێكە.

---

(1) د پترِیا گۆڤەرێن دیالێكتا ناڤەراستدا، ل جهێ ئەلۆمۆڕفا {- ۆكە} ئەلۆمۆڕفا{- ەكە} بكاردهێت، ئانكو (خانۆكە) دبیتە (خانووەكە) و(بەڕۆكە) دبیتە (بەڕووەكە) و(درزۆكە) دبیتە (دەرزووەكە). كەوسەر عەزیز ئەحمەد، ١٩٩٠، ٤١.

(2) د پترِیا گۆڤەرێن دیالێكتا ناڤەراستدا، ل جهێ ئەلۆمۆڕفا {- ێكە} ئەلۆمۆڕفا {یەكە} بكاردهێت، ئانكو (ماسێكە) دبیتە (ماسیەكە) و(كانێكە) دبیتە (كانیەكە) و (قاپێكە) دبیتە (قاپیەكە) ژێدەرێ بەرێ ، ٤١.

٢- ئەلۆمۆرفێن مۆرفیما نەنیاسینێ (- ەك) و (ێك)[1]:

ئەلۆمۆرفێن مۆرفیما نەنیاسینێ (ەك) و(- ێك)

{-ەك} {-یەك} {-ێك}

أ) ئەلۆمۆرفا{- ەك}:

مۆرفیما نەنیاسینێ ب شێوێ {- ەك} دەردکەڤیت، ئەگەر دوماهیا ناڤی نەبزوێن بو، وەکی:

کورەك، کچەك، دارەك، چاڤەك، شارەك، مروڤەك ..... هتد.

ب) ئەلۆمۆرفا{- یەك}:

مۆرفیما نەنیاسینێ دبیتە{-یەك} ((... ئەگەر دوماهیا ناڤی ب ڤاوڵەکێ وەکی /ە/، /ۆ/، /وو/، /ا/، /ی/ هات، ل ڤی دەمی دێ سیمی ڤاولاّ(ی) کەڤیتە د ناڤبەرا وشێ و(- ەك) ێدا و دێبیتە (یەك)، وەکی:

ماموستایەك، کانییەك، ڕێیەك، هۆیەك، ...))[٢].

ج) ئەلۆمۆرفا{- ێك}:

د هندەك گوڤەرێن دیالێکتا ناڤەڕاستدا مۆرفیما نەنیاسینێ ب شێوێ {-ێك} دەردکەڤیت، ئەوژی ئەگەر ناڤ ب نەبزوێنێ ب دوماهی هات، وەکی د ڤان نمونێن ل خوارێدا دیاردبیت:

ولاّتێك، ئاوێك، پیاوێك، کچێك، ژنێك .... هتد.

---

(1) مۆرفیما نەنیاسینێ د بنەرەتدا (– یەك) ە، کو پشتی /ی/ و /ە/ هاتینە لێکدان و بوینە/ێ/، واتە (ی+ە = ێ) و ب ڤی ڕەنگی (–یەك) بویە (–ێك).
(2) شلێر نایف ئەمین، ٢٠٠٧، ١١٤.

هەژی گوتنێیە بێژین، ئەگەر ناڤ ب بزوێنێن /ا/، /ێ/، /ی/، /ە/ ب دوماهی هات، ل وی دەمی نیمچا بزوێنا /ی/ د ناڤبەرا ناڤی و{ێك}دا پەیدادبیت، وەکی:

پادشایێك، ڕێوییێك، پیاڵەییێك ...

هندەك جاران ئەلۆمۆرفا {- ێك} بۆ سڤککرنێ ب شێوێ {ێ} دەردکەڤیت، وەکی د نمونێن (کچێ، ئافرەتێ، پیاوێ ...هتد)دا دیاردبیت.

٣- ئەلۆمۆرفێن مۆرفیما کۆمکرنێ (- ان):

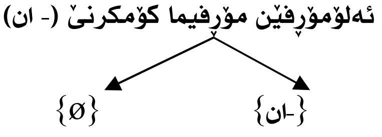

أ) ئەلۆمۆرفا {- ان }:

مۆرفیما کۆمکرنێ ب شێوێ {- ان} دەردکەڤیت، ئەوژی:

١) ئەگەر ناڤ ب نەبزوێنی دوماهی هاتبیت، وەکی:

کچان، کوڕان، ئافرەتان، ژنان .... هتد

٢) ئەگەر ناڤ ب بزوێنا /ی/ دوماهی هاتبیت، وەکی:

کانی + ان ⟵ کانیان، ماسیان، زەڤیان ..... هتد

٣) ئەگەر ناڤ ب بزوێنا /ە / ب دوماهی هاتبیت، د ڤی باریدا ئەگەر بزوێنا/ە/ دەنگەکێ ڕەسەنێ ناڤی بیت، ل وی دەمی (ە) یا ناڤی دێ ژ ناڤ چیت، ئەوژی ب ئەگەرێ زاڵبونا بزوێنەکێ ل سەر بزوێنەکا دیتر[1]، وەکی د نمونێن ل خوارێدا دیاردبیت:

- پەردە + (- ان) ⟵ پەردان
- نامە + (- ان) ⟵ نامان

(1) بۆ پتر پێزانینان بنێرە: دیار عەبدولکەریم سەعید هالو، ٢٠٠٧، ٧٠.

دیسان ئەگەر ناڤ ب بزوێنێن /ا/، /ۆ/، /ێ/، /ی/ و /و/ ب دوماهی هاتبیت، ل وی دەمی دێ نیمچە بزوێنا /ی/ د ناڤبەرا ناڤی و مۆرفیما کۆمکرنێدا پەیدا دبیت، وەکی د ڤان نمونێن ل خوارێدا دیار دبیت:

- /ا/: مامۆستایان، برایان، چرایان، زانایان، ...
- /ۆ/: چەقۆیان، زارۆیان، خانۆیان، پەرۆیان، ...
- /ێ/: هەرمێیان، دێیان، رێیان، ...
- /ی/ : سۆفییان، ماسییان، کانییان، ...
- /و/ : دویان، خەسویان، ...

د دیالێکتا ژوریدا، هندەك جاران دەمێ ناڤ ب بزوێنا /ۆ/ یان /و/ دوماهی دهێت و مۆرفیما کۆمکرنێ (ان) د دویڤدا دهێت، ل جهێ ناڤبرا /ی/ دبیتە ناڤبرا /و/ ئانکو (زارۆیان) دێبیتە (زارۆوان) و (خانۆیان) دێبیتە (خانۆوان) ... و ل جهێ (دویان) دێبیتە (دووان) و (خەسویان) دێبیتە (خەسووان)[1].

أ) ئەلۆمۆرفا سفر{Ø}:

ئەگەر ناڤ ب بزوێنا /- ا/ دوماهی هاتبیت، د شیانا ناڤیدا هەیە، مۆرفیما کۆمکرنێ وەرنەگریت، وەکی د ڤان نمونێن دیالێکتا ژوریدا دیار دبن:

- (ئە)ڤا(ن) ماموستا (Ø) سێڤ کرین[2].
- (ئە)ڤا(ن) زانا (Ø) ئەو کوشت.
- (ئە)ڤا(ن) ئاغا (Ø) ئەو بر.

---

(1) نمونێن (زارۆوان) و (خەسووان) یێن هاتینە وەرگرتن ژ:سگڤان جەمیل محەمەد، ٢٠٠٨،١٥٧.

(2) ژێدەرێ بەرێ، ١٥٦.

ژ هەژی ئاماژە پێدانێیە، کو گەلەك جاران د دیالێکتا ژوریدا، ژ بۆ سڤککرنێ یان کورتکرنێ /ن/ا دوماهیا {- ان}ێ ناهێتە گۆتن و نڤیسین. ئەڤەژی دبیتە ئەگەر، کو مۆرفیما کۆمکرنێ ب شێوێ {- ا} دەردکەڤیت، هەروەکی د ڤان نمونێن ل خوارێدا دیاردبیت:

- کوران ⟵——— کورا
- ماسییان ⟵——— ماسییا
- خەسووان ⟵——— خەسووا

٤- ئەلۆمۆرفێن مۆرفیما کەسێ ئێکێ یێ کۆم :

ئەلۆمۆرفێن مۆرفیما کەسێ ئێکی یێ کۆم

{yn/-ین}　　{in/-ین}　　{n/-ن}[1]

أ) ئەلۆمۆرفا {- ین/yn}:

ئەگەر ڕەگێ کاری ب بزوێنێ ب دوماهی هاتبیت، ل وی دەمی /ی/یا {ین}ێ دێبیتە نەبزوێن. وەکی:

ڕوخا + ین ⟵——— ڕوخاین ⟵——— ئێمە بە دەستی ئێوە ڕوخاین.

گریا + ین ⟵——— گریاین ⟵——— ئێمە گریاین.

ب) ئەلۆمۆرفا {- ین/în}:

ئەگەر ڕەگێ کار ب فۆنیمەکا نەبزوێن ب دوماهی هاتبیت /ی/ یا {ین}ێ دێبیتە بزوێن، وەکی:

هنگفت + ین ⟵——— هنگفتین ⟵——— ئەم هنگفتین .

هات + ین ⟵——— هاتین ⟵——— ئەم هاتین .

(1) وریا عمر امین، ١٩٨٩، ١٦٧.

ج) ئەلۆمۆرفا{n/ن-}:

مۆرفیما کەسێ ئێکێ یێ کۆم شێوێ {ن-} ب خۆڤە دگریت، ئەگەر رەگێ کاری ب بزوێنا /ی/ ب دوماهی هاتبیت. وەکی د ڤان نموناندا دیاردبیت:

- فری + ین ←—— فرین ←—— ئێمە فرین[1] .
- دری + ین ←—— درین ←—— ئەڤرۆ ئەم دێ گەنمی درین .
- پەلخی + ین ←—— پەلخین ←—— دوهی ئەم پەلخین .

٥- ئەلۆمۆرفێن مۆرفیما کەسێ دوییێ تاك (- ی):

ئەلۆمۆرفێن مۆرفیما کەسێ دوییێ تاك (- ی)

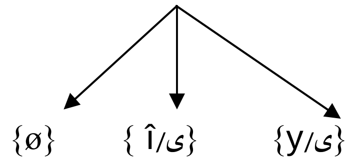

أ) ئەلۆمۆرفا {y/ی}:

مۆرفیما کەسێ دوێ تاك دبیتە {ی}یا نە بزوێن، ئەگەر فۆنیما دوماهیا کاری فۆنیمەکا بزوێن بیت. هەروەکی د ڤان نموناندا دیاردبیت:

- چو + ی ←—— چوی.
- بو + ی ←—— بوی.
- دØ+کە+ی ←—— دکەی.
- دێ+کە+ی ←—— دێکەی.

ب) ئەلۆمۆرفا{ی/Î }:

ئەگەر دوماهیا کارێ فۆنیمەکا نەبزوێن بو، ل وی دەمێ مۆرفیما کەسێ دوێ تاك دێبیتە /ی/یا بزوێن. هەروەکی د ڤان نموناندا دیار دبیت:

---

(1) وریا عمر امین، ١٩٨٩، ١٦٧.

- هات +ی ⟵ هاتی .
- کەفت +ی ⟵ کەفتی.
- دێ+کەڤ +ی ⟵ دێکەڤی.

ج) ئەلۆمۆرفا سفر{Ø}:

مۆرفیما کەسێ دوێ تاك دبیتە {Ø}((ئەگەر ڕەگەکە بە {ی} کوتایی هاتبێ (ی)ی ڕاناو لە ناو. {ی}ی ڕەگەکە ئەتوێتەوە و ڕاناوەکە هیچ سیمایێکی بۆ نامێنێ))[1].
هەروەکی د ڤان نمونان‌دا دیاردبیت:

- فڕی + ی ⟵ فڕی Ø.
- گڕنژی+ی ⟵ گڕنژی Ø.
- ڕزی + ی ⟵ ڕزی Ø.
- هەڕفی+ی ⟵ هەڕفی Ø.
- پەلخی +ی ⟵ پەلخی Ø.
- گری +ی ⟵ گری Ø.

ب) ئەلۆمۆرفێن ڕێزمانی:

هەروەکی د پشکا تیوریدا ئاماژە ب ئەڤی جۆرێ ئەلۆمۆرفان هاتیەدان، کو ئەو ئەلۆمۆرفن، ئەوێن د کەڤنە ل ژێر کارتێکرنا هۆکارێ ڕێزمانی، ئانکو هەلبژارتنا ئەلۆمۆرفێ ل بن کارێ ڕێزمانیدایە، هەر وەکی ل خوارێ دیاردبن:

أ- د دیالێکتا ناڤەڕاستدا:

١- ئەلۆمۆرفێن ئامرازێ پەیوەندی (لە):

---

(1) وریا عمر امین، ٢٠٠٢، ٢٩٥.

ئەلۆمۆرفێن ئامرازێ پەیوەندی (لە)

{لە}

(پشتی ئەڤی ئامرازی مۆرفیمەکا سەربەست دهێت)

{لێ}[1]

لە ئازادم دا

لە ئەوم دا.

لە یـ م دا

ە+ی=ێ

لێم دا.

{تێ}[2]

نەوتم لە بەرمیل کرد.

نەوتم دە ئەو کرد.

نەوتم دە یـ کرد.

ە+ی=ێ

نەوتم دێکرد.

نەوتم تێ کرد.

تێم کرد.

نمونە :

- خانوەکە لە ئازاد و نەوزاد دەکڕم.

خانووەکەیان لێ دەکڕم .

- ئازاد لە منی ستاند.

ئازاد لێی[3] ستاندم.

---

(1) دبیت پشتی ئامرازێ پەیوەندی{لـێ} جهناڤەکێ لکاو بهێت. وەکی د نمونـا (لـێم دا) دا دیاردبیت، دیسان دبیت پشتی هەمان ئامرازی پەیڤ ژی بهێت. وەکی (لێرەوە ← لە ئێرەوە)، (لێ زانین ← لە شت زانین).

(2) دبیت پشتی ئامرازێ پەیوەندی{تـێ} جهناڤەکێ لکاو بهێت. وەکی د نمونا (تێم کـرد)دا دیاردبیت، هەروەسا دبیت پشتی ئامرازێ (تـێ) پەیڤـەك ژی بهێـت. وەکـی: (تێگەیـشتن ← دە ئەو گەیشتن)، (تێگرتن ← دە ئەو گرتن)، (تێهەڵچون ← دە کارەکە هەڵچون).

(3) ناوچا گەرمیان دبێژن: (ئازاد لێمی ستاند).

٢- ئەلۆمۆڕفێن ئامرازێ پەیوەندی (بـە):

ئەلۆمۆڕفێن ئامرازێ پەیوەندی (بە)

{بە} ← (پشتی ئەڤی ئامرازی مۆڕفیمەکا سەربەست دهێت)

{پێ}[1] ←
- کتێبەکەم بە ئازاد دا .
- کتێبەکەم بە ئەو دا .
- بە ئەوم دا .
- بە یم دا.
- پێم دا(ە + ی = ێ)

نمونــە:

- کتێبە کەم دا بە تۆ

کتێبەکەم پێت دا. (کتێبەکەم پێدای)

- من نامەکەم بە ئەو نوسـی.

من نامەکەم پێ نوسـی.

- نەسرین کتێبـەکی بە ئێمە نارد.

نەسرین کتێبەکەی پێمان نارد. یان (نەسرین کتێبەکەی پێ ناردین)

.

ب- د دیالێکتا ژوریـدا :

١- ئەلۆمۆڕفێن ئامرازێ پەیوەندی (ل):

---

(1) دبیت پشتی ئامرازێ پەیوەندی (پێ) جهناڤەکێ لکاو بهێت.وەکی د نمونا (پێم دا) دا دیار دبیـت، هەروەسـا دبیـت پەیڤـەك ژی بهێـت. وەکـی (پـێ هـەڵگوتن ← بـە ئـەو هەڵگوتن)، (پێ هەڵدان ← بە شتەکە هەڵدان).

ئەلۆمۆرفێن ئامرازێ پەیوەندی (ل)

{ل} — (پتریا جاران پشتی ئەڤی ئامرازی جهناڤەکێ سەربەخو یان ناڤەك دهێت. وەك :

ل وێ، ل ئازادی...هتد)
جهناڤێ سەربەخو ناڤ

{لێ} — (گەلەك جاران پشتی(لێ) کارەك یان چاوگەك دهێت.
وەك: لێ دا،لێ دان،لێ بوری،لێ بورین لێ ڤەبو، لێ ڤەبون...
کار چاوگ کار چاوگ کار چاوگ

نمونە :

- ئازادی دیوار ل وی هەڕفاند.
  ئازادی دیوار لێ هەڕفاند .
- نەسرینێ چاڤەك ل شرینێ دا.
  نەسرینێ چاڤەك لێ دا.
- نەوزادی ل ئازادی بوری.
  نەوزادی لێ بوری.

٢- ئەلۆمۆرفێن ئامرازێ پەیوەندی (ب):

ئەلۆمۆرفێن ئامرازێ پەیوەندی (ب)

{ب} — (پتریا جاران پشتی ئەڤی ئامرازی جهناڤەکێ سەربەخو یان ناڤەك دهێت.
وەك: ب وان، ب ئازادی...هتد).
جهناڤێ سەربەخو ناڤ

{پێ} — (گەلەك جاران پشتی (پێ)کارەك یان چاوگەك دهێت.وەك
پێ دا، پێ دان، پێ گەهشت، پێ گەهشتن، پێ ڤەنا، پێ ڤەنان...هتد).
کار چاوگ کار چاوگ کار چاوگ

نمونە:

- مە ئاسنێن كەل ب وان ڤەنان.

مە ئاسنێن كەل پێ ڤەنان[1].

- سەرێ مە ب وی چەمیا.

سەرێ مە پێ چەمیا.

- ئازادی خانی ب وێ دا چێكرن.

ئازادی خانی پێ دا چێكرن.

٣- ئەلۆمۆرفێن ئامرازێ پەیوەندی (ژ):

ئەلۆمۆرفێن ئامرازێ (ژ)

{ژ}

(پترِیا جاران پشتی ئەڤی ئامرازی ناڤەك یان جهناڤەكێ سەربەخو دهێت. وەك:
ژ وان، ژ هەوە، ژ نەسرینێ...هتد)
جهناڤێ سەربەخو جهناڤێ سەربەخو ناڤ

{ژێ}

(پترِیا جاران پشتی (ژێ) كارەك یان چاوگەك دهێت.وەك: ژێ ڤەبو، ژێ ڤەبون، ژێ ڤەكر،
كار چاوگ كار
ژێ ڤەكرن، ژێ ستاند، ژێ ستاندن...هتد)
چاوگ كار چاوگ

نمونە :

- من دەست ژ وی بەردان .

من دەست ژێ بەردان.

- من دینارەك ژ وی/وێ وەرگرت .

من دینارەك ژێ وەرگرت[2].

- سورك ژ ئازادی چون.

سورك ژێ چون.

---

(1) صادق بهاء الدین ئامیدی، ١٩٨٧، ١٢٨.
(2) ژێدەرێ بەرێ ، ١٣٠.

- پرسیاران ژ ماموستای بکه.
پرساران ژێ بکه.
- شرینێ ئاڤ ژ کانیکێ ڤەخوار.
شرینێ ئاڤ ژێ ڤەخوار.

٤- ئەلۆمۆرفێن ئامرازێ پەیوەندی (د):

ئەلۆمۆرفێن ئامرازێ پەیوەندی (د)

{د}

(پتریا جاران پشتی ئەڤی ئامرازی
ناڤەك یان جهناڤەکێ سەربەخو دهێت.
وەك: د ئازادی، د وی...)
ناڤ جهناڤێ سەربەخو

{تێ}

(پشتی (تێ) کارەك یان چاوگەك دهێت.وەك:
تێ وەرکر ، تێ وەرکرن ...هتد)
کار چاوگ

نمونـــە:
- من بەرەك د ئازادی وەرکر.
من بەرەك تێ وەرکر.
- من تڤەنگەك د وێ وەرکر.
من تڤەنگەك تێ وەرکر.

د شـیاندایە د نـاڤ ئـەلۆمۆرفێن رێزمانیـدا، ئامـاژێ ب ڤـان نمـونێن ل خوارێژیـدا بدەین:

أ) ئەلۆمۆڕفێن مۆڕفیما نفشی د دوخێ خستنەسەردا:

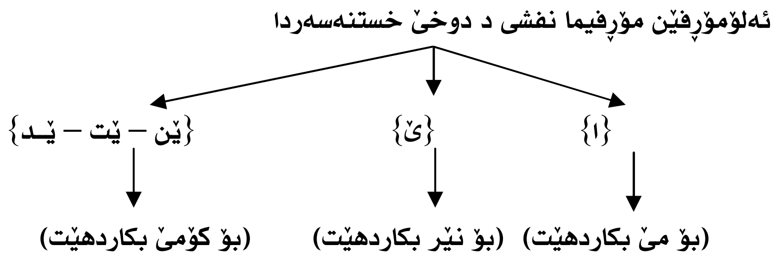

ئەڤ ئەلۆمۆڕفێن ناڤبری، واتە {ا}، {ێ} و {ێن، ێت، ێد }، هەر ئێك ژ وان ل گەل نفشەکێ دیارکری دهێت و د شیاندا نینە ئەوان ئەلۆمۆڕفان ل ئێك و دو ئالوگۆڕ بکەین، واتە هەلبژارتنا ئەوان ئەلۆمۆڕفان ل ژێر کارێ ڕێزمانێدایە، وەکی:

- کچا ئازادی، * کچێ ئازادی،
- کوڕێ ئازادی، * کوڕا ئازادی،

ب) ئەلۆمۆڕفێن مۆڕفیما نەرێ:

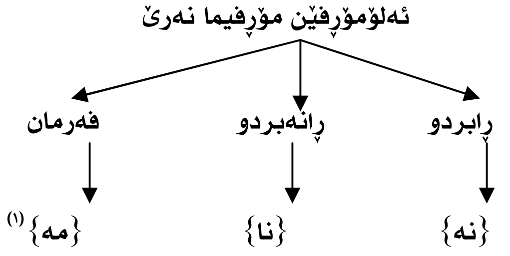

ئەڤ ئەلۆمۆڕفێن ناڤبری، واتە{نە}، {نا} و {مە}هەر ئێك ژ وان ل گەل ڕێژەیەکا کاری یا دیارکری دهێت و د شیاندا نینە جهێ ئەوان ئەلۆمۆڕفان ل ئێك و دو بگوهۆڕن. ئانکو ئەلۆمۆڕفا{مە}ل گەل کارێ ڕابردو بکاربهینن و ئەلۆمۆڕفا{نا} ل

(1) محەمەد مەعروف فەتاح و سەباح ڕەشید قادر، ٢٠٠٦، ٢٠.

گەل کارێ فەرمان بکاربهینن، واتە هەلبـژارتنا ئـەوان ئـەلۆمۆرفان ل ژێـر رێزمانێدایـە، کو دشیاندایە د ئەڤان نمونێن ل خوارێدا ئەوێ چەندا بوری دیار بکەین:

کارێ رابردو:	دەخوارد	نەت دەخوارد	* مەت خوارد.
کارێ رانەبردو:	دەبەم	نابەم	* مەبەم.
کارێ فەرمان:	ببە	مەبە	* نابە.

۳) ئەلۆمۆرفێن مۆرفیما رێککەفتنێ:

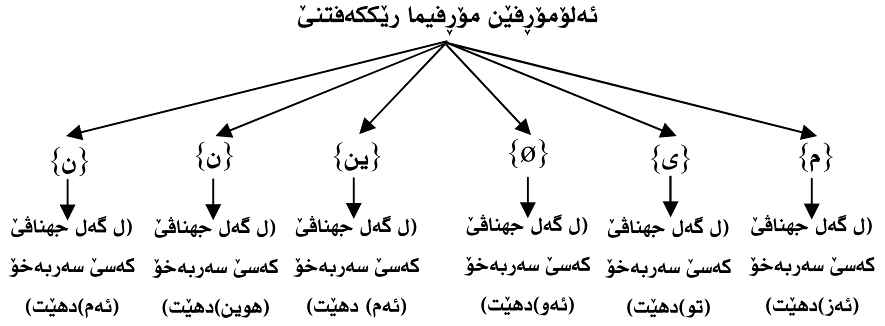

ئـەلومۆرفێن مۆرفیمـا رێککـەفتنێ (م، ی، Ø، یـن، ن، ن) هـەر ئێـک ژ وان ل گـەل جهناڤەکێ کەسیێ سەربەخۆ دهێت و د شیاندا نینـە جهێ هـەر ئەلۆمۆرفەکێ ل گـەل جهـێ ئەلۆمۆرفـەکا دیـتر بگوهـۆرن، ئـانکو ئـەلۆمۆرفا{م} ل جهـێ ئـەوێ ئـەلۆمۆرفێ بکاربهینین، ئەوا ل گەل جهناڤێ کەسێ سەربەخۆ (تو) دهێت.

ج) ئەلۆمۆرفێن لێکسیکی:

د ڤی جۆرێ ئەلۆمۆرفێدا، دێهەولدەین ئەڤان نمونان وەرگرین:

أ- ئەلۆمۆرفێن مۆرفیما دەمێ رابردو:

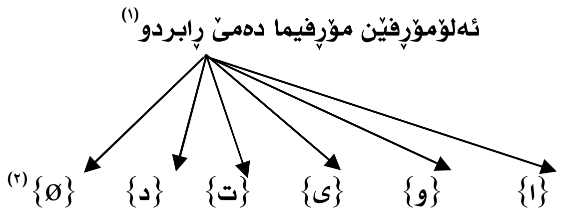

بکارهێنانا ئەلۆمۆڕفێن مۆڕفیما دەمێ ڕابردو {ا}، {و}، {ی}، {ت}، {د} و {Ø} ل گەل ڕەگێ کاری، ب هیچ یاسایەکێڤە یا بەند نینە، بەلکو بکارهێنانا هەر ئەلۆمۆڕفەکێ ژ وان ب ڕەگێ کاریڤەگرێدایە، ئانکو ل ڤێرێ ڕەگێ کاری بڕیارێ ددەت، کیژ ئەلۆمۆڕف ژ وان ئەلۆمۆڕفێن ناڤبری وەربگریت و د شیاندا نینە جهێ وان ئەلۆمۆڕفان ل ئێك و دو ئالوگۆڕبکەین. هەروەکی د ڤان نمونێن ل خوارێدا دیاردبیت؛

هێنان ← هێن + ا * هێنوو
چون ← چ + و * چا
فڕین ← فڕ + ی * فڕو
گرتن ← گر + ت * گرا
چاندن ← چان + د * چانی
کرØن ← کر + Ø * کد

ب- ئەلۆمۆڕفێن مۆڕفیما کۆمکرنێ:

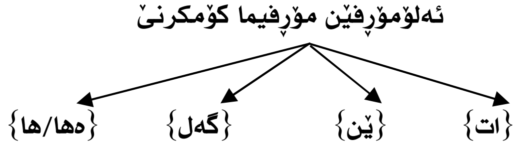

(1) محەمەد مەعروف فەتاح و سەباح ڕەشید قادر، ۲۰۰٦، ۲۱.
(2)د دیالێکتا ژوریدا هندەك چاوگ یێن هەین، وەکی: (کرØن، برØن، مرØن، خوارØن...)، مۆڕفیما دەمێ ڕابردو تێدا دبیتە سفر(Ø)، کو ئەو چاوگ د دیالێکتا ناڤەڕاستدا دبنە: (کردن، بردن، مردن، خواردن...).

بکارهێنانا ئەلۆمۆرفێن مۆرفیماکۆمکرنێ {ات}، {ێن}، {گەل}و{ەها/ها} ل گەل پەیڤێ، پەیوەندی ب چ یاسایانڤە نینە، بەلکو پابەندە ب ئەوێ پەیڤێڤە ئەوا د گەلدا بکاردهێت، واتە پەیف برپارێ ددەت کا کیژ ئەلۆمۆرف ژ وان ئەلۆمۆرفێن ناڤبری وەربگریت و دشیاندا نینە جهێ وان ئەلۆمۆرفان ل ئێك و دو ئالوگۆربکەین، وەکی د ڤان نمونێن ل خوارێدا دیاردبیت:

{ات} ←——— ئاغەوات * ئاغەها.

{ێن} ←——— کورێن * کورات.

{گەل} ←——— مێ گەل * مێیات.

{ەها/ها } ←——— هزارەها/هزارها * هزار گەل.

د) ئەلۆمۆرفێن شێوەزاری (دیالێکتی):

١) ئەلۆمۆرفێن مۆرفیما هاویەکی یان وەکیەکی:

	دهوك		هەولێر
ئەلۆمۆرفێن مۆرفیما هاویەکی	ژی		یش / ش[1]
نمونە :	ئەز ژی چوم هوین ژی چون .		- منیش رویشتم. - ئێوەش رویشتن.

٢) ئەلۆمۆرفێن مۆرفیما نیاسینێ :

	دهوك		هەولێر
ئەلۆمۆرفێن مۆرفیما نیاسینێ	ئەو		ەکە
نمونە :	- ئەوکور هات. - ئەو کچ هات.		- کورەکە هات . - کچەکە هات .

---

(1) ئەگەر دوماهیا ناڤی یان جهناڤی نەبزوێن بو، ل وی دەمی مۆرفیما هاویەکی (یش) دهێتە بکارهێنان، بەلێ ئەگەر ناڤ ب بزوێنێ ب دوماهی هاتبیت، مۆرفیما هاویەکی (ش) بکار دهێت. عەبدوڵڵا حوسێن رەسول ، ٢٠٠٦، ٣٧٥ .

٣) ئەلۆمۆڕفێن مۆڕفیما هەڤالناڤێ کری (ئاوەلناوی کراو):

ئەلۆمۆڕفێن مۆڕفیما هەڤالناڤێ کری	دهوك	هەولێر
ئەلۆمۆڕفێن مۆڕفیما هەڤالناڤێ کری	ی	و
نمونە :	مری،کەتی، هاتی	مردو، کەوتو،هاتو[1]

مۆڕفیما هەڤالناڤێ کری پتر ل گەل کارێ تێنەپەڕ بکاردهێت، وەکی: هاتو، ڕویشتو، دانیشتو ... بەلێ د گەل کارێ تێپەڕدا، پتر کاری د کەتە بکەر نەدیار پاشی ئەڤ مۆڕفیمە د دویڤدا دهێت، وەکی: نوسراو، کراو، کوژراو، خوراو ...

٤) ئەلۆمۆڕفێن مۆڕفیما نەرێکرنا کارێ فەرمان :

ئەلۆمۆڕفێن مۆڕفیما نەرێکرنا کارێ فەرمان	دهوك	هەولێر
ئەلۆمۆڕفێن مۆڕفیما نەرێکرنا کارێ فەرمان	نە	مە
نمونە :	نەبە . نەخۆ . نەگرە .	مەبە . مەخۆ . مەگرە .

٥) ئەلۆمۆڕفێن مۆڕفیما ڕەگەزێ نێر د دۆخێ گازیکرنێدا:

ئەلۆمۆڕفێن مۆڕفیما ڕەگەزی د دوخێ گازیکرنێدا	دهوك	هەولێر
ئەلۆمۆڕفێن مۆڕفیما ڕەگەزی د دوخێ گازیکرنێدا	- ۆ	(- ە)[2]
نمونە	- کوڕۆ وەرە	- کوڕە وەرە

(1) د شێوەزارێ سۆرانیدا، هەر (ی)بکار دهێت و ئەو نمونە دبنە: (مردی، کەتی، هاتی).
(2) د شێوەزارێ سۆرانییێ دیالێکتا ناڤەڕاستدا هەر(ێ) بۆ ڕەگەزێ مێ بکار دهێت، وەکی: (-کچێ وەرە).

٦) ئەلۆمۆرفێن مۆرفیما کۆمکرنێ د دۆخێ گازیکرنێدا:

دهوك		هەولێر
ئەلۆمۆرفێن مۆرفیما کۆمکرنێ د دۆخێ گازیکرنێدا.	- ینۆ	- ینە
نمونە :	کورینۆ وەرن. کچینۆ وەرن	کورینە وەرن کچینە وەرن .

٧) ئەلۆمۆرفێن مۆرفیما نەنیاسینێ:

دهوك		هەولێر
ئەلۆمۆرفێن مۆرفیما نەنیاسینێ .	- ەك	-ێك[1]
نمونە :	کورەك هات .	کورێك هات .

هـ) ئەلۆمۆرفێن بەرامبەری:

هەروەکی د پشکا تیۆریدا ئاماژە ب ئەڤی جۆری هاتیەکرن، کو ئەو جۆرە ئەلۆمۆرفن ئەوێن ژ زمانەکێ بیانی دهێنە د ناڤ زمانەکێ دیارکریدا و دبنە ئەلۆمۆرف بۆ مۆرفیمێن وی زمانی. وەکی ل خوارێ دیاردبن:

١) ئەلۆمۆرفێن مۆرفیما کۆمکرنێ (ان):

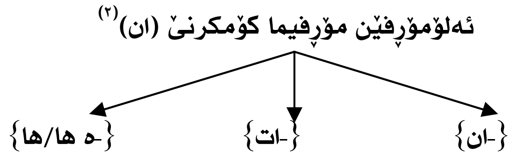

(1) د شێوەزارێ سۆراندا، مۆرفیما نەنیاسینێ دبیتە (–ەك). وەکی: (–کورەك هات).
(2) د زمانێ کوردیدا هندەك مۆرفیمێن دی ژی بۆ کۆمکرنێ بکار دهێن، وەکی مۆرفیما (گەل) د نمونێن: (مێ گەلێ کۆر گەلێ...) و مۆرفیمێن (ێن/ێد/ێت)د دوخێ خستنەسەرێدا. د نمونێن: (کورێن وان هاتن)، (کچێد وان هاتن)، (کورێت وان هاتن) دا دیار دبیت.

أ) ئەلۆمۆرفا {-ان}:

ئەلۆمۆرفەكا رەسەنا مۆرفیما كۆمكرنێیە د زمانێ كوردیدا، كو دچیتە سەر چەندین هژمارەكا زۆرا پەیڤێن كوردی. وەكی: كچان، كوران، شاران، زەلامان... هتد.

ب) ئەلۆمۆرفا {-ات}[1]:

مۆرفیما كۆمكرنێیە د زمانێ عەربیدا و ب رێكا كارتێكرنا زمانی عەرەبی ل سەر هندەك دەڤەرێن كوردی بۆیە ئەگەر، كو ئەڤ مۆرفیمە د زمانێ كوردیدا ببیتە ئەلۆمۆرفەك بۆ مۆرفیما كۆمكرنێ د زمانێ كوردیدا. وەكی: باغات، خەیالات،.. .

هندەك جاران، د ناڤبەرا ناڤی و ئەلۆمۆرفا مۆرفیما كۆمكرنێ {-ات}، دەنگێن /و/، /ج/، /ه/ پەیدا دبن، ب تایبەتی ل سەر وان ناڤێن كو ب فۆنیمەكا بزوێن ب دوماهیك هاتین. هەروەكی د ڤان نمونێن ل خوارێدا دیاردبیت[2]:

- ئاغاوات .
- میوەجات .
- دێهات .

ج) ئەلۆمۆرفا{-ها/ەها}:

ئەلۆمۆرفا{-ها/ەها} د بنەرەتدا مۆرفیما كۆمكرنێیە د زمانێ فارسیدا و ژ ئەنجامێ كارتێكرنا زمانێ فارسی ل سەر زمانێ كوردی، ئەڤ مۆرفیمە هاتیە د ناڤ زمانێ كوردیدا و ئەڤ چەندە بویە ئەگەر، كو ئەڤ مۆرفیمە ببیتە ئەلۆمۆرفەك ژ ئەلۆمۆرفێن مۆرفیما كۆمكرنێ (ان) د زمانێ كوردیدا. وەكی د ڤان نمونێن ل خوارێدا دیار دبیت:

- سالەها، جارەها، هەزارەها، سەدەها ...
- سالها، جارها، هەزارها، سەدها ...

---

(1) ئەورەحمانی حاجی مارف، ١٩٧٨، ٢٠٥.

(2) بنێرە بەرپەرێ (٢٨) ژ ئەڤێ پەرتوكێ.

و) ئەلۆمۆڕفێن سفر :

د ڤان حالەتێن ل خوارێدا، ئێك ژ ئەلۆمۆڕفێن مۆڕفیمێ دبیتە سفر:

١) ئەلۆمۆڕفێن مۆڕفیما دەمێ دهێت (داهاتو) (ێ):

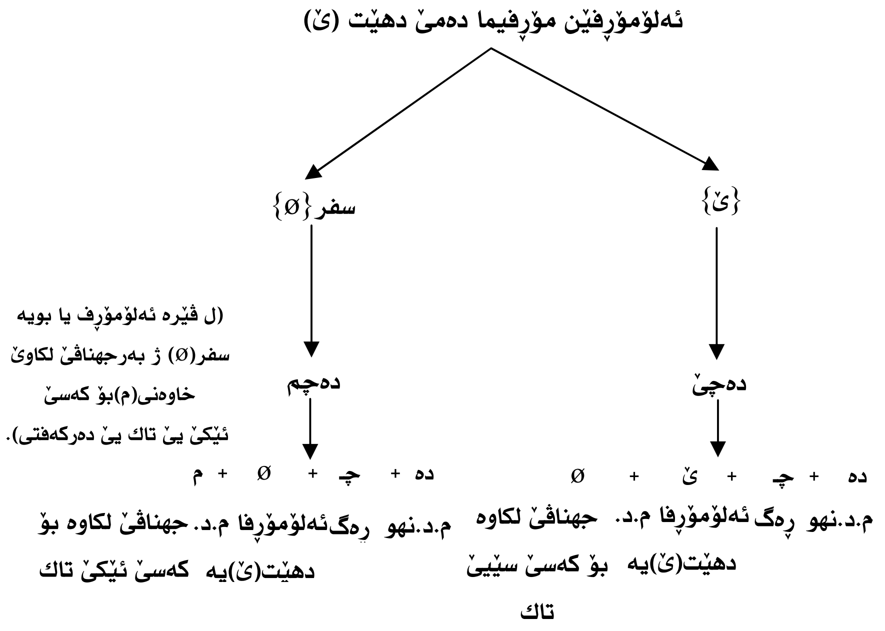

٢) ئەلۆمۆرفێن مۆرفیما دەمێ نهو (ئێستا) (ە) :

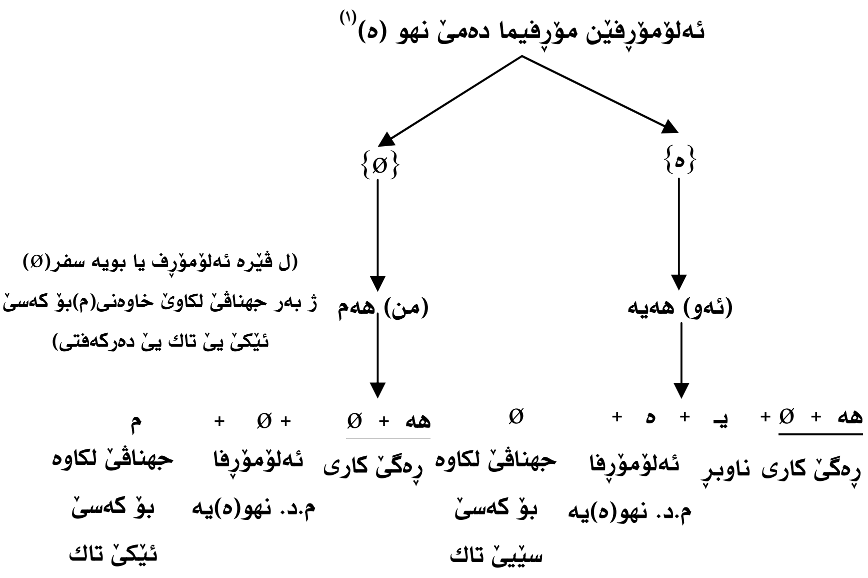

٣) ئەلۆمۆرفێن مۆرفیما کەسێ سێیێ تاک (ی) د دەستەیا خاوەنیدا ل دەمێ ل گەل ڕانەبردویێ تێپەڕ دهێت:

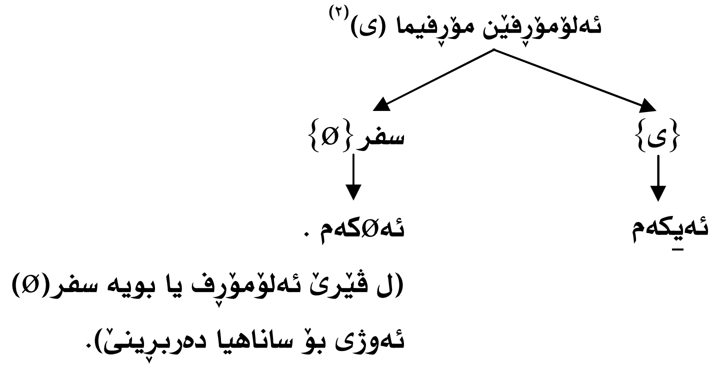

(1) عەبدوڵلا حوسێن ڕەسول و عەبدلوەهاب خالد موسا، ٢٠٠٣، ٢٣-٢٤.
(2) ژێدەرێ بەرێ ، ٢١.

٤) ئەلۆمۆڕفێن چاوگێ (بون):

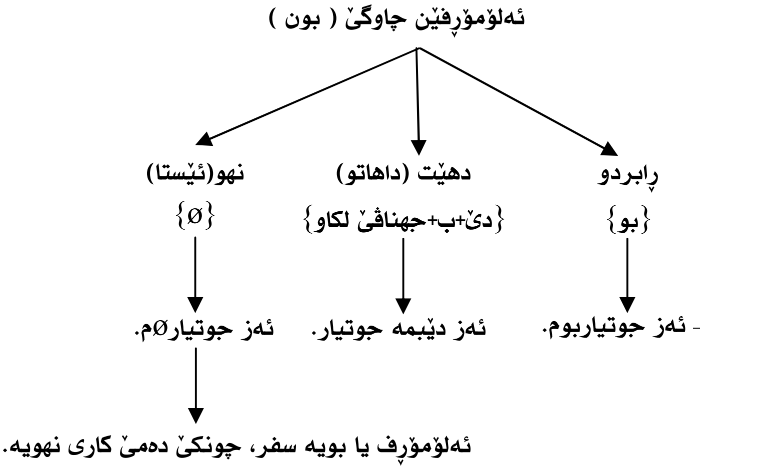

٥) ئەلۆمۆڕفێن جهناڤێ کەسێ دوێ تاك د کارێ فەرمانێدا:

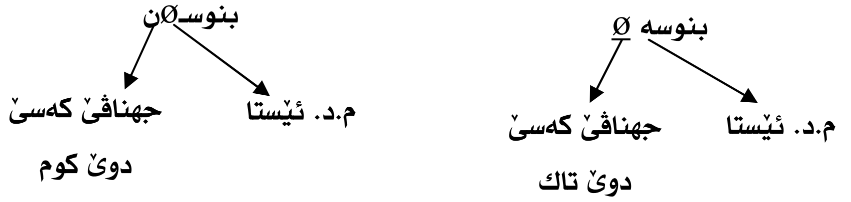

ز) ئەلۆمۆڕفێن گوهاڕتی :

هەروەکی بەری نوکە هاتیە دیارکرن، ئەلۆمۆڕفا گوهاڕتی دبیتە دو جۆر:

١) ئەلۆمۆڕفێن گوهاڕتیێن تەواو: هەروەکی ئاماژە ب ڤـی جـۆرێ ئـەلۆمۆڕفێ هاتیـە دان، کـو ئـەو جـورە ئـەلۆمۆڕفن ئـەوێن ژ لایـێ دەنگیڤـە چ وەکهـەڤی د ناڤبـەرا وانـدا نەبیت، هەروەکی د ئەلۆمۆڕفێن ئەڤان مۆڕفێن ل خوارێ دیاردبن:

١) ئەلۆمۆرفێن کارێ (هاتن):

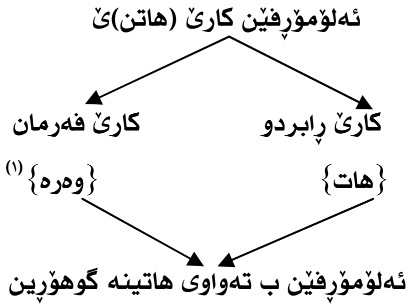

ئەگەر سەحکەینە ئەلۆمۆرفێن {هاتن} و{وەرە}، دێبینین کو هیچ وەکهەڤیەك د وان ئەلۆمۆرفاندا ژ لایێ درکاندنێڤە نینە، چونکی وەکی دیار، کارێ {هات}ژ دەنگێن /ه/، /ا/، /ت/ پێکهاتیە، بەلێ کارێ {وەرە} ژ دەنگێن /و/، /ە/، /ر/، /ە/ پێکهاتیە، دیسان ئەگەر تەماشەی ئەلۆمۆرفێن چاوگێن(دیتن)، (گۆتن) و(چون) بکەین، دێبینین هەروەکی ئەلۆمۆرفێن چاوگێ (هاتن) چ پەیوندی و وەکهەڤیا دەنگی د ناڤبەرا وان ئەلۆمۆرفاندا نینە، ژ بەر کو ئەو هەمی ئەلۆمۆرف ب ئەلۆمۆرفێن گوهارتیێن تەواو دهێنە هژمارتن، ل ڤێرێ دێهەولدەین ئەلۆمۆرفێن چاوگێن (دیتن) و (گۆتن) و (چون) ل خوارێ دیارکەین:

٢) ئەلۆمۆرفێن چاوگێ (دیتن):

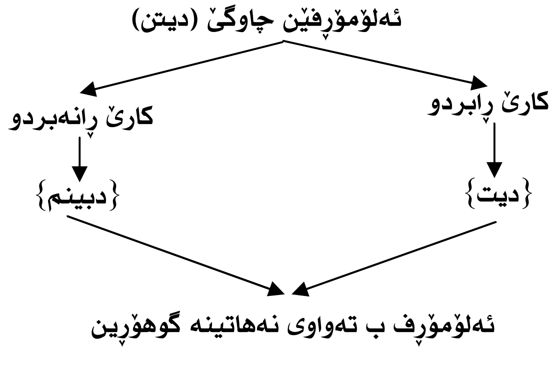

---

(1) ناوچا جزیرێ دبێژن: ئەززێ وەرم؟

٣) ئەلۆمۆڕفێن چاوگێ (گۆتن):

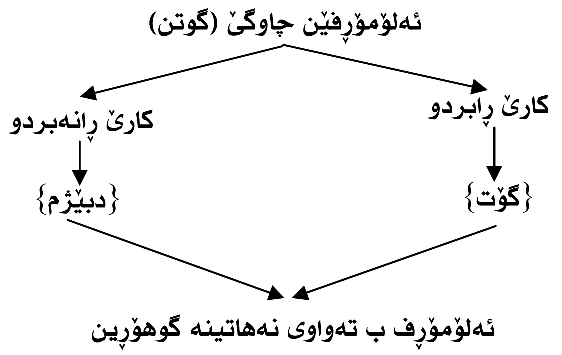

٤) ئەلۆمۆڕفێن چاوگێ (چون):

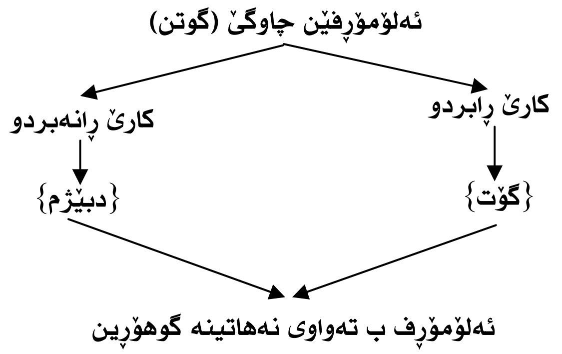

٢) ئەلۆمۆڕفێن گوهارتیێن نەتەواو:

د ڤی جوریدا وەکهەڤیەکا دەنگی د ناڤبەرا ئەلۆمۆڕفاندا هەیە، وەکی د ئـەلۆمۆڕفێن ئەڤان چاوگێن ل خوارێدا دیاردبیت:

١) ئەلۆمۆڕفێن چاوگێ (هاتن)؛

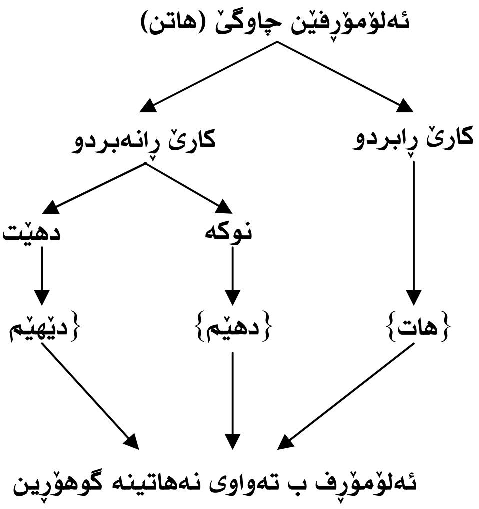

٢) ئەلۆمۆڕفێن چاوگێ (ڕۆیشتن)؛

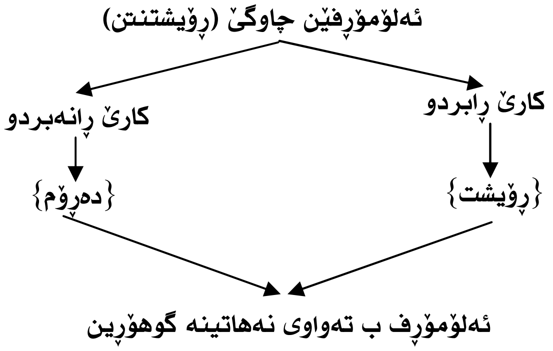

٣) ئەلۆمۆرفێن چاوگێ (خواردن) :

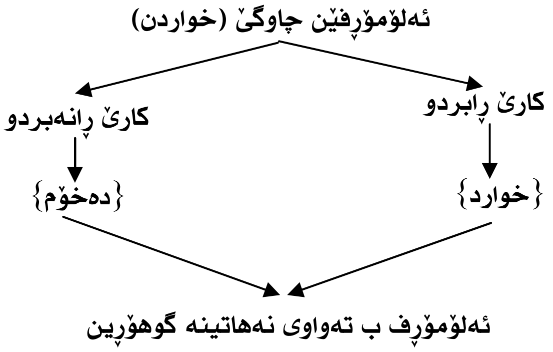

٤) ئەلۆمۆرفێن چاوگێ (کرن) :

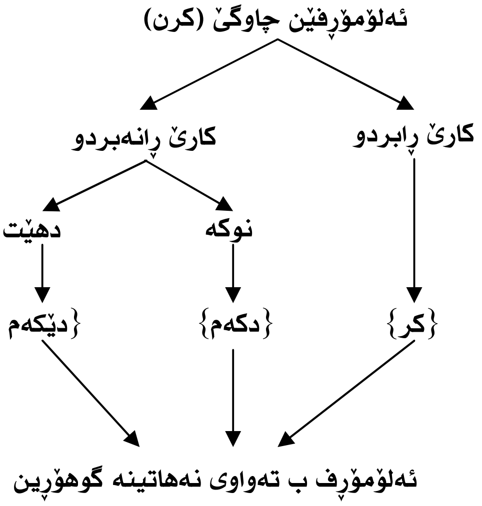

ئەنجـــــام

١. مۆرفيما دارِشتنىَ دەمىَ دچيتە سەر پەيڤىَ پۆلا ڕێزمانيا وىَ دگوهۆڕيت، بەلىَ ئەڤ چەندە د شيانا مۆرفيمێن ڕێزمانيدا نينە، ب ڕێكا ئەڤىَ خالىَ د ناڤ ڕێزمانا نويدا مۆرفيمێن دارِشتنىَ و ڕێزمانى ژ ئێك و دو جودا دبن.

٢. هەر مۆرفيمەكىَ ب كێميڤە مۆرفەكا هەى، بەلىَ هەمى مۆرفيمان ئەلۆمۆرف نينن.

٣. هندەك ژ مۆرفيمێن بەند ژ لايىَ فۆرم و واتايێڤە ب مۆرفيمێن سەربەستڤە بەندن، وەكى مۆرفيمێن (گەه) و (مەند) و هندەك ژى ژ لايىَ فۆرمێڤە بەندن ب مۆرفيمێن سەربەستڤە بەلىَ ژ لايىَ واتايێڤە ب تنىَ واتايەكىَ ددەن، هەروەكى (مۆرفيما نياسينىَ (ەكە) و مۆرفيما نەنياسينىَ (ەك ، يێك) و مۆرفيما دوبارەكرنىَ (ەوە، ەڤە...) ...هتد).

٤. هندەك ئەلۆمۆرف هەنە، هەڤپشك دبن د ناڤبەرا چەند جۆراندا. هەروەكى ئەلۆمۆرفێن مۆرفيما كۆمكرنىَ، كو هندەك جاران سەر ب جۆرێن ئەلۆمۆرفێن لێكسيكيڤە دهێنە هژمارتن و هندەك جاران ژى دچنە د ناڤ ئەلۆمۆرفێن بەرامبەريدا.

٥. ئەگەر پەيوەنديەكا دەنگى د ناڤبەرا شێوێن پەيڤەكێدا هەبو، ل وى دەمى ئەو ئەلۆمۆرف دىَ ب ناڤىَ (ئەلۆمۆرفێن ب تەمامى نەهاتينە گوهۆڕين) هێنە نياسين، بەلىَ ئەگەر چ پەيوەنديێن دەنگى د ناڤبەرا شێوێن پەيڤێدا نەمينن، ل وى دەمى ئەو ئەلۆمۆرف دىَ ب (ئەلۆمۆرفێن ب تەمامى هاتينە گوهۆڕين) هێنە ناڤبرن .

٦. ئەلۆمۆرف ل وى دەمى دبيتە سفر، ئەگەر شێوەيەك ژ شێوێن مۆرفيمەكىَ دەرنەكەڤيت.

٧. ئەگەر گوڤەر ببنە ئەگەر بۆ پەيدابونا شێوێن مۆرفيمىَ، ل وى دەمى ئەو ئەلۆمۆرف دىَ ب ناڤىَ ئەلۆمۆرفێن ديالێكتى يان شێوەزارى هێنە ناڤبرن.

٨. ئەگەر ژینگەها فۆنۆلۆجی ببیتە ئەگەرێ پەیدابونا شێوان بۆ مۆرفیمێ، ل وی دەمی ئەو ئەلۆمۆرف د ێبنە ئەلۆمۆرفێن فۆنۆلۆجی؛ بەلێ ئەگەر ل جهێ ژینگەها فۆنۆلۆجی ببیتە هوکارێ رێزمانی، ل وی دەمی ئەو ئەلۆمۆرف دێ بنە ئەلۆمۆرفێن رێزمانی.

٩. ئەگەر پەیدابونا شێوێن مۆرفیمێ ب رێکا هاتنا پەیڤ و مۆرفیمێن بیانی بن، ل وی دەمی ئەو ئەلۆمۆرف دێبنە ئەلۆمۆرفێن بەرامبەری، بەلێ ئەگەر هەلبژارتنا شێوێن مۆرفیمێ ب رێکا پەیڤێ بیت، ل وی دەمی ئەو ئەلۆمۆرف دێ ب ناڤێ ئەلۆمۆرفێن لێکسیکی هێتە ناڤکرن.

لیستا ژێدەران

١) ژێدەر ب زمانێ کوردی :

١. ئەبو بەکر عومەر قادر(٢٠٠٣)، بەراوردێکی مورفوسینتاکسی لە زمانی کوردی و فارسی دا، نامەی دکتورا، کولیجی زمان،زانکوی سلێمانی.

٢. ئـەورەحمانی حـاجی مـارف(١٩٧٦)، زمـانی کـوردی لـە بـەر ڕۆشـنایی فۆنەتیکـدا، چاپخانەی کۆری زانیاری کورد، بەغدا.

٣. ئەورەحمانی حاجی مارف(١٩٧٧)، وشە رۆنان لە زمانی کوردیدا، چاپخانەی کـۆری زانیاری کورد، بەغدا.

٤. ئەورەحمانی حاجی مارف(١٩٧٨)، کۆی نـاو لـە زمـانی کوردیـدا، چـاپخانەی کـۆری زانیاری کورد، بەغدا.

٥. ئـەورەحمانی حـاجی مـارف(١٩٧٩)، رێزمـانی کوردی،بـەرگی یەکـەم(مۆوفۆلـۆجی) بەشی یەکەم-ناو، چاپخانەی کوری زانیاری عیراق، بەغدا.

٦.ئەورەحمانی حاجی مارف(٢٠٠٤)، فەرهەنگی زاراوەی زمانناسـی (کـوردی-عـەرەبی-ئینگلیزی)لە گەڵ دو پاشکۆ،سلێمانی.

٧.ئـازاد ئەحمـەد مـەحمود(٢٠٠٤)، مۆرفیمـەکانی(ی) لـە ئـاڵی مۆرفۆلۆژیـدا، گۆڤـاری کۆری‌زانیاری کوردستان، ژمارە(٢)، هەولێر، ل(٧-١٤٤).

٨.ئازاد ئـەمین فـەرەج باخـەوان(٢٠٠٣)، پێـشبەند و پاشـبەند لـە هـەردوو دیـالێکتی کرمانجیی خواروو وژوورووی زمانی کوردیـدا، نامـەی دکتـورا، کـۆلێجی پـەروەردە(ئـیبن ڕوشد)، زانکۆی بەغدا.

٩.تالیب حوسێن عەلی(٢٠٠٥)،فەرهـەنگی زاراوەکـانی دەنگسازی (ئینگلیـزی-عـەرەبی-کوردی) ، چاپی یەکەم، هەولێر.

١٠.دیار عەبدولکەریم سەعید هالو(٢٠٠٧)، یاسایێن دەنگـی د کوردیـا ژوریـدا(گوڤـەرا بەهدینان)، ناما ماستەرێ، کولیژا ئادابێ،زانکویا دهوك.

١١.رۆژان نـوری عبـدالله(٢٠٠٧)،فەرهـەنگی زمـان و زاراوەسـازی کوردی،چـاپی یەکـەم، خانەی چاپ و بڵاوکردنەوەی چوار چرا، زانکۆی کۆیە، سلێمانی.

١٢.سەگڤان جەمیل محەمەد(٢٠٠٨)، مۆرفیما (-ا) و تایبەتمەندیێن وێ د کرمانجیا ژۆریدا، ناما ماستەرێ، کولیژا ئادابێ، زانکۆیا دهوك.

١٣.سلێمان ئیسماعیل ڕەجەب(٢٠٠٦)، مۆرفیمێن ڕێزمانییێن کوردیا سەری(گوڤەرا بەهدینان)، نامەی ماستەر، کولیژی پەروەردە، زانکۆی سەلاَحەددین.

١٤.شلێر نایف ئەمین(٢٠٠٧)، ناسیاری و نەناسیاری د کرمانجیا ووریدا(گوڤەرا بەهدینان)،ناما ماستەرێ، کولیژا ئادابێ، زانکویا دهوکێ.

١٥.شێرکو حەمە ئەمین قادر(٢٠٠٢)، مۆرفیمە بەندە لێکسیکی و ڕێزمانییەکان و ئەرکیان لە دیالێکتی گۆراندا، نامەی ماستەر، کولیژی زمان، زانکۆی سلێمانی.

١٦.صادق بهاء الدین ئامێدی(١٩٨٧)، ڕێزمانا کوردی- کرمانجی یا ژوری و ژێری یا هەڤبەرکری، چاپا یەکێ، زانکۆی صلاح الدین، هەولێر.

١٧.صباح رەشید قادر(٢٠٠٠)، هاوبێژی و فرەواتایی لە (گیرەك)دا، نامەی ماستەر، کۆلیژی زمان، زانکۆی سلێمانی.

١٨.طالب حسین علي(١٩٨٩)،فۆنۆلۆجی کوردی و دیاردەی ئاسان بوونی فۆنیمەکانی لە زاری سلێمانیدا،نامەی ماستەر،زانکوی سەلاحەددین،کولیژی ئاداب.

١٩.عبد الستار فتاح حسن(٢٠٠٢)، پێشگر و پاشگر... ناڤبەند و نیشانە د کرمانجیا ژووری دا، گوڤارا پەیڤ، ژمارە (٢٥)، دهوك،ل(٥٦-٦٤)

٢٠.عەبدوڵلا حوسێن ڕەسول(١٩٩٥)،مۆڕفیمە ڕێزمانیەکانی کار،نامەی دکتورا، کۆلێجی پەروەردە(ئیبن ڕوشد)،زانکۆی بەغدا.

٢١.عەبدوڵلا حوسێن ڕەسول(٢٠٠٦)، پۆختەیەکی وردی ڕستەسازی کوردی، چاپی دووەم، چاپخانەی کتێبفرۆشی سۆران، هەولێر.

٢٢.عەبدوڵلا حوسێن ڕەسول(٢٠٠٦)، ڕێژەی بەکارهێنانی هەندێ فۆنێم لە نێوان کوردیی ناوەڕاست و باکوردا، گوڤاری زانکو، ژمارە (٢٧)،ل(٣٦٥-٣٩٠).

٢٣.عەبدوڵلا حوسێن ڕەسول و عەبدولوەهاب خالد موسا(٢٠٠٤)، وشەی سفر و مۆڕفیمی سفر لێکۆلینەوەیەکی مۆڕفۆسینتاکسی،گوڤارا زانکویا دهوك، ژمارە (١)، پەربەندا(٧)، ل(١٣-٢٨).

٢٤.عەبـدولوەهاب خالـد موسـا(٢٠٠٠) ، ڕێزمـانی (بـون و هـەبون) لـە کوردیـدا-لێکۆلینەوەیەکی بەراورد ، نامەی ماستەر ، زانکۆی سەلاحەددین ، هەولێر.

٢٥.عبد الوهاب خالـد(٢٠٠٥)،زمـان وزمانڤـانی (هـژمارەکا ڤـەکولینا)، چـاپا ئێکـێ، ژ وەشانێن ئێکەتیا نڤیسکارێن کورد، چاپخانا هاوار، دهوك.

٢٦.غازی فاتح وەیس(١٩٨٤)،فۆنەتیك،چاپی دووەم، چاپخانەی ((الادیب البغدادیة))

٢٧.فاضل عمر(١٩٨٦)،نێڤگر د زمانێ کوردی دا، گوڤارا روشـنبیری نـوێ، ژمـارە (١٠٥)، ل(٢٦٥-٢٧٦).

٢٨.فاضـل عمـر(٢٠٠٥)،گیرەکـێن زمـانێ کوردی،چـاپی یەکـەم، چـاپخانا وەزارەتـا پەروەردێ ، هەولێر.

٢٩.قیس کاکل(١٩٩٩)،سەرنجێك لـە بـارەی مـۆرفیمی (ێـك)،گۆڤـارا رامـان، ژمـارە(٤٠)، سالی چوارەم، ل(٢٥٥-٢٥٦).

٣٠.کەوسـەر عـەزیز ئەحمـەد(١٩٩٠)، بـیردۆزی مـۆرفیم و هەنـدێ لایـەنی وشەسـازی کوردی، نامەی ماستەر، کولێجی ئاداب، زانکۆی سەلاحەددین.

٣١.لـەیلا جـەلیل عـەباس دەلـو(١٩٩٨)، مۆرفیمـەکانی (ێ) لـە زمـانی کوردیـدا-بـە کەرەستەی کرمانجی خواروو و ژووروو، نامەی ماستەر، کولیژی پەروەردە(ئیبن ڕوشـد)، زانکۆی بەغدا.

٣٢.محەمـەد ئـەمین هـەورامانی(١٩٨٤)،سـەرەتاییێك لـە فیلۆلـۆژی ی زمـانی کـوردی، چاپخانەی مەعاریف، بەغدا.

٣٣.محمد معروف فتاح(١٩٩٠)، زمانەوانی، چاپخانەی دار الحکمە، هەولێر.

٣٤.محەمــەد معــروف فــەتاح و ســەباح ڕەشــید قــادر(٢٠٠٦)، چــەند لایــەنێکی مۆرفۆلـۆجیی کـوردی ، دەزگـای بلاوکردنـەوەی:بەشـی روونـاکبیری، چـاپخانەی روون، سلێمانی.

٣٥.نازەنین جەلال ئەحمەد(٢٠٠٤)، وشەی لێکدراو لـە دیالێکتی کرمـانجی خـوارووی زمـانی کوردیـدا(لـە رووی ڕۆخـسار و ناوەرۆکـەوە)، نامـەی دکتـورا، کولێـژی پـەروەردە (ئیبن ڕۆشد)، زانکوی بەغدا.

٣٦.وريا عمر امين(١٩٨٢)، ووشه، گوڤارى نووسەرى كورد، ژماره(٩)، بغداد، ل (٨٣-٨٩).

٣٧.وريا عمر امين(١٩٨٩)،ئەلەمۆرفى ريّزمانى،گۆڤارى روشنبيرى نوێ، ژماره(١٢٢)، ل(١٦٦-١٦٩).

٣٨.وريا عمر امين(١٩٨٧)،ريّزمانى راناو و هەندێ شيكردنەوەى مۆرفۆلۆجى، گۆڤارى ڕوشنبيرى نوێ، ژماره(١١٥)، بەغدا، ل(١٩٣-١٩٨).

٣٩.وريا عمر امين(٢٠٠٢)، ليّكوڵينەوەييّكى مۆرفۆفۆنيمى، گوڤارى كۆرى زانيارى ((دەستەى كورد))، بەرگى بيستو نۆهەم و سيهەم، بەغدا، ل(٢٩١-٢٩٧).

٢) ژێدەر ب زمانێ عەرەبى :

٤٠. أشواق محمد اسماعيل النجار(٢٠٠٠)، دلالة اللواصق التصريفية في اللغة العربية، رسالة ماجستير، كلية الاداب، جامعة صلاح الدين، اربيل.

٤١. سميح ابو مغلي(٢٠٠٢)،ابحاث لغوية، الطبعة الأولى،دار الصنعاء للنشر و التوزيع، عمان.

٤٢. سالم سليمان الخماش(٢٠٠٧)، المعجم و علم الدلالة، للطلاب المنتظين، http://www.angelfire.com/tx/lisan

٤٣. شحدة فارع و اخرون(٢٠٠٣)، مقدمة في اللغويات المعاصرة،الطبعة الثانية، دار وائل للنشر، عمان.

٤٤. عبد القادر عبد الجليل(١٩٩٨)،علم الصرف الصوتي، الطبعة الأولى، دار أزمنة، عمان.

٤٥. عصام نورالدين (١٩٩٢) ، علم وظائف الاصوات (الفونولوجيا)،الطبعة الأولى ، دار الفكر اللبنانى للطباعة والنشر ، بيروت.

٤٦. فردينان دى سوسور(١٩٩٨)، علم اللغة العام، ترجمة:يوئيل يوسف عزيز، مراجعة:مالك يوسف المطلبي، مطابع دار الكتب للطباعة و النشر، جامعة الموصل.

٤٧. فــوزي حـــسن الـــشايب(١٩٩٩)، محاضـــرات في اللـــسانيات، منـــشورات وزارة الثقافة، عمان، الاردن.

٤٨. كلاوس هيشن (٢٠٠٣) ، القضايا الاساسية في علم اللغة ، ترجمة: سعيد حسن البحيري ، الطبعة الاولى ، مؤسسة المختار للنشر و التوزيع ، القاهرة.

٤٩. محمــد علــي الخــولي(١٩٨٧)،الاصــوات اللغوية،الطبعــة الاولى،مطــابع الفــرزدق التجارية، الرياض.

٥٠. محمــد علــي الخــولي(١٩٨٢)،معجــم علــم اللغــة النظري،الطبعــة الاولى، مكتبــة لبنان ، بيروت.

٥١. ميشال زكريا(١٩٨٣) ، الالسنية (علم اللغة الحديث) ، الطبعة الثانية ، دار نشر المؤسسة الجامعية للدراسات و النشر والتوزيع ،بيروت.

٥٢. نسرين عبدالله شنوف(٢٠٠٥)، مشكلة مصطلح المورفيم في الصرف العربي، مجلة الكوفة، العدد الاول، ص(٩٥-١٠٨).

٣) ژێدەر ب زمانێ ئینگلیزی:

53. Bakalla , M.H. & others (1983) , A Dictionary Of Modern Linguistic Terms (English-Arabic& Arabic-English) , First Edition , Beirut.

54. Bloom Field,L.(1933), Language, Holt Rinehart and Winston, New York.

55. Burridge,K& Mulder,J.(1998), English in Australia and New Zealand, First Published, Oxford University Press, New York.

56. Crystal,D.(1991),A dictionary of Linguistics and Phonetics,Third Edition, Blackwell Publishers,United Kingdom.

57. Farrokhpey,M.(1997), Language, Four Edition, Azmon, Tehran.

58. Fromkin,v.(1988), An Introduction To Language, Holt Rinehart and Winston Inc, U.S.A.

59. Haspelmath, M.(2002),Understanding Morphology, First Published Oxford University Press Inc, London.

60. Katamba,F.(1993), Morphology, London, Macmillan.

61. Radford,A.(1997),Syntax: A Minimalist Introduction, Cambridge University Press , Cambridge.

لیستا هێمایان

نیشانا (فۆنیم)ێ	/ /
نیشانا (مۆرفیم)ێ	( )
نیشانا (مۆرف و ئەلۆمۆرف)ێ	{ }
نیشانا (مۆرفۆفۆنیم)ێ	[ ]
مۆرفیم	م
دەم	د
سەربەست	س
سفر	Ø
دیالێکتا سه رى	د.س
دیالێکتا ناڤەراست	د.ن

كورتيا ليّكولينىّ

ياخيبوون، ئيّك ژ وان زاراڤانه يێن كو هەردەم لێكولەران لدويڤچوونا دروستبوونا وێ كريە، ژبەر گرێدانا وێ ب ژيانێ وهەلويستێ مروڤى ڤە بەرامبەر بارودوخێن دەوروبەرى وى، ب واتا هندێ كو بەرسڤدانەكا دروستە ل سەر هەر نەريتەكێ يان ياسايەكێ يان ژى كپكرنا حەزێن مروڤى ب پشت بەستن ل سەر هزرێن وى يێن كەسوكى وگەريان ل جهگرەكى بو وى ژيوارێ ڕزى كو هەمى نەريتێن خو ل سەر مروڤى دچەسپينيت يان ژى هەر شێوازەكێ ئەدەبى كو پەيكەر وسنوران بۆ دارشتنا هزرێ دابنيت ، لەوما ئەڤ نامە دبنياتدا هەولدانەكە ژ بۆ كومكرنا چەمكێن پەلاتە يێن بۆ ياخيبوونێ هاتين دانان و لێگەريانە د ناڤ بياڤەكێ زانستيدا و گەنگەشەكرنا وان ب رێكا دياركرنا سيما وتايبەتمەنديێن ياخيبوونێ وبەرجستەكرنا وێ د بياڤێن ژيانێ وئەدەبيدا و بتايبەت د هوزانا نويخوزا كورديدا

د ناڤ ڤێ لێكولينێدا دا گرنگيا ياخيبوونێ هاتيە دياركرن وەكو ئێك ژ گرنگترين ئەلەمێنتێن هوزانا نويخوازا كوردى ب نموونەكرنا ئەزموونا پێشەنگ ياهوزانڤانێ نويخواز ل دەڤەرا بەهدينان (سەلمان كوڤلى)، ئەوێ دياردا ياخيبوونێ ب بەهرا پترا سيما وتايبەتمەنديێن وێڤە د ناڤ هوزانێن خودا بەرجستەكرينە ، دڤێ لێكولينێدا ئەو چەندە ديار بوويە كو هوزانڤان (كوڤلى)بشێوەكێ نەرێك سەرەدەرى لگەل دياردا ياخيبوونێ نەكريە، بەلكو شيايە ب سەليقە و شێوازەكێ رێككەفتى و شارەزايانە بكاربينيت ب رێكا دياركرنا ئاليێن خراب و شاش ل بياڤێن ژيانێ يێن جوراوجور و بزاڤا چاككرن و راستكرنا وان بارودووخا ب شێوەيەكى كو لگەل بارودووخێن خوەدى و بابەتى يێن جڤاكێ كوردى بگونجيت.

ملخص البحث

تعد هذه الرسالة، دراسة وصفية للألومورف في اللغة الكردية في اللهجة الشمالية المتحدث بها في دهوك و اللهجة الوسطى المتحدث بها في اربيل.

تتكون هذه الرسالة من ثلاثة فصول، بالأضافة الى المقدمة و النتائج المستخلصة.

يتضمن الفصل الاول بيان مصطلح المورفيم و كيفية تعريفه عندعلماء اللغة الكورد و الأجانب، اضافة الى بيان ظهور بواكر هذا المصطلح لدى علماء اللغة. كما يوضح الفصل الاول كذلك انواع المورفيم و اهم مشاكله التى ظهرت في خواصه مع بيان العلاقة المتداخلة التي تربط بينه و بين المورف و الومورف.

اما الفصل الثاني فينقسم الى قسمين، يتضمن القسم الأول عرضاً وتقيماً للاعمال السايقة بخصوص الموضوع المذكور لعلماء اللغة الكوردية وخصص القسم الاول ايضاً لبيان بعض المفاهيم المهمة ذات الصلة الوثيقة بالمورفيم كالفونيم و الألوفون و المورف و المورفوفونيم و الألومورف، ثم تم تعريف كل من هذه المفاهيم على حدى و تبيين مصطلحاتها و خصائص كل منها. و يتضمن الشرح امثلة وافية عن كل مفهوم.

أما القسم الثاني فقد خصص لبيان أنواع الألومورفات و هي الألومورفات الفونولوجية، الألومورفات القواعدية، الألومورفات المعجمية، الألومورفات اللهجوية، الألومورفات التقابلية، الألومورف الصفرية و الألومورفات المتغيرة.

و الفصل الثالث تضمن الاطار التطبيقي لأنواع الألومورف في اللغة الكوردية.

و قد توصلت الدراسة الى النتيجة المهمة بأنه ظهور الالومورف لا يقتصر على المستوى القواعدي فقط، بل و يمكن له كذلك أن يظهر على المستوى الفونولوجي.

ABSTRACT

This thesis is a descriptive study of the "Allomorph" in the northern and middle Kurdish dialect of Dohuk and Erbil respectively.

It consists of an introduction, three chapters and conclusion.

The first chapter is concerned with defining the term of "morpheme" and stating the way in which it has been defined by different Kurdish and foreign linguists. It also tackles the issue of the development of the morpheme, local and foreign linguists. It also tackles the issue of the development of the morpheme, its different types and the main problematic issues regarding its characteristics. Finally, it shows the inter relationship between morphemes, morphs and allomorphs.

The second chapter is divided into two parts. Part-1 clarifies some important concepts related to the allomorph, like the phoneme, morph, morphophoneme and allomorph. Each concept is defined in detail clarifying any terms related to that concept in addition to stating all its features in detail. Part-2 is devoted to clarifying the types of allomorphs, which are in number seven are identified: Phonological Allomorphs, Grammatical Allomorphs, Lexical Allomorphs, Dialectical Allomorphs, Contrastive Allomorphs , Zero Allomorphs, and Variable Allomorphs. The chapter and evaluates previous works that have dealt with this subject by Kurdish linguists.

The third chapter presents a framework for the different types of allomorphs applied to the Kurdish language.

The most significant finding of this thesis is that the existence of the allomorph in Kurdish is not restricted to the grammatical level only, but also to the level of phonology.

سوپاس بۆ

(د.عەبدلوەهاب خالد موسا)، کو ب ئەرکێ سەرپەرشتیا ڤێ ڤەکۆلینێ رابوی.

(د.عەبدوڵڵا حسێن رەسول)، بۆ هاریکاریا وی ل گەل من.

سوپاسیەکا بێ سنور بۆ (م.شێرزاد سەبری عەلی) ژ بۆ هاریکاریا وی یا بەردەوام ل گەل من.

وان هەڤالێن هاریکاریا من کرین ب هەر شێوەیەکی، ب تایبەتی بۆ (م.نەسرین عەبدللا، م.عەبدلسەلام نەجمەدین) ژ بۆ ئەنجامدانا ئەڤێ ڤەکۆلینێ.